

■ Studies in Political Science ■ No.1

Politikatudományi Tanulmányok ■

Közösség és közélet

Szerkesztette Utasi Ágnes

MTA Politikatudományi Intézet ■ 2010

■ Institute for Political Science, Hungarian Academy of Sciences

Közösség és közélet

Szerkesztette Utasi Ágnes

A kutatást és a kötet kiadását támogatta az OTKA (projekt száma: 73034,
címe: A közösségi kapcsolatok igénye - a demokrácia megújításának esélye

© Császár Balázs, Ferencz Gábor, Hári Péter, Kalocsai Janka,
Sik Domonkos, Széll Krisztián, Utasi Ágnes, Vincze Anikó

Lektorálta Balog Iván

ISSN 2062-3119

ISBN 978-963-7372-69-8

A kiadásért felel az MTA PTI igazgatója

MTA Politikatudományi Intézet
Szegedi Tudományegyetem BTK Szociológia Tanszék
Belvedere Kiadó

Budapest–Szeged 2010

Studies in Political Science (Institute for Political Science, HAS)
Politikatudományi tanulmányok (MTA Politikatudományi Intézet)

Tartalom

Előszó.....	4
Császár Balázs:	
Közösségi kommunikáció és közélet	5
Kalocsai Janka:	
A demokratikus attitűd hatása a participációra	14
Sik Domonkos:	
A network-heterogenitás, a kommunikatív racionalitás és az állampolgári aktivitás empirikus összefüggései... 31	
Szell Krisztián:	
Az érdekvényesítési képesség meghatározó tényezői a közösségi térben.....	45
Ferencz Gábor:	
A demokratikus részvétel területi különbségei	65
Hári Péter:	
Az internet-használat és a közösségi kapcsolatok alakulása	78
Vincze Anikó:	
A formalizált közösségekben való részvétel motivációi és a tényleges tagság ellentmondásai	88
Utasi Ágnes:	
Baráti közösségek és magántársaságok – a közélet iskolái	101

Előszó

Korábbi hazai és nemzetközi kutatások igazolták, hogy Magyarországon a civil közösségek hálóját ritka, a makro-társadalom nagymértékben atomizált, de a családi generációk összefogása erős. A „Közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye” című kutatásunk legutóbbi vizsgálati szakaszában megállapítottuk, hogy a válaszadók túlnyomó többségének a családon kívül van magántársasága, s bízik is baráti közössége tagjaiban mindennapi szolidaritásában. Civil közösséghez vagy egyesülethez kevesen kötődnek, ám sokkal többen csatlakoznának, ha életfeltételeik megengednék, vagy ha hívná őket valaki.

Az adatok jelezték, hogy a közért tenni akarás vágya és igénye a társadalomban sokkal erősebb, mint a valós közösségi részvétel és aktivitás. Kutatásunk alapkérdését megválaszolva azt mondhatjuk, hogy a közösség iránti igény, amely esélyt jelent a demokrácia megújítására, a társadalom háromnegyedénél jelen van. Nagymértékben fékezi azonban a közéleti aktivitást az, hogy hiányzik az összefogásba és a közös cselekvés eredményességébe vetett hit.

A létező közösségi kötelek kétségtelenül esélyt jelentenek arra, hogy intenzívebb legyen a helyi közélet, a lokálpatriotizmus, majd a kört tovább szélesítve a makro-társadalom alakításának igénye is. A legkisebb közösségek is fokozhatják az információhoz jutás lehetőségét, a közösségen belüli kommunikáció pedig esélyt jelent a tágabb közösség életét érintő kérdések megvitatására, a viták során mások véleményének alakítására, vagyis a közélet iránti vágy felkeltésére.

Ebben a kötetben arra keresünk választ, hogy a mai magyar társadalomnak milyen aránya kötődik közösségekhez, és melyek azok a közösségek, amelyek csökkenthetik az atomizáltságot, s felkelthetik a közélet iránti igényt. A kötet szerzőinek többsége a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének volt vagy jelenlegi hallgatója. A kutatók a 2009 decemberében felvett országosan reprezentatív survey adatbázisának (OTKA – MTA Politikatudományi Intézet – Szegedi Tudományegyetem, N=1051) információanyagára építve vizsgálják a közösségek és a közélet kapcsolatának különböző aspektusait. A kutatás alapján készült jelenlegi kötetet abban a reményben tesszük közzé, hogy az olvasó talál a tanulmányok között továbbgondolásra készítő következtetést, adatot vagy információt.

Utasi Ágnes
kutatásvezető

Közösségi kommunikáció és közélet

Ha az állampolgárrá válás alapfeltételeit az egyén kisközösségi társas gyakorlatában, részvételében keressük, akkor a társadalomtudományos és a társadalomról, politikáról szóló normatív diskurzusok egyik alapfogalmát, a közéletet és annak megvalósulási feltételeit is az egyént valamilyen mintázatban „körülvevő” kommunikációs tereiben keresztül kell ábrázolni, rekonstruálni. Mind a magyar társadalomtörténet, mind pedig a közélet és közszféra témájával foglalkozó szakirodalmak elbizonytalanítanak azonban minket, hogy létezik-e egyáltalán valamilyen közélet vagy a normatív elméletek által kijelölt funkciókat teljesítő kommunikatív szféra. A másik probléma pedig a kutatás végcélját is érintő kérdés, vagyis hogy a döntően valamilyen motivációval, szándékolt értelemmel végzett, demokratikus intézményeket igénybe vevő cselekvés milyen feltételek között valósulhat meg. Ebben az esetben, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a szocialitás csak és kizárólag kommunikációk rendszerszerű összekapcsolódását jelenti (Luhmann 2006), akkor a cselekvés mint konstruktum tűnik fel előttünk, és ez a megfontolás oda vezet, hogy a demokratikus participációt, a mögötte meghúzódó attitűdök és normák mellett, az értelemmel felruházható cselekvésként való azonosítását is a kommunikáció eredményének tekintjük. Tehát nem csak az állampolgári cselekvés motivációi származhatnak ezekből az értelmet feldolgozó, értelmet aktualizáló kommunikáló kis közösségek, társaságok világából, hanem maga az állampolgári cselekvés értelme is.

A domináns megközelítés ugyanakkor nem egy empirikus szempontot jelent, tehát azt, hogy a közélet funkcióján keresztül próbáljuk meg feltárni az állampolgári cselekvések spektrumát, hanem ahogy maga a fogalomhasználat, a kérdés értelmezése és megfigyelése is a nyugati demokráciákról szóló diskurzust ülteti át. Persze a téma jelentősége és alapvonásai is a demokrácia nyugati témájához kapcsolják a kérdést, de ha az analóg funkciók mellett találhatók sajátos eltérések, akkor ezek feldolgozása empirikus feladatot is jelent. Mindezt a dolgozat nem tudja ugyan vizsgálni, de a magántársaságok és az egyén szintjén zajló tematizáció mintázatai rámutathatnak arra, hogy ez a folytonos értelemadás, ami minden fentebb említett kérdésre visszahat, milyen feltételeket kínál az állampolgár és a politikai közösség fogalmai között értelmezhető eseménytérre.

A közélet megváltozása

A közélet és rokon fogalmainak értelmezése számosságuk miatt gyakorlatilag áttekinthetetlen, a kiindulópont viszont általában a klasszikussá vált habermasi koncepció (Habermas 1971), ami a 17. századtól próbálja megrajzolni a „burzsoá közszféra” képét. Ennek felülvizsgálatát mind a történelmi hitelesség (Fraser 1990), mind a tömegmédiá fejlődése szempontjából (Curran 2007, Heller–Rényi 2000), mind normatív szempontból (Peters 2007, Fraser 1990) többen elvégezték. A történelmi hitelesség felől érkező kritikák a Habermas által felvázolt közszférát egy idealizált koncepciónak tartják, a különböző posztulátumok megvalósulását és jelentőségét cáfolva (egyenlőtlenségek zárójelbe tétele, nyitottság, közérdekű racionális vita, stb.), ezek szerint a „burzsoá köz-

szféra” sokkal inkább azoknak az „ellen-közsférának” a szembenállása mellett értelmezhető, amik folytonosan megkérdőjelezték az ott folyó diskurzus érvényességét (szociális kérdés, nő-mozgalmak) (Fraser 1990). Az idealizált, normatív elképzelés társadalmi feltételeit tekintve további fejlemény volt a tömegkommunikációnak és intézményeinek kialakulása és fejlődése, ami a privát és magán között húzódó határokat, hagyományos tekintélyviszonyokat mind érintette (Heller–Rényi 2000). A tömegmédia sajátos autonóm logikája visszahat a közsféra reprezentációjára (Luhmann 2008, Curran 2007), az új terjesztőmédiák pedig a legkülönbözőbb szinteken, a hozzáférés mechanizmusaival a háttérben újradefiniálják azoknak a közösségeknek a határait, melyek ilyen típusú kommunikációkra hajlamosak (Keane 2004). Ebben a rendkívül sokrétű diskurzusban, ami a közsféra fogalmát boncolgatja, az analitikus és normatív szempontok gyakorlatilag elválaszthatatlanok lettek, hiába hangsúlyozzák a normatív értelemben vett közsféra empirikus használhatatlanságát, és mozdulnak el a kutatás során könnyen konceptualizálható fogalmak felé, a normatív értelmezés olyan mértékben beépült a politikai, jogi és kulturális intézmények működésébe és a demokratikus gyakorlatba, hogy megvalósulásának vizsgálata kényszeríti ki a koncepció „forgalomban tartását” (Peters 2007).

Már ebből a rövid összefoglalásból is kiténik, hogy a konceptualizációs zavar nem csak a tudományos fogalomalkotás szintjén van jelen, hanem a politikai versengés, a közérdek, egyáltalán a problémában benne foglalt „köz” és „magán” területeinek kijelölése szintjén is. Ebből adódóan a hangsúly elméleti szinten is elsősorban ennek a megkülönböztetésnek a működésmódjára kerül. A fogalmi gubanc jelentette gordiuszi csomót könnyen átvághatjuk, ha abból indulunk ki, hogy analitikus szempontból nincs közsféra, csupán egy megkülönböztetés folytonos aktualizálása történik. Ezt a feltételezést elfogadva nem tudjuk a priori meghatározni, milyen kommunikációk tartoznak a közsférába (Császi 2003).

Oda jutottunk tehát, hogy a közsférát nem igazán tudjuk leírni úgy, mint egy meghatározható célú és tartalmú kommunikációs színteret, ugyanis a közérdek kérdéseit folytonosan maga alá gyűri és átformálja az a folyamat, melynek során újabb és újabb témák nyernek legitimitást a saját közérdekűségük kényszerű elismertetésével. Ennek során annak a fiktív közösségnek a határai is megvonhatatlanok, melyek képesek lennének kontrollálni a közsférában folyó diskurzust, vagyis a közélet nem határozható meg sajátos kommunikációk szférájaként. A közélet és a közsféra a témák egyike lett.

A következő kérdés, ami a közélet mibenlétére, egyáltalán létezésére igyekszik fényt deríteni, abból indul ki, hogy az egyén cselekvéskoordinációja számára a közélet létező színtér. Ezt a megközelítést, pontosabban egy a szerep szociálpszichológiai fogalmát felhasználó megközelítést képvisel Sennett *A közéleti ember bukása* című művében (Sennett 1998). A cél itt a „közéleti kifejezőmód” kidolgozása, ami ugyan elmarad, de változatos képet kapunk a köz- és privát színterek viszonyairól egy nagy történelmi metszetben.

Sennett szerint a köz és a magán megkülönböztetése egykor a társadalmi valóság, a társadalmi praxis teljes spektrumát átfogó és értelmező megkülönböztetés volt. A társadalmi érintkezés két elkülönülő területéről van szó, ami mind az ételés, mind az érintkezési normák, mind a felelősség és az érintettség lehetőségeit szabályozta. Ennek megfelelően tartozott például a családi élet teljes mértékben a személy privát világába, és volt illetlen annak a kérdésnek a felvetése, hogy a burzsoá polgár mit csinál a városi éjszakában az otthon falain kívül. Az idegenekkel való érintkezés is a közélet tereuma volt, a személytelenség és alakoskodás, a színészi előadás analógiájával nemhogy elítélendő, de kívánatos társasági magatartás volt. Hasonlóképp írja le Simmel a „tár-

ságot” (Simmel 1973), ami alapvetően a személyesség és az individuum egyéni jegyeinek mellőzését kívánta meg.

Sennett szerint az ipari kapitalizmus társadalmi hatásai felbomlasztották a város világának korábbi szerkezetét, megjelentek a meghatározhatatlan kilétű idegenek, a szekularizáció és más eszmetörténeti változások pedig a személy fogalmát a korábbi egyértelmű, a közéleti és magánszerepeket meghatározó felbontás helyett a személy kilétét és szándékait megfejtendő kérdésként tüntették fel. Ez a személyesség eluralkodásához vezetett a közéletben, aminek további fejleménye a közéletből való kivonulás, a közélettől való tartózkodás lett. A létrejövő „intim társadalomban” az egyedül értékes és a személy kibontakozása számára fontos terep az egyén privát világa lett. Sennett másképpen a nárcizmus társadalmáról beszél, ahol a közéleti problémákat is, tehát mindazt, ami a személyes kapcsolatokon túlmutat, a személy terminusaiban, érzésvilágában és magánszférájában igyekeznek megoldani. Ennek eredménye, hogy a politikai hitelesség, a közéleti szereplés megfejtendő jelek sorozatává válik, és csak a megfelelő személyes motivációk igazolásával érhető el a kívánt hitelesség, a többség pedig a passzív megfigyelő szerepébe húzódik vissza, hogy megvédje magát a közszférában való cselekvést hitelesítő privát világának feltárásától.

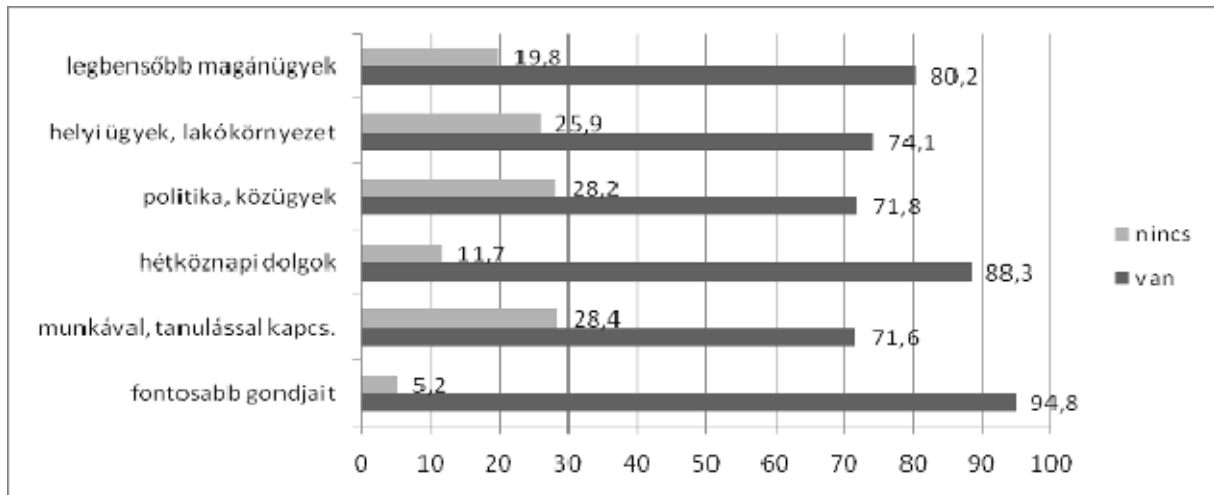
Ha elfogadjuk Sennett történeti elemzését, és a köz és magán megkülönböztetésének folytonosan eltolódó, háttérmegegyező mechanizmusát máig olyan fejleménynek tartjuk, ahol az egyén privát világa, a személyesség elmélyítésének igénye válik uralkodóvá, újabb magyarázatot találunk arra, miért okoz gondot a közszféra azonosítása. A privát világ abszolutizálódása és kizárólagossága a magyar társadalomtörténetből sem idegen. A kádárrendszer során ugyanis egy olyan szimulált, a pártállami felügyelet által kontrollált közélet volt jellemző, ami szintén kiűzte az egyént a maga privátszférájába azzal a kompromisszummal, hogy ott kedvére munkálkodhat a saját egzisztenciális gyarapodásán. Ez a kiűzetés ugyanakkor nem lehetett teljes, és a többé-kevésbé szabadon hagyott privát szférából olyan szűk körű, társasági alapokon működő ellen-nyilvánosságok bukkantak elő, melyek szamizdat-kiadványokkal és más alternatív kulturális tevékenységekkel képesek voltak közérdekű, akár politikai súlyú kérdéseket feltenni.

Oda jutottunk tehát, hogy az egyébként több-kevesebb határozottsággal kimutatható, a társadalmi érintkezés szerepviszonyai által rekonstruálható közszféra erodálódott, pontosabban a privát világ fennhatósága alá került, a privátszféra értékelési és elvárásmechanizmusai gyarmatosították azt. Ezzel a hangsúly az egyén által sajátosan strukturált társas terekre, kapcsolati körökre kerül (Utasi 2009), melyek kialakításához ugyan felhasználható a köz/magán megkülönböztetés, de ez itt főként egyfajta cselekvéseméleti, stratégiai kérdés lesz (Heller–Rényi 1996). Vagyis innentől kezdve az válik érdekessé, hogy ezek a kapcsolati körök milyen tematizációs szokásokkal rendelkeznek, hogyan kapcsolódnak a tömegmédiával által reprezentált diskurzusokhoz, illetve milyen normák szabályozzák ezt a praxist.

A következőkben empirikus adatbázis segítségével megpróbáljuk rekonstruálni, hogy az egyes témacsoportok milyen kommunikációs hálózatokba rendeződnek az egyén körül.

Beszélgetőtársak a családban és azon kívül

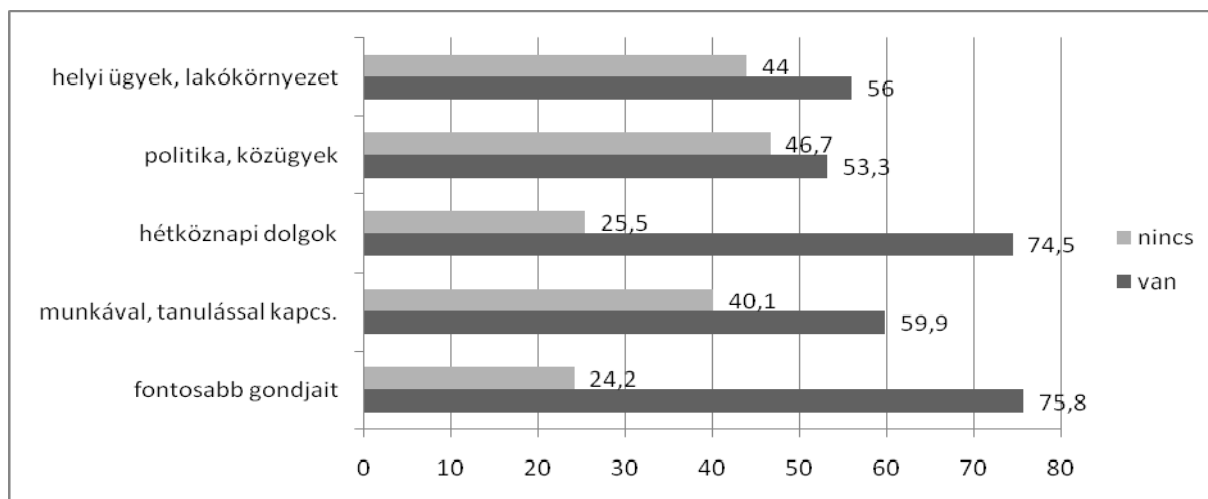
Az egyént bővülő koncentrikus körökbe rendeződő kapcsolati struktúrával képzeljük el (Utasi 2009), ahol a legbelső mag a család, kifelé haladva pedig a különböző erősségű baráti, majd egyre formálisabb személyközi kapcsolatok találhatóak. Az adatbázis alapján ezt a struktúrát *a család, magántársaság, formális közösségek hármas tagoltságával tudjuk ábrázolni*,¹ ahol ezek a körök feltételezhetően más kommunikációra vonatkozó normákat alkalmaznak. Ezek persze olyan absztrakciók, melyeket csak szemléletesen ráillesztünk arra a tényleges kapcsolathálóra, ami a kérdezett körül létezik.

1. ábra. Megbeszélhette-e a következő témákat a családján, rokonságán belül? (százalékok, N=1040)

Az 1. ábrán látható gyakorisági eloszlások szerint a családon belül nagy valószínűséggel találhatók partnerek a fenti témákhoz, továbbá a családi kommunikáció alapvetően a családtagok személyes dolgait érintő ügyekről szól. Ez az egyszerű kijelentés kiindulópontként szolgálhat majd annak a feltételezésnek a pontosabb körvonalázására, hogy a személy terminusaiban elképzelhető problémák, gondok, kérdések hogyan lehetnek a demokratikus „közbeszéd” számára megformált témák. Az intimitás, melyet elsősorban a családot is feldaraboló diádikus kapcsolatokban képzelhetünk el, sajátosan bensőséges, a titkolózásra és a bizonyos tekintetben kizárólagos partnerségre épülő kommunikációt jelent. Sajnos arra vonatkozó adataink nincsenek, hogy ezek a *legbensőbb magánügyek* milyen gyakran lépnek túl a család falain, de látható a különbség, ami az elzárkózás nagyobb mértékű előfordulását jelzi a *legfontosabb gondok, problémák* témacsoportjához képest.

¹ Pontosabban csak a család és magántársaság tagolással, a formális közösségek tematizációs szokásairól nincsenek adataink, de a „közéleti” és „állampolgári” cselekvések, kommunikáció oda sorolandó.

2. ábra. Megbeszélhette-e a következő témákat családon kívül? (százalékok, N=1051)

A családon kívüli társalgást tekintve a várakozásoknak megfelelően látható, hogy míg a családtagok esetében mindenhol 70% feletti gyakoriságot találtunk, itt mindössze két esetben, a *hétköznapi dolgok* és a *személyes problémák* témacsoportjában 70% feletti a gyakoriság. A különbségek egy részét magyarázhatjuk azzal, hogy sokan nem rendelkeznek a családon kívül bizalmas vagy többé-kevésbé élénknek nevezhető kapcsolatokkal, de a családon kívüli szféra különböző témacsoportjai közti nagyobb különbségek inkább azt is jelezhetik, hogy egyes témák kommunikálása valamiféle gátba ütközik. A válaszadóknak mindössze 53%-a tudott *politikáról és közügyekről* beszélni az utóbbi tizenkét hónapban, tehát nem meglepő módon a politika kényes téma, ezzel szemben ismét a személyes dolgok megvitatása a legélénkebb terep. Itt érdemes visszautalni a fentebb fejtegetett, erodálódott közélet kérdéséhez. Ha a család nyújtotta belső körből kilépve már ilyen mértékben csökken a közügyekről való eszmecsere lehetősége, akkor ezt a színteret nem igazán tekinthetjük magától értetődően egy mindenki számára lehetséges gyakorlóterepnek vagy táptalajnak a véleményformálás számára.

A demokratikus akciók iránti hajlandóságot mérő skála² lenti csoportok (az 1. táblázatban kijelölve) szerinti átlagainak összehasonlítása is ezt erősíti meg.³

	személyes problémák	munka, tanulás	hétköznapi dolgok	politika	helyi ügyek
senkivel	1,7%	15,9%	5,9%	19,3%	17,3%
csak családtaggal	22,4%	24,2%	19,3%	27,1%	26,5%
csak családon kívül	3,4%	11,5%	5,3%	8,2%	7,9%
is-is	72,5%	48,4%	69,5%	45,3%	48,2%
Total	97,7%	94,6%	97,7%	96,0%	96,7%

1. táblázat. A témák gyakorisága bővülő kapcsolati körökben (N=1051)

² Összegzett változó egy változó-szettből, ahol különböző célokért három, eltérő mértékű involváltságot jelentő akció iránti affinitást mér a kérdőív „aláírna felhívást...” egyszeres súllyal, „engedélyezett tüntetésen... venne részt” kétszeres, „nem bejelentett tüntetésen... venne részt” háromszoros súllyal került összegzésre (min=0, max=36). A maximum érték úgy értelmezhető, hogy az a legtöbb célért a legjelentősegteljesebb véleménynyilvánításra való készséget jelenti

³ Szignifikáns különbség van ($\alpha=0,05$) a csoportátlagok közt a „senkivel” és „csak családon belül” kategóriákban, és nincs szignifikáns különbség „csak családon belül” és az „is-is” kategóriáknál (t-próba). A valamelyik kategóriára adott hiányzó válaszok miatt az összesen nem mutat 100%-ot.

A két eloszlás együttes vizsgálatakor a fentebb tárgyalt, koncentrikusan bővülő kapcsolati körök mentén megállapítható, hogy milyen gyakoriságban egészíti ki vagy helyettesíti a családi és családon kívüli szféra a fenti témák kommunikációit⁴ (1. táblázat). A táblázat utolsó sora szerint tehát az egyébként is könnyen prezentálható *személyes problémák és hétköznapi dolgok* könnyedén lépnek át, fogadhatók el a családon kívüliekkel folytatott társalgásban. Az eredmények alapján a személyes problémákról és a hétköznapi dolgokról folytatott diskurzusok esetében tapasztalható a legnagyobb átfedés a családi és a családon kívüli kapcsolatokat tekintve.

Az adatok alapján a válaszolóknak megközelítőleg 16%-a rendelkezik olyan kapcsolathálóval, amelyben nem tud átlépni a család jelentette kommunikációs szintéren. Ez mindenképpen a közéletiség teljes esélytelenségét jelzi, amennyiben a közéletiség esélyén a fent kifejtetteknek megfelelően azt értjük, hogy az egyén aktívan tud élni kapcsolathálójának kommunikációs lehetőségeivel. Nem arról van szó, hogy a család belső környezete ne lenne alkalmas a demokratikus normák és praxis kialakulásához, de amennyiben az egyén be van zárva ebbe a közegbe, cselekvési lehetőségei ennek a közegnek a belső viszonyaiból származnak.

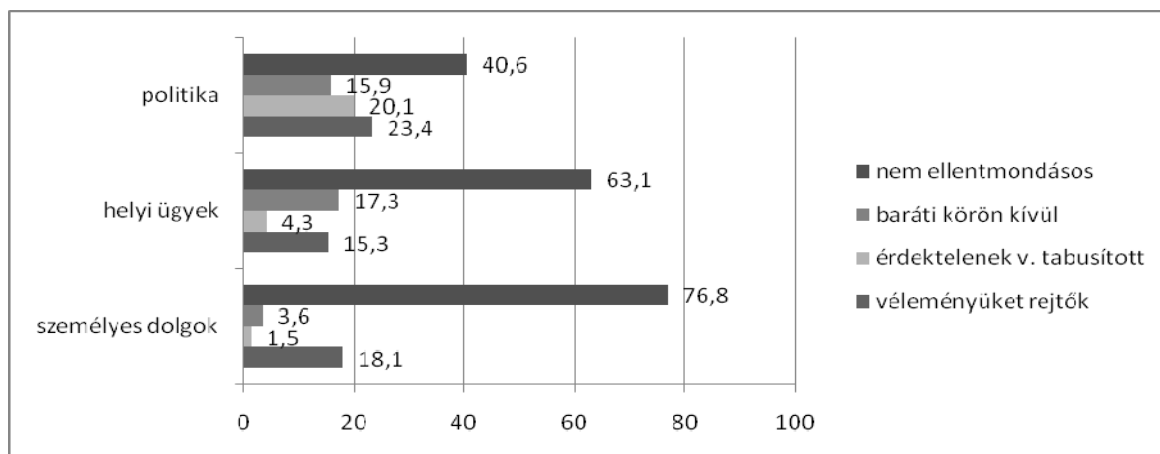
A családon kívüli kapcsolatok persze nem csak strukturálatlan kommunikációs szintéreként kezelendők, hanem úgy is, mint informális kapcsolatokra épülő körök, azaz magántársaságok, baráti körök. A válaszolók 76%-ának van egy vagy több ilyen baráti köre, ebből mintegy 48 százalékuknak egy vagy két magántársasága van. Kapcsolathálózi elnevezéssel élve ezek a klikkek is rendelkeznek olyan belső mintázattal a kommunikáció eloszlására nézve, melyek felvetik a kérdést, hogy a fenti témacsoportjaink hogyan képeződnek le bennük. Adataink alapján négy téma eloszlását tudjuk megfigyelni, amelyek közül három már az előzőekben is megjelent.

A személyes dolgok megbeszélése ismét a leggyakoribb beszédtema a magántársaság életében (az esetek több mint 90%-ában jelenik meg), ez a családon belüli tematizálásához hasonló gyakoriságot jelent. A másik felmerülő kérdés – és pontosan ez az, ami a magántársaságok belső kommunikációs terét jellemzi –, hogy vajon mindenki véleménye megjelenik-e, mindenkiről szó van-e ezeken a beszélgetéseken.⁵ Ha a családon kívüli társalgási témákat összevetjük a magántársaságon belüli társalgásokkal, akkor 4 csoportba sorolhatók a magántársasággal rendelkezők. Vannak azok, akiknek van a családon kívül beszélgetőpartnere az egyes témákban, de a magántársaságban nem zajlik ezekről a témákról párbeszéd (*baráti körön kívül*). Másoknál a magántársaságban szó esik a témákról, de a válaszadó nem beszél, nem formál véleményt ezekről a családon kívül vagy bárhol (*véleményüket rejtők*). Vannak, akik mind a magántársaságban, mind a családon kívüli ismerősökkel megbeszélik az egyes dolgokat (*nem ellenmondásos*), és akik sehol sem (*érdektelenek vagy tabusított*).

A politikai témák eddig is a legkevésbé élénk beszédtemák voltak, de egy társaság keretein belül még nehezebb ezen kérdések megválaszolása.

⁴ A fenti öt, „fedésben lévő” témában a családon belüli és családon kívüli beszélgetőpartnerek meglétét vizsgáló kétértékű változókat párba rendeztem (1. ábra és 2. ábra), így az új változóban témánként négy válaszlehetőség adódott, melyeket értelemszerűen kódoltam.

⁵Ha az egyén körüli társalgási teret leképező változót kereszt táblában szemléljük a magántársaságon belüli társalgást szemléltető változóval, ellentmondásos helyzetekhez jutunk; például van a családon kívül beszélgetőpartner az egyes témákban, de a magántársaságban nem zajlik ezekről a témákról beszélés (*baráti körön kívül*), illetve fordítva, a magántársaságban helyet kap, de a válaszadó nem beszél, formál véleményt ezekről a dolgokról a családon kívül vagy egyáltalán bárhol. Az így kapott kereszt tábla eseteit a 4. ábrán szereplő változóba kódoltam.

3. ábra. Magántársaságon belüli kommunikációs lehetőségek (százalékok, N=785)

Azt látjuk tehát, hogy a magántársasággal rendelkezők a különböző témák kommunikálása szempontjából kedvező helyzetben vannak ugyan, de mivel a társaságban kialakulnak a csoportszerepek, korántsem lesz mindenkinek egyenlő lehetősége a megszólalásra. A politika esetén az is látható, hogy hiába a társaságon belüli passzív szerep, már önmagában az, hogy szó van ezekről a dolgokról, növeli az érdeklődést a politika iránt.

A különböző döntéshatásos eszközök közül mind helyi, mind országos szinten a „nem ellentmondásos” csoporthelyzetűek figyelemremélően nagyobb arányban választották a saját véleményét nyíltabban reprezentáló eszközöket: szavazást, beadványokat (levelek, petíciók, felhívások) és a képviselői fogadóórákon való részvételt a magántársaságon belül „véleményüket rejtők” képest. Ez ugyanakkor nem feltétlenül jár együtt a demokratikus participáció iránti pozitív attitűddel.⁶ A *véleményüket ki nem fejtők* és a *nem ellentmondásos* társaságon belüli pozíciók között ugyanis szignifikáns különbség ($\alpha=0,05$) van a demokratikus és a nem demokratikus érdekérvényesítő eszközök hatékonyságának megítélésében helyi és országos szinten is (t-próba).⁷

Ha a magántársaságokon túli területekre, vagyis a szocialitásról való gondolkodásunknak arra a területére összpontosítunk, ahol már mint állampolgárok vagyunk jelen (szándékosan kerülöm a közszféra kifejezést), elsősorban a hagyományos értelemben vett közéleti magatartás, a demokratikus közélet iránti attitűdök, nem pedig személyek közötti kapcsolatok kerülnek szemünk elé. Így a kérdés az, hogyan épül rá ez a fiktív közösségként tekintetbe vehető szféra az eddig tárgyalt kapcsolati körökre, illetve azok közéleti tapasztalatára, konkrétan a közélet tematizációjára. Itt bizonyos demokratikus-közéleti gyakorlatok iránti attitűdökre gyakorolt hatást igyekszünk kimutatni a dolgozat központi tézise alapján tekintetbe vett személyes, illetve közéleti⁸ terminusok mentén folyó kommunikáció szerint. A demokratikus gyakorlat három aspektusát, a közéleti motivációt,⁹ demokratikus

⁶ A különböző demokratikus eszközök közül mind helyi, mind országos szinten a „nem ellentmondásos” csoporthelyzetűek figyelemremélően nagyobb arányban választották a saját véleményét nyíltabban reprezentáló eszközöket: szavazást, beadványokat (levelek, petíciók, felhívások) és a képviselői fogadóórákon való részvételt a magántársaságon belül „véleményüket rejtők” képest.

⁷ Demokratikus eszköznek tekintem a szavazást, beadványokat, képviselői fogadóórákon való felszólalást, aláírásgyűjtést, tüntetést, média igénybevételeket, nem demokratikus eszköznek pedig a megfelelő összeköttetéseket, kenőpénzt, szakmai érveket.

⁸ Összevontuk a *politikai* és *helyi ügyek* témacsoportokat egy *közélet tematizáció* változóba.

⁹ Közéleti attitűdöt mérő négyfokú változó-szettből képzett főkomponens.

eszközökről való gondolkodást (helyi és országos szinten),¹⁰ illetve a közéleti cselekvés lehetőségességére vonatkozó attitűdöket vizsgáltam (szintén helyi és országos szinten).¹¹ A személyesség tematizációjának hatását az élénk közéleti érdeklődést mutatók körében próbáltam kimutatni.

A közéleti kérdéseket családon kívül és belül is megvitatók (*is-is*) lényegében mindhárom aspektus esetében jobban szerepeltek, mint a csak családon belül megvitatók csoportja (kivéve az országos szintű közélet lehetőségességére vonatkozó attitűd), vagyis a szélesebb körű közélet-tematizáció mind a közéleti motivációkra, mind a tekintetbe vett eszközök számosságára, helyi szinten pedig a közéleti tevékenység lehetőségességére is pozitív összefüggést mutat.¹² Mivel tényleges gyakorlatról nem beszélhetünk, így valószínűleg a közéleti tematizáció intenzitása hat a demokratikus gyakorlat iránti attitűdökre. A minket jobban foglalkoztató kérdés viszont az, hogy a személyesség intenzívebb használata jelent-e további motivációt a közélettel kapcsolatos bármiféle magatartás irányába. Feltételezésem szerint ugyanis ez az intenzitás a már meglévő közéleti érdeklődéssel kiegészülve tovább valószínűsíti a demokratikus tenni akarás iránti hajlandóságot.¹³

Összegzés

Az adatok alapján modell-alkotásra ugyan nem volt lehetőség ebben a témában, a leíró statisztikák segítségével vázlatos képet mégis kaptunk arról, hogy kommunikációs szempontból milyen szerkezete van az egyéneket körülvevő kapcsolathálózatnak. A következő megállapításokat emelhetjük ki:

1. Minden kapcsolatkörben (család, családon kívüli terep, magántársaság) a személy terminusaiban megfogalmazódó kommunikációnak van a legnagyobb esélye.
2. A család a legfogadóképesebb kommunikációs kör az egyén számára. A minta mintegy 16%-a nem tud átlépni ezen a körön, amit a közéleti funkciók kialakulása szempontjából kedvezőtlennek ítéltünk.
3. A magántársaság kedvező feltételeket nyújt ugyan az egyes témacsoportokba sorolható közlések számára, de saját struktúrája nem jelenti a diskurzusban való részvétel egyenlő és kölcsönös esélyeit.

A dolgozatban amellet érveltem, hogy a klasszikus értelemben vett közszférára, így a közéleti tevékenységre nem tekinthetünk sajátos kommunikációs színtérként, így a közéletiség demokráciában betöltött funkciója fontosságát (demokratikus módon, a többség részvételével megfogalmazott közös ügyek és érdekek kialakítása) megtartva a hangsúly inkább az egyén kapcsolati struktúrája által befolyásolt kommunikációs lehetőségeire tevődik. További érv a fenti hangsúlyeltolódás mellett, hogy a demokrácia számára fontos közügyek már egy átalakulóban lévő társadalmi szerkezetben születhetnek meg, ahol felértékelődik a funkcionálisan differenciált alrendszerek szerepe (amennyiben ezt a differenciálódást mindinkább megvalósítják), a társadalmi rétegződés és struktúra átalakulása pedig egy olyan individualizációt hoz magával, ami az intézményfüggőség fokozásával az egyén makro-csoportokba való integrálása helyett egyelőre a saját életútra való reflexiót, a saját életút tervezését helyezi előtérbe (Beck, 2003). A hagyományos értelemben vett közélet eróziója

¹⁰ Egyszerű összeggel a demokratikus és nem demokratikus eszközök hatékonyságának megítélését mérő változóból, lásd: 8. lábjegyzet.

¹¹ Négyfokú változók, „úgy érzem, lehetőségem van beleszólni a helyi/országos ügyekbe”.

¹² T-próbával $\alpha=0,05$ szignifikancia-szint mellett.

¹³ A közéleti témákat legszélesebb körben megvitatók csoportjánál a személyes témákhoz köthető beszélgetőpartnerek számát mérő változó nem mutat szignifikáns korrelációt (pearsons-korreláció) a három közéleti aspektust mérő négy változóval, csak a helyi szintű beleszólás lehetőségét mérő változó esetén találtam gyenge ($R=0,087$) összefüggést ($\alpha=0,05$).

– amit Sennett mutat be – azáltal, hogy a privát szféra, a személyesség uralkodóvá válását hozza magával a társadalmi érintkezés különböző területein, éppenséggel helyet készít a közügyek új típusú megfogalmazása számára. Az empiria is jól körvonalazza a személyesség kommunikatív használatának sikerességét, és a fenti megfontolások elfogadása esetén olyan további kérdésfeltevésekre ösztönöz bennünket, amelyek a közélet esélyét éppenséggel az ilyen típusú kommunikációban és struktúráiban kutatják, másképp fogalmazva a személyesség terminusait felhasználó kommunikáció politikai relevanciáját keresik. Ezeket elfogadva az válik fontossá, hogy hogyan képes az egyén saját világának reprezentánsává válni, ez pedig egyedül nem sikerülhet.

Felhasznált irodalom

Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom*. Századvég Kiadó, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.

Curran, J. (2007) Még egyszer a tömegmédiáról és a demokráciáról. In Angelusz R. (szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat Kiadó, Budapest, 910–949.

Császi L. (2003) A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása In *Politikatudományi Szemle* 2003/2, 157–172.

Fraser, N. (1990) Rethinking the public sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy In *Social Text*, No. 25/26, (1990), pp. 56-80

Habermas, J. (1971) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Heller M. – Rényi Á. (1996) A nyilvános kommunikáció szociológiai modellje. In *Jel-kép*, 1996/4, 3–21.

Heller M. – Rényi Á. (2000) A nyilvánosságfogalom kommunikáció-elméleti megközelítéseiről. In *Jel-kép*, 2000/1. 69–94.

Keane, J. (2004) *A civil társadalom*. Typotex, Budapest.

Luhmann, N. (2006) *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Gondolat, Budapest.

Luhmann, N. (2008) *A tömegmédia valósága*. Gondolat, Budapest.

Peters, B. (2007) A nyilvánosság jelentése. In Angelusz R. – Tardos R. – Terestyéni T. (szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény* (szöveggyűjtemény) Gondolat, Budapest, 614–632.

Sennett, R. (1998) *A közéleti ember bukása*. Helikon Kiadó, Budapest, 1998.

Simmel, G. (1973) *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973.

Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Belvedere, Szeged, 2009.

A demokratikus attitűd hatása a participációra

A civil társadalommal foglalkozó kutatások többsége alátámasztja azt a megállapítást, hogy a posztszocialista országok lakói közül kevesebben kötődnek egyesülethez vagy civil szervezethez, mint a nyugati országok polgárai. Ezekben az országokban drasztikusabban csökken a részvételi hajlandóság is, mivel az emberek kevésbé érzik, hogy ténylegesen befolyásolni tudnák a döntések alakulását. Vizsgálatomban elsősorban a következő kérdésekre próbálok meg választ találni: vajon hatással lehet-e az emberek demokráciáról való gondolkodása a közösségi részvételre (vagy fordítva: a közösségi részvétele befolyással lehet-e a demokráciáról való gondolkodásukra)? Kik érzik úgy, hogy hatással lehetnek a döntések befolyásolására? Milyen eszközöket tartanak az emberek hatékonynak a változtatások eléréséhez? Van-e különbség a módszerek választottságában lokális, illetve országos szinten?

A demokrácia fogalmának eltérő értelmezései

A közép- és kelet európai demokratizálódási folyamatok nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a demokrácia kifejezés egyre többször jelent meg a köztudatban. A gyakori szóhasználat természetes velejárójaként azonban a kifejezés egyre elmosódottabb, kevésbé meghatározható fogalommá vált. Az idők folyamán többször is jelentésváltozáson ment keresztül, de szorosan kapcsolódik ahhoz az elképzeléshez, hogy minden embernek egyenlő joga van részt venni a közügyek intézésében (Bódig 2005). Sokan használják a Schumpeter által meghatározott demokrácia fogalmát, mely szerint a demokrácia „a politikai döntések meghozatalának olyan intézményes rendje, amelyben egyének a nép szavazataért folytatott versengés révén jutnak döntéshozói hatalomhoz” (Simon 1996). Kutatásunk alapját képezi az a feltételezés, mely szerint a közösségi kapcsolatok, a közösségben való részvétel jótékony hatást gyakorol a közéleti aktivitásra. A közösségben felmerülő viták, diskurzusok során olyan mentalitás alakulhat ki az emberekben, melyben növekedhet az igény a tágabb környezet ügyeibe való beleszólásra (Utasi 2009). A demokrácia fogalmi meghatározásánál ezért próbáltam azokra a definíciókra fókuszálni, melyek a közösségre és a közösségi aktivitásra helyezik a hangsúlyt.

Arisztotelész szerint a demokrácia állampolgára nemcsak követi, de maga is formálja a saját közösségében érvényes szabályokat, az egyén tehát szorosan kapcsolódik egy nagyobb közösséghez, a társadalom része, és aktívan részt is vesz ennek alakításában (Arisztotelész 1984). Barber azzal egészíti ki ezt a fogalmat, hogy a demokrácia állampolgára kritikus résztvevője társadalmának, aki a többi emberrel közösen vitatja meg a felmerülő problémákat. A demokráciában való aktív részvételnek azonban elengedhetetlen feltétele az oktatás, a műveltség, sőt a közösségi akciókhoz szükséges közösségi kapcsolatháló is. (Barber 1992, Utasi 2009)

Jürgen Habermas szerint nyilvánosság nélkül nem létezhet demokrácia. A nyilvánosság szerinte olyan rendszer, melyben az állampolgárok a kulturális és politikai életről folytatnak eszmecserét. A vita révén alakul ki a közér-

dek, melyet a hatalmon lévőknek figyelembe kell venniük ahhoz, hogy képesek legyenek ténylegesen a köz érdekeit szolgálni (Habermas 1999).

Putnam szerint az intézmények demokratikus működését nagyban befolyásolja, hogy a civil közösségek mennyire vesznek részt a társadalmi és politikai ügyekben, illetve az állampolgárok a közügyekben. A civil közösségekben való részvétel teremti meg a társadalmi tőkét is. Minél sűrűbbek ezek a kapcsolatok, annál nagyobb az esélye, hogy a polgárok képesek lesznek az együttműködésre az előnyök érdekében. Ezek a hálózatok lehetővé teszik a kommunikációt, elősegítik a kooperációt és megkönnyítik az információk áramlását (Putnam 1993, S. Nagy 2007).

A demokrácia eltérő elméleti meghatározásai mellett igen fontos, és dolgozatomban szempontjából még relevánsabb szempont, hogy az emberek, a polgárok számára mit jelent a demokrácia. Úgy gondolom, jelen esetben azt a mechanizmust kell inkább megértenünk, ahogy az emberek a demokráciával kapcsolatban gondolkodnak, mivel azt feltételezem, hogy a demokráciáról alkotott képünk nagyban befolyásolja az élet különböző területeivel kapcsolatos elgondolásainkat is. Továbbá igaz az is, hogy demokratikus attitűdünket erősen meghatározza annak az országnak a történelme is, melyben élünk. Egy a kilencvenes évek elején készült nemzetközi empirikus kutatás szerint¹⁴ az emberek a demokrácia fogalmához leginkább politikai tartalmakat társítanak: politikai szabadságot, törvény előtti jogegyenlőséget és többpártrendszert, legkevésbé pedig a „liberális-individuális kategóriába tartozó morális szabadságot” (Simon 1996). E kutatás hangsúlyt fektetett a közép- és kelet-európai régióban és más országokban élő emberek demokratikus attitűdjének összehasonlításra is. Érdekes eltérés, hogy míg az emberek a demokrácia szó esetében majdnem minden esetben pozitív dolgokra asszociáltak, addig a közép- és kelet-európai régiókban élők – különösen a magyarok – nagy arányban társítottak a demokrácia fogalmához negatív asszociációkat. Az 1989-es felmérések alapján a magyarok inkább pozitív tartalmakat rendeltek a demokrácia fogalmához, míg a rendszerváltás után megjelentek a negatív gondolatátársítások is, például egy 1993-as kutatás szerint sokan már a munkanélküliséggel, a szegénységgel hozták összefüggésbe a kifejezést (Simon 1996).

Részvételi demokrácia és demokratikus attitűd a poszt-szocialista országokban

Egy ország demokratikus szintjét jól méri, hogy az ott élő polgárok mennyire tartják saját maguk által befolyásolhatónak az egyes döntéseket, miként ítélik meg azokat: az őket érintő hátrányos határozatok ellen felléphetnek-e vagy sem. A felmérések szerint az állampolgárokat egyre nehezebb meggyőzni arról, hogy a politikusok ténylegesen az ő érdekeiket képviselik, tehát van értelme a politikai részvételnek. A fejlett országokban a huszadik század második felében került előtérbe a demokratikus participáció problematikája. Egyre elterjedtebbé vált az a nézet, mely szerint a demokrácia olyan berendezkedés, ahol az elitek uralkodnak. Ennek egyik következménye lett a politikai kiábrándultság, az emberek közügyektől való elfordulása. A döntésekből való kimaradás pedig – mint már Putnam is felhívta rá a figyelmet – nemcsak a kiszolgáltatottság veszélyét rejtí, mivel a mások által meghozott ítéletekhez kell alkalmazkodnunk, hanem leépíti az egyéneket és a társadalmi közösségeket is (Bódig 2005).

¹⁴ 1990 és 1992 között készült kérdőíves adatfelvétel, 12 volt államszocialista országban.

Simonék nemzetközi összehasonlításából kiderült, hogy a posztkommunista országok lakói érzik legkevésbé úgy, hogy akár országos, akár helyi szinten képesek lennének részt venni az őket érintő döntések meghozatalában. A kiszolgáltatottság érzése a szakszervezeteken és az üzemi tanácsokon keresztül érdekképviseletben is megmutatkozik: a posztszocialista régióban majdnem minden harmadik megkérdezett nyilatkozott úgy, hogy semmilyen befolyása sincsen a munkahelyi döntésekre. A demokrácia intézményeinek tényerésével azt feltételezhetnénk, hogy növekszik az emberek lehetősége az intézkedések alakításában, az idősorosan vizsgált adatok azonban nem ezt támasztják alá. 1985-ben a megkérdezetteknek még csupán 14 százaléka nyilatkozott úgy, hogy semmilyen hatása nincs a döntések befolyásolására, 1993-ban ez az arány már 48 százalék (Simon 1996). Nizák és Péterfi (2005) tanulmányukban a bizalmatlanságot hozzák összefüggésbe a társadalmi részvétellel. A magyar társadalomban zajló folyamatok sohasem kedveztek a társadalmi részvétel kiépülésének. Ez a tendencia még most is érvényesül, mivel az állampolgárok és a civil szervezetek a rendszerváltás óta nem sajátították el azt a képességet, mellyel jogaikat és érdekeiket érvényre juttathatják. Emiatt a szavazókedv csökkenése és a politikától való elfordulás sem újeletű probléma. Az emberek nemcsak a demokrácia intézményeiben és a politikusokban nem bíznak meg, de még egymásban sem.

Korábban már szó esett arról, hogy a magyarok demokráciáról alkotott felfogása eltér a többi közép-kelet-európai országban élők attitűdjétől. Juan J. Linz 1978-ban – nem sokkal Franco tábornok halála után – adatfelvételt végzett, melyben nagy hangsúlyt fektetett az elnyomás, a szabadság, a jobb élet és a gazdasági fejlődés megítélésére. Annak megválaszolására, hogy miért tér el ennyire a magyarok demokrácia felfogása a többi országban élőkétől, 1989-ben Magyarországon is megismételték az adatfelvételt. Az adatok elemzése során megállapították, hogy a magyaroknak egyrészt sokkal kedvezőbb véleményük volt a letűnt rendszerről, másrészt kevésbé érezték a régi rendszerben a szabadság hiányát és az elnyomást, mint például a spanyolok. Sőt a magyarok négyötöde arról is beszámolt, hogy a régi rendszerben jobban élt, mint a jelenlegiben. Mindebből azt a következtetést vonták le, hogy a „diktatórikus autoriter rendszerektől megszabadult országokban az új rendszer demokráciája sokkal inkább összekapcsolódik a szabadság fogalmával, mint ott, ahol az egykori autoriter rendszerek represszió nélkül, puhább rendszerként működtek” (Simon 1996). Másrészt a demokráciáról való eltérő gondolkodás abból is fakadhat, hogy a magyarok jobban csalódtak a rendszerváltásban, mint a többi volt szocialista országban élők. Az itt lakók jóval többet vártak a változásoktól, mint ami abból ténylegesen bekövetkezett, és ennek hatására sokkal nagyobb kudarcot, veszteséget éltek át. Hazánkat a nyolcvanas évek első felében a szocialista régió „legvidámabb barakkjaként” tartották számon, amely viszonylag nagy egyéni szabadságot és magas életszínvonalat biztosított. A nyolcvanas évek második felében azonban a felhalmozódott külföldi hitel miatt a hatalmon lévők kénytelenek voltak megszorításokat foganatosítani. Ennek bevezetése jókora elégedetlenséget váltott ki a lakosság körében, és növekvő várakozásokkal tekintettek a demokratikus átalakulás felé. A várt remények azonban nem következtek be, és az emberek nemcsak a kormányból, hanem az általa hirdetett demokráciából is egyre inkább kiábrándultak (Ferge 1996, Gyórfy 2008). Simon (1996) szerint Magyarországon kettős hatás figyelhető meg: egyrészt a demokráciával kapcsolatos csalódottság, másrészt – valószínűleg ennek következményeként – az idő megszépítette a régi rendszert.

A demokráciából való kiábrándulás ellenére a vizsgálatból az derült ki, hogy a többi posztszocialista országhoz képest a magyaroknál volt a legmagasabb a véleménynyilvánítás igénye, ezzel szemben a cselekvés igénye alacsony maradt. Simonék szerint ez egyrészt a Kádár-korszak demobilizáló és depolitizáló jellegének köszönhető,

másrészt a magyaroknál régi hagyomány a „morgás joga”, vagyis hogy az állampolgárok elégedetlenségüket csak szóban fejezik ki, nem pedig tényleges tettekkel.

Helyi demokrácia és civil kezdeményezések

A helyi szintű politizálás és a lokális civil kezdeményezések kulcsszerepet töltenek be a demokrácia kiépítésében, és aktív, közügyekkel foglalkozó civil szervezetek nélkül nem működhetnek erős helyi közösségek sem. Dolgozatomban azért tartom fontosnak a helyi kezdeményezéseket az országos szinttől elválasztva kezelni, mert a lokális közösséget közvetlenül is érintő kérdésekre összpontosít, másrészt helyi szinten nagyobb az ott élők érdekérvényesítő akarata és képessége, mint országos szinten. A lokális civil kezdeményezéseknek döntő szerepe van a hatóság és a lakosság közötti érdekközvetítésben, melyhez elengedhetetlenek a kapcsolatok és a szervezettség.

A szervező-fejlesztő munkának a gyakorlatban több válfaja is létezik. Az ehhez kapcsolódó szerepeket Jack Rothman három modellbe sűrítette. Az első a közösségfejlesztés modellje, mely a lehető legnagyobb mértékben támaszkodik a közösség tagjainak saját kezdeményezésesire. Itt célként jelenik meg a kezdeményezőképeség kialakulása, amikor a résztvevők egy tanulási folyamat közben sajátítják el azokat a képességeket, melyek saját problémamegoldásukhoz szükségesek. A második a társadalmi tervezés modellje, ahol a problémamegoldás gyakorlatát specialisták, szakértők viszik tovább. Ők gyűjtik össze az információkat, kidolgozzák a változtatási javaslatokat, végrehajtják, majd ellenőrzik ezek megvalósulását. És végül az utolsó modell a társadalmi akció nevet viseli, amely általában akkor alakul ki, ha egy csoport elől elzárják a lehetőséget arra, hogy érdekeit érvényesítse. Ez leggyakrabban érdekkonfliktusok esetén, politikai nyomásgyakorlás vagy bojkott céljával szerveződik (Nizák–Péterfi 2005).

A rendszerváltás után a demokratikus intézményrendszerek kiépülésénél meghatározó szerepet játszott az önkormányzati struktúra kialakítása. A szubszidiaritás elve is azt hangsúlyozza, hogy a döntéseket a legalacsonyabb szinten, jelen esetben az állampolgárhoz lehető legközelebb kell meghozni. Az új önkormányzati szerkezet viszonylag nagy önállóságot adott az önkormányzatoknak, továbbá a civil szervezetek is növekvő szerepet kapnak ugyan a helyi döntéshozásban, de szerepük még mindig elenyészőnek mondható.¹⁵

A vizsgálat arra is kiterjedt, hogy a civil szervezeteknek mekkora lehetőségük van a helyi döntéshozatalban való részvételre. Megállapították, hogy bár elvileg sokféle részvételi metódus állna rendelkezésükre, befolyásuk az önkormányzati politikára csekély marad. Szalai ezt azzal magyarázza, hogy a közösségek állami kontroll alatt voltak, így a posztoszocialista országok lakóiban nem alakult ki az a képesség, amely előmozdítaná a civil szerveződések, a különböző civil közösségek létrehozását (Szalai 1997, Nizák–Péterfi 2005). Mindenesetre igaz, hogy lényeges változás nem lesz addig, míg az állampolgárok és a civil szervezetek nem tanulják meg, hogyan tudják jogaikat és érdekeiket érvényesíteni. Másfelől a döntéshozóknak a civil kezdeményezéseket nem ellenfélként kellene kezelniük, hanem partnerként, akikkel a közös cél hatékonyabban érhető el.

¹⁵ Az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet 2004-es demokrácia értékelésekor kiderült, hogy az önkormányzatok a közmeghallgatás tekintetében a törvényi minimumnál többet általában nem teljesítettek.

Közösségi igény

Korábban már említettük, hogy a demokráciának fontos alapfeltételét képezik a közösségek és a közösségben való részvétel. Kalocsai Dezső szerint „a közösség az egyén számára nem csak eszközzé, hanem céllá is válik. Olyan eszközzé és céllá, amelyben jelen van a magány leküzdése, a társas szükségletek kielégülése, a másoknak való segítség igénye, és ezáltal a mások számára hasznossá válás igényének kielégülése, a másokkal való törődés alapján kialakuló öröm és bánat, a tenni vágyás stb., általában az érzelmi gazdagodás szüksége is.” (Kalocsai 1981:213)

Barber szerint a közösségi akciók, a közösségi kapcsolathálók, az állampolgárok közügyek iránti érdeklődése elengedhetetlen feltételei a demokráciának, másrészt az emberi közösségek, kapcsolatok jelentős mértékben meghatározzák az elégedettséget, boldogságot és életminőséget. (Barber 1992) Egy 2006-ban készült országos felmérés¹⁶ adatai szerint az elégedett élet érzéséhez leginkább a közvetlen közösségek, a család járul hozzá, ezt követi a baráti társaság, majd a különböző kisközösségek iránti igény (hobby, munkatársi és szomszédügyi kapcsolatok), végül a másokért végzett közéleti tevékenység (Utasi 2008).

A kutatás kimutatta, hogy a tágabb közösség iránti igény leginkább a kedvezőbb életfeltételekkel rendelkezők sajátja, a közösségi élettel nem rendelkezők körébe pedig főként az idősek és az alacsony jövedelműek tartoztak. Annak ellenére, hogy Magyarországon kiemelkedő szerepe van a családnak mint közösségnek, az idősektől a fiatalabb korosztály felé haladva az elégedett élet érzéséhez egyre inkább hozzájárul a baráti kör megléte is (Utasi 2009). Az életkor mellett jelentős szerepet játszik még a vagyon, tehát a „birtokolt materiális tőke” és az iskolai végzettség, a „műveltségi-kulturális tőke” megléte is.

A kutatásról – hipotézisek

Az elemzés során azt vizsgálom, hogy a demokratikus attitűd hogyan befolyásolja a közösségi részvételt és a közösségi akciókban való participációt. A demokráciáról szóló elméletekből már kiderült, hogy a közösségek és a kapcsolati tőke a demokrácia egyik kulcsfontosságú elemét képviselik, mivel a közösségben felmerülő viták, diskurzusok során kialakulhat az emberekben egy olyan mentalitás, mely során növekedhet az igény a tágabb környezetük ügyeibe való beleszólásra (Utasi 2008). Ennek alapján egyrészt azt feltételezem, hogy azok a megkérdezettek, akik hisznek a demokratikus értékekben, nagyobb arányban vesznek részt civil szervezetben, másrészt közösségi kapcsolatuk is jóval kiterjedtebb, mint azoknak a válaszadóknak, akik nem, vagy csak szűk családi kapcsolattal rendelkeznek. Az elemzés során a kapcsolattal nem rendelkezőkre is figyelmet fordítok. Azt feltételezem, hogy az izolált megkérdezettek kiábrándultabbak, bizalmatlanabbak az élet több területén is, így a demokratikus intézményeket, a demokrácia működését is sokkal kritikusabban ítélik meg, mint a közösségi kapcsolatokkal rendelkező társaik.

Adja magát a feltételezés, hogy azok az emberek, akik a kevésbé demokratikus értékrendet preferálják, a társadalmat (helyi és országos szinten egyaránt) érintő kérdések befolyásolásánál is inkább a kerülőutakat, kvázi antidemokratikus eszközöket fogják választani. Valószínűsítem, hogy a – korábban már részletesen tárgyalt – történelmi háttér még mindig erősen érezteti hatását, és szerepet játszik a magyarok demokráciából való kiábrán-

¹⁶ MTA PTI-TÁRKI, Omnibusz, 2006/5.

dultságában: feltételezem, hogy azok a válaszadók lesznek többségben, akik úgy gondolják, inkább a kevésbé demokratikus eszközökkel (kenőpénz, megfelelő kapcsolatok) lehet csak befolyásolni a döntéseket.

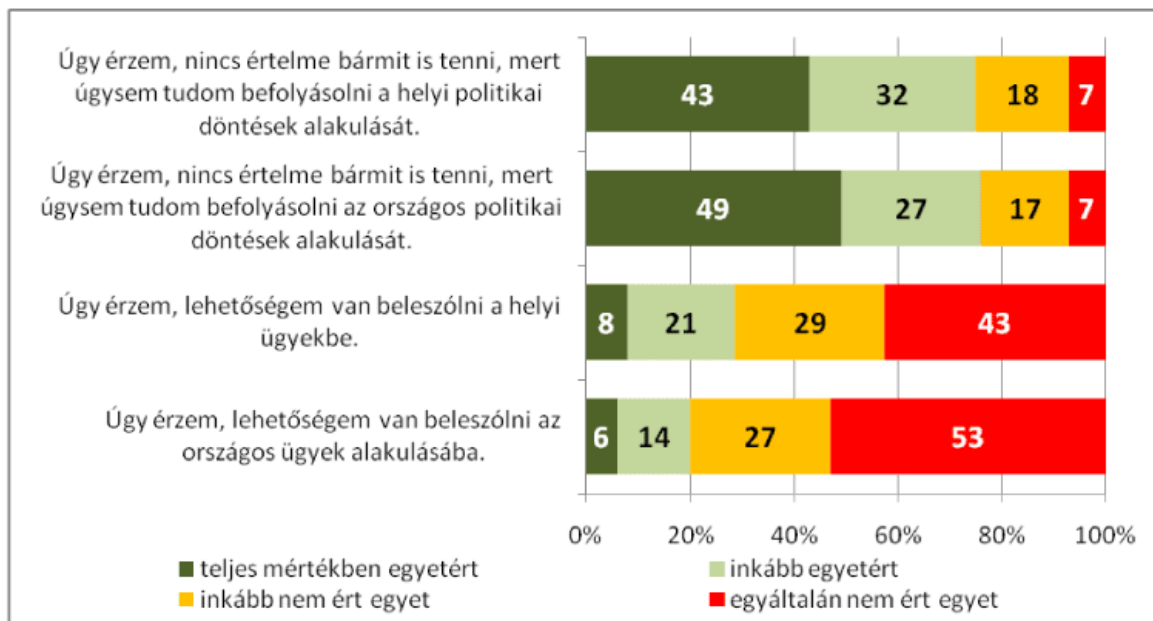
Végül hipotézisem szerint helyi szinten nagyobb a megkérdezettek döntésekben való aktivitása, mint az országos kérdésekben, egyrészt mert a helyi politika sokkal inkább a lokális közösséget közvetlenül is érintő kérdésekre összpontosít, másrészt helyi szinten nagyobb az ott élők érdekérvényesítő akarata és képessége is. Valószínűsítem, hogy a helyi döntések befolyásolásánál a demokratikusabb elemek is nagyobb arányban jelennek meg, mint országos szinten.

A demokratikus attitűd mérése

A demokratikus attitűd minőségét a következő, kérdőívben szereplő kérdések segítségével próbáltam jellemezni: a kérdezett mennyire érzi úgy, hogy nincs értelme bármit is tenni, úgysem fogja tudni befolyásolni a helyi és az országos politikai döntések alakulását; úgy érzi, lehetősége van beleszólni a helyi, illetve országos politikai ügyek alakulásába; mennyire érdeklődik a politika iránt; továbbá mennyire tartja fontosnak a válaszadó a közéleti tevékenységre fordított időt. Döntően befolyásolhatja a demokratikus attitűd alakulását az is, hogy a válaszadó a demokratikusabb vagy a kvázi antidemokratikus eszközöket tartja eredményesebbnek egy döntés befolyásolása kapcsán. A demokratikus eszközökhöz soroltam a szavazást, a beadványokat (leveleket, petíciókat), a képviselői fogadóórakon való felszólalást, aláírásgyűjtést, tüntetéseket, megmozdulásokat, szakmai érveket, médián és sajtón keresztüli befolyásolást. A kerülőutakhoz vagy kvázi antidemokratikus eszközökhöz került a kenőpénz és a megfelelő kapcsolatok, összeköttetések hangsúlyozása. A demokrácia intézményei iránti bizalom fontos indikátora a demokratikus attitűdnek, így a megkérdezett településén működő civil közösségekben, országos civil szervezetekben, a helyi önkormányzatokban, illetve országos intézményekben, hivatalos szervezetekben való bizalmat is figyelembe vettem a demokratikus attitűd mérésekor.

A megkérdezettek 75 százaléka értett inkább vagy teljes mértékben egyet azzal a kijelentéssel, hogy úgy érzi, nem tudja befolyásolni a helyi politikai ügyek alakulását.¹⁷ Országos szinten ez az arány 76 százalék, tehát *nincs különbség az országos és a helyi döntések befolyásolásába vetett hitt között*. Továbbá, a megkérdezettek 29 százaléka gondolja úgy, hogy a helyi ügyek alakulását formálni tudja, az országos döntéseknél ez az arány már csak 20 százalék.

¹⁷ A dolgozatban közölt eloszlások az összes megkérdezettre vonatkoznak.

1. ábra. Mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel? (N=1034, %)

Az állampolgárok szerint a helyi ügyeket leginkább a megfelelő kapcsolatokkal, összeköttetésekkel lehet befolyásolni, a megkérdezettek 70 százaléka választotta ezt mint a lokális döntések formálásának leghatásosabb módszerét¹⁸. Második helyen (49 százalékkal) egy demokratikus eszköz, a szavazás szerepel, ezt ismét egy kvázi antidemokratikus módszer, a kenőpénz követi. Az adott településen a válaszadók 10 százaléka jelölte meg azt, hogy egyik módszerrel sem lehetne változtatást elérni.

Országos szinten hasonló sorrendet találunk, csupán annyi különbséggel, hogy majdnem mindegyik befolyásolási eszköz magasabb százalékot kapott, mint lokális szinten. Az összeköttetéseknek, a megfelelő kapcsolatoknak és a képviselői fogadóórákon való felszólalásnak nem meglepő módon csekélyebb jelentőséget tulajdonítottak országos szinten. Itt is első helyen szerepel ugyan a kapcsolati tőke, azonban 7 százalékponttal csökkent a jó összeköttetéseket hangsúlyozók aránya. Helyi szinten valószínűsíthetően közelebbről ismerik egymást az emberek, nagyobb jelentősége van a kapcsolati tőkének, illetve nagyobb az emberek érdekérvényesítő képessége is. Országos kvalitásban a szavazást a megkérdezettek 55 százaléka választotta mint második leghatásosabb módszert, harmadik helyen 51 százalékkal a kenőpénz szerepel. A válaszadók 12 százaléka került a demokráciából kiábrándultak közé, vagyis akik úgy gondolják, semmilyen módon sem képesek befolyásolni az országos ügyek alakulását.

A demokrácia intézményeivel kapcsolatban az emberek alapvetően bizalmatlanok. A megkérdezetteknek az országos intézményekbe, szervezetekbe vetett hite a legalacsonyabb: 66 százalék választotta azt, hogy inkább nem vagy egyáltalán nem bízik ezekben az intézményekben. Valamivel alacsonyabb a helyi civil közösségek iránti bizalmatlanság (61%). A helyi önkormányzatok iránti bizalom a legmagasabb (38%), ezt pedig az országos civil szervezetek követik 33 százalékkal. Az emberek politika iránti érdeklődése is erős ellenállást mutat. A válaszadók 60 százaléka inkább nem, vagy egyáltalán nem kíséri figyelemmel a politikai ügyek alakulását, és

¹⁸ A megkérdezettek több választ is jelölhettek

mindössze 1 százalék érdeklődik nagyon a politikai történések iránt. A közéleti tevékenységre fordított idő fontossága szintén jó indikátora lehet a demokratikus attitűd alakulásának: a megkérdezettek 37 százaléka nem fordít időt közösségi tevékenységre. A szociális aktivitás a válaszadók 23 százalékának életében tölt be inkább vagy nagyon fontos szerepet, míg 40 százalékuk – annak ellenére, hogy időt áldoz erre a tevékenységre – inkább vagy egyáltalán nem tartja élete meghatározó részének.

Hogy közelebb kerüljek egy demokratikus attitűd mérésére szolgáló változó létrehozásához, főkomponens-elemzéssel létrehoztam egy a demokrácia értékeiből való kiábrándultságot mutató változót. A főkomponens az eredeti változók értékéből 65 százalékot őrzött meg.

Mennyire ért egyet azzal, hogy...	Faktorsúly
Nincs értelme bármit is tenni, úgysem tudom befolyásolni a helyi politikai döntések alakulását.	0,826
Nincs értelme bármit is tenni, úgysem tudom befolyásolni az országos politikai döntések alakulását.	0,836
Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni a helyi ügyek alakulásába.	-0,794
Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni az országos ügyek alakulásába.	-0,770

1. táblázat. A demokráciából való kiábrándultság, faktorsúlyok (N=1032).

Következő lépésként létrehoztam egy skálát, melyen a megkérdezettek által választott eszközök demokratikus voltát tudakoltuk: az egyik a demokratikus, míg a másik a kvázi antidemokratikus eszközöket tartalmazta. Minden demokratikus eszköz választottsága egy pontot ért. Azok a válaszadók, akik úgy gondolják, csak demokratikus eszközökkel lehet befolyásolni a döntéseket (és az összes ilyen eszközt megjelölték országos és helyi szinten is), 14 pontot kaptak, és 0-át azok, akik egyik demokratikus eszközt sem tartották hatékonynak az ügyek alakulásának befolyásolásában. Az érdemben válaszolóknak csupán 5 százaléka jelölte meg mind a 7 demokratikus eszközt lokális és országos szinten is, 17 százalékuk pedig egyiket sem. A nem demokratikus eszközök választottságának mértékét ugyanezzel a módszerrel mértem fel. A megkérdezettek 33 százaléka gondolta úgy, hogy a helyi, illetve az országos döntéseket is a két antidemokratikus eszközzel (kenőpénz és megfelelő kapcsolatok) lehet leginkább befolyásolni. Az érdemben válaszoló 18 százaléka egyik antidemokratikus eszközt sem választotta, sem helyi, sem országos szinten.

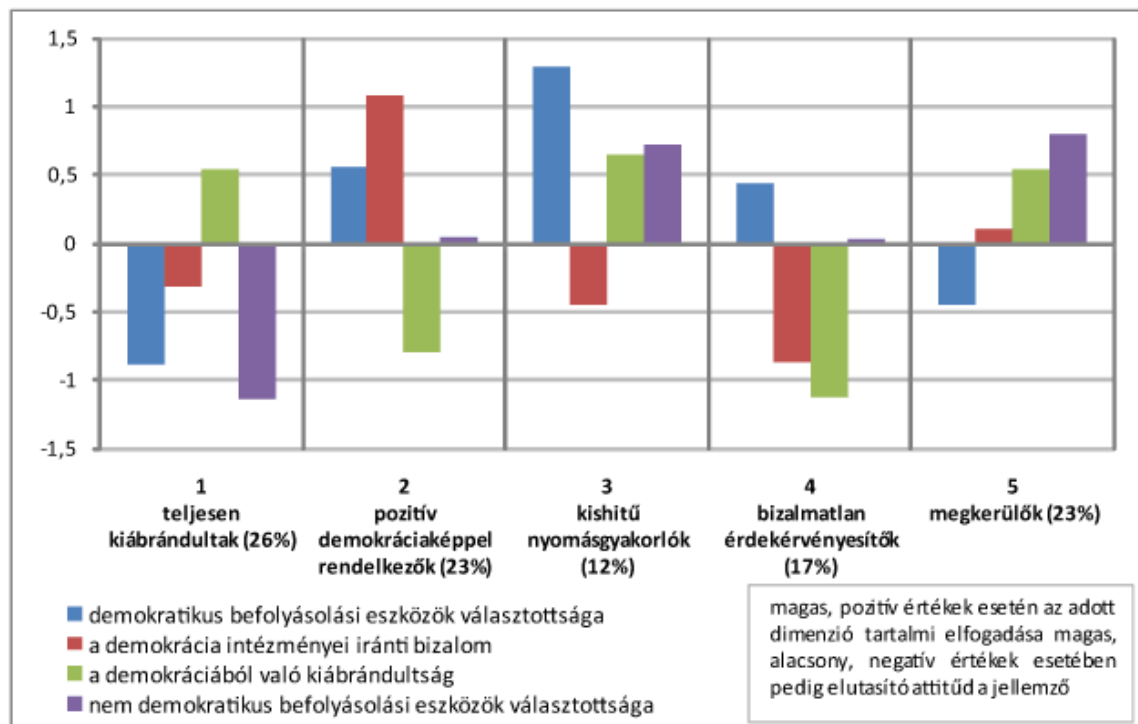
A civil szervezetekbe, lokális és országos intézményekbe vetett bizalom mérésére ismét egy főkomponenst hoztam létre. A főkomponens az eredeti változók értékéből 73 százalékot őrzött meg, a változók nagyjából azonos súllyal szerepelnek a képzett változóban.

	Faktorsúly
Általában mennyire bízok Ön a településének civil közösségeiben?	0,853
Általában mennyire bízok Ön az országos civil szervezetekben, segélyszervezetekben (pl. Vöröskereszt, Máltai szeretetszolgálat stb.)?	0,863
Általában mennyire bízok Ön a helyi önkormányzatban?	0,873
Általában mennyire bízok Ön az országos intézményekben, hivatalos szervezetekben?	0,838

2. táblázat. A demokrácia intézményeibe vetett bizalom, faktorsúlyok (N=908)

Ezt követően standardizálás segítségével ugyanolyan skálatartományba hoztam a képzett változókat, mint a főkomponenseket (0 átlagú és 1 szórású), majd klaszterelemzés segítségével próbáltam meg létrehozni az eltérő demokráciaképpel rendelkező emberek csoportjait. A klaszterképzés során a politika iránti érdeklődés – annak

ellenére, hogy úgy gondolom, fontos tényezője a demokratikus attitűdnek – nem illett bele a klaszterbe, a közéleti tevékenységre fordított idő pedig annyira lecsökkentette volna az elemszámot, hogy végül nem szerepeltettem csoportképző változóként. A klaszterképzés során öt csoport különült el egymástól, ahova 876 embert lehetett besorolni.

2. ábra: Klaszterképzéssel létrehozott attitűd-csoportok (N=876, klaszterközéppontok)

Az első csoportba kerültek azok a megkérdezettek, akik sem a demokratikus, sem a kvázi antidemokratikus eszközök hatékonyságában nem hisznek, továbbá úgy érzik, nincs elég érvényesítő képességük arra, hogy akár helyi, akár országos szinten befolyásolni tudják a döntések alakulását. Őket a **teljesen kiábrándultak** csoportjának nevezem el. A második kategóriát azok az emberek alkotják, akik nemcsak a demokratikus eszközök eredményességében, hanem a demokrácia működésében is hisznek, és a demokrácia intézményeibe vetett bizalmuk is magas szintet ér el, őket nevezem **pozitív demokráciaképpel rendelkezőknek**. A harmadik csoportba azok a válaszadók kerültek, akik egyaránt hisznek a demokratikus és a kevésbé demokratikus eszközökben is, mégis úgy érzik, nem képesek érdekeiket érvényesíteni, őket nevezem **kishitű nyomásgyakorlóknak**. A negyedik kategóriába tartozó állampolgárok annak ellenére, hogy bizalmatlanok a demokrácia intézményeivel kapcsolatban, hisznek a demokrácia működésében, és úgy gondolják, lehetőségük van a döntéseket befolyásolni. Őket fogom **bizalmatlan érdekvégyesítőknak** nevezni. Végül az ötödik csoportba azok kerültek, akik a kerülőutak eredményességében hisznek, és kiábrándultak a demokráciával kapcsolatban: úgy érzik, nem képesek sem a helyi, sem az országos ügyek formálására, őket **megkerülőknak** nevezem.

A teljesen kiábrándultak csoportjába kerültek a legtöbben, a válaszadók 26 százaléka. Ezt követi 23 százalékkal a megkerülőknak csoportja, majd további 23 százalékkal a pozitív demokráciaképpel jellemezhető kategóriája. A

megkérdezettek 17 százaléka került a bizalmatlan érdekérvényesítő, 12 százalék pedig a kishitű nyomásgyakorlók csoportjába.

A demokratikus attitűdcsoportok jellemzői

Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy feltárjam a klaszterelemzéssel létrehozott csoportok milyen egyéni jellemzőkkel bírnak. Úgy gondoltam, a demokratikus gondolkodásra a kérdezett neme, életkora, iskolai végzettsége, szubjektív anyagi helyzete, jövedelme, társadalmi hovatartozása, pártpreferenciája, lakóhelyének típusa, illetve a válaszadó életével való elégedettsége, szubjektív boldogságérzete lehet hatással. A politika iránti érdeklődés itt szignifikáns kapcsolatot mutatott a demokratikus attitűdcsoportokkal, az iskolai végzettség azonban nem jelzett összefüggést a demokratikus gondolkodással.

A teljesen kiábrándultak csoportjába tartoznak azok a megkérdezettek, akik – ahogyan azt várni is lehetett – legkevésbé érdeklődnek a politika iránt. Itt a legmagasabb azoknak az aránya, akiket egyáltalán nem érdekel a politika. Ebből következően pártpreferencia szerint eléggé elmosódottak, egyik párt szimpatizánsaiként sem jelennek meg egyértelműen. Tagjaik között felülreprezentáltak a nők, akik szubjektíve elégedetlenebbek életükkel, és a megyeszékhelyen vagy nagyközségben, illetve vidéken élők. A megkerülők között többen vannak a férfiak, a szubjektíve alsó középosztályba tartozók, a községben élők és az életüket közepesen elégedettnek vallók. Az átlaghoz viszonyítva itt is alulreprezentáltak a fővárosiak, továbbá a középosztályba és a felső középosztályba tartozók.

A pozitív demokráciaképpel rendelkezők között szűkösebb arányban találjuk a világos pártpreferenciával nem rendelkező megkérdezetteket. Felülreprezentáltak a községben élők, a szubjektíve jobb módúak (de nem a legtehetősebbek), a boldogabbak és az életükkel elégedettebbek. Ebben a kategóriában a községben élők jelentős többségére érdemes felhívni a figyelmet. Feltehetően hozzájárulhat a pozitív demokráciaképhez a községi életforma, a helyiek bizonyára közvetlenebb kapcsolatban vannak a döntéshozókkal, jobban tudják érdekeiket érvényesíteni, mint például a fővárosiak.

A kiábrándult, de érdekérvényesítő csoportba került megkérdezettek viszonylag nagy arányban érdeklődnek a politika iránt, és relatíve határozott pártpreferenciával rendelkeznek. Jövedelmi helyzet tekintetében itt találhatjuk az önmagukat szubjektíve felső közép- és legfelső társadalmi osztályba sorolókat, illetve jövedelmi helyzet tekintetében is a legvagyonosabbakat. A többi csoporthoz képest itt jelentős a fővárosban élők, a férfiak, a gondok nélkül élők, a szubjektíve legelégedettebbek és legboldogabbak aránya. Életkor szempontjából két hatás érvényesül: túlnyomó többségben vannak a fiatalok, de jelentős a 49–59 éves korosztályba tartozók aránya is. Véleményem szerint itt két effektus együttes hatása jelenik meg, amiért ez a csoport úgy érezheti, hogy a demokrácia intézményeivel szembeni kiábrándulás ellenére képes befolyásolni a döntéseket: egyrészt a fiatal korosztály radikálisabb gondolkodása, másrészt az idősebb, vagyonosabb, megfelelő kapcsolatokkal rendelkezők bázisa.

Az utolsó kategóriát *a kishitű nyomásgyakorlók* képviselik. Ebben a csoportban találjuk meg az alsóbb társadalmi osztályba tartozó, anyagi gondokkal küszködő, boldogtalanabb válaszadókat. Itt is – hasonlóan a teljesen kiábrándultak csoportjához – kirajzolódik a politika iránti érdektelenség, a politikai pártok iránti elkötelezettség

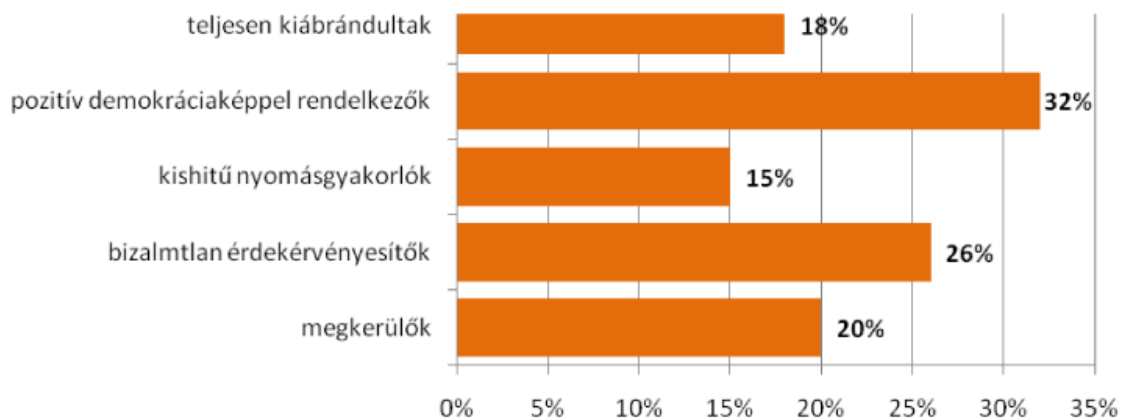
elmosódása. A kishitű nyomásgyakorlók között képviseltetik magukat legnagyobb arányban a nők és a legboldogtalanabbak. Valószínűleg annak ellenére, hogy ezek az emberek hisznek a demokrácia eszközeiben, úgy érzik, nincsenek megfelelő kapcsolataik ahhoz, hogy érdekeiket keresztülvigyék. Itt a legmagasabb azoknak az aránya, akik egyetértenek azzal a kijelentéssel, mely szerint minél több kapcsolattal rendelkezik valaki, annál jobban tudja érvényesíteni az érdekeit.

Demokratikus attitűd és közösségi participáció

Ebben a fejezetben a különféle közösségekben, civil szervezetekben való részvételt vizsgálom. Jelen esetben is kétféle közösségi tagságról beszélhetünk: magántársasági és civil szervezeti tagságról. A megkérdezettek több mint 70 százaléka se tagként, se egyéb módon nem vesz részt formalizált közösség tevékenységében.

A baráti társaságokat nézve kiderül, hogy a válaszadók 24 százaléka egyetlen magántársaságot sem tudhat magáénak. A megkérdezettek 29 százaléka egy, 20 százaléka kettő, míg 22 százalék három-öt baráti társaságban is képviselteti magát. Az ennél több magántársaságot is említők 6 százaléknyan vannak. Korábban szó volt arról, hogy a közösségek, a közösségi tagság azért is tölt be jelentős szerepet a demokrácia szempontjából, mert a közösségekben felmerülő viták, beszélgetések során kialakulhat egy olyan mentalitás az egyéneken, mely során növekedhet az igényük a tágabb környezet ügyeinek befolyásolásra is. Ezért úgy gondolom, meghatározóak lehetnek az olyan ismeretségek, melyek során a megkérdezettek közügyekről, politikáról tudnak beszélgetni. Jelen esetben ennek a kapcsolatnak inkább csak a meglétét vagy hiányát tartottam meghatározónak, az intenzitását és a mennyiségét nem. Azok között, akiknek van a családjukon kívül baráti társasága, közel kétharmadnyian vannak azok, akik politikáról, és mintegy 72 százaléknyan azok, akik az ország, világ fontos kérdéseiről szoktak beszélgetni e körben. Magántársaságban a politikáról a megkérdezettek 37 százaléka, míg az ország, világ fontos kérdéseiről 28 százaléka szinte sohasem beszélget.

Következő lépésként a különböző attitűdcsoportokat néztem meg aszerint, hogy hányan vesznek részt civil szervezetben, mivel úgy gondolom, a civil szervezeti tagság és a demokráciáról való gondolkodás szoros kapcsolatban állhat egymással. Az öt demokratikus attitűdcsoportot összevetve kiderült, hogy *a pozitív demokráciaképpel rendelkezők felülreprezentáltak a civil szervezeti tagság tekintetében*, tehát közülük többen számoltak be civil szervezetben való tevékenységről. Ebben a csoportban jelentős továbbá azoknak az aránya is, akiknek van olyan kapcsolatuk, akikkel politikáról, közügyekről diskurálhatnak. A pozitív demokráciaképpel rendelkezők az átlagosnál több időt fordítanak a politika és az ország, világ más fontos kérdéseinek megvitatására is. A teljesen kiábrándultak csoportja pont az ellentétes pólust képviseli. Alulreprezentáltak a civil szervezeti tagság, a politikáról, a közügyekről való diskurálás tekintetében. Az átlaghoz képest felülreprezentáltak ebben a csoportban azok, akik nem tudtak egyetlen ismerőst, barátot sem említeni, akivel közügyekről, politikáról beszélgethetnének.

3. ábra. Demokratikus attitűd és civil szervezeti tagság (N=876, %)

Korábban már jeleztük, hogy a közösségi akciókban, az érdekek érvényesítésében rendkívül fontos szerepet játszanak a megfelelő kapcsolatok. Az érdeemben válaszolók 43 százaléka legalább egy helyi döntéshozót ismer személyesen, és 32 százaléknak van valamilyen helyi változtatási javaslata. 43 százalékuk biztosan összefogna másokkal az ötlet megvalósítása érdekében, míg 11 százalék biztosan nem kooperálna. A település jogállása szerint összevetve nem meglepő, hogy a fővárosban élőknek 73 százaléka nem ismer senkit a helyi döntéshozók közül, míg a községben élőknek 71 százaléka személyesen ismer legalább egy ilyen személyt. A főváros és megyei jogú városok körében kisebb azoknak az aránya is, akiknek lenne valamilyen ötlete a helyi viszonyok javítása érdekében, a községben élők ilyen tekintetben természetesen felülreprezentáltak az átlaghoz képest.

A pozitív demokráciaképpel rendelkezők 60 százaléka ismer valakit a helyi döntéshozók közül. A kishitű nyomásgyakorlók és a bizalmatlan érdekvényesítők alulreprezentáltak az átlaghoz képest. A pozitív demokráciaképpel rendelkezők csoportjába tartozó megkérdezettek 43 százalékának van valamilyen helyi szintet érintő javaslata, míg a fővárosi dominanciájú kritikusok, de önérvényesítők körében ez az arány már csak 29 százalék.

Tanulmányomban figyelmet fordítottam azokra az izolált megkérdezettekre is, akik családjukon kívül senkivel nem tudják dolgaikat megbeszélni, és szabadidejükben sem tudnak senkivel közös programot megszervezni (az érdeemben válaszolók 19 százaléka került ebbe a kategóriába), mivel azt feltételeztem, hogy ők kiábrándultabbak a demokrácia működéséből, bizalmatlanabbak a demokratikus intézményekkel szemben, mint kapcsolattal rendelkező társaik. Ezt azonban nem sikerült bizonyítanom, mivel a családon kívüli kapcsolatok megléte vagy hiánya nincs szignifikáns kapcsolatban a demokratikus gondolkodással.

Demokratikus részvétel és aktivitás

A demokratikus aktivitást kétféle aspektusból próbáltam megközelíteni: egyrészt a megkérdezettek szavazási hajlandósága felől, másrészt hogy különböző szintű célokért milyen közösségi akciókban vennének részt. A

megkérdezettek 25 százaléka nem menne el szavazni, ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, 39 százalék pedig biztosan voksolna. Az önkormányzati és országgyűlési választások tervezett részvétele tekintetében nem található különbség.

A választási hajlandóságot a demokratikus attitűdcsoportokkal összevetve kiderül, hogy a pozitív demokráciaképpel rendelkezők között felülreprezentáltak az országgyűlési választáson biztos szavazók aránya, míg a bizalmatlan érdekérvényesítők között a valószínűleg nem szavazók aránya mutat szignifikáns eltérést a többi csoporthoz képest.

Az országos választási hajlandósághoz viszonyítva a teljesen kiábrándultak körében az átlaghoz viszonyítva növekszik, míg a megkerülők esetében csökken a biztosan nem voksolók aránya az önkormányzati választásokon, a pozitív demokráciaképpel rendelkezőknél pedig 8 százalékkal tovább emelkedik a biztosan voksolók aránya. Feltételezem, hogy itt a községben élők magas arányának hatása mutatkozik meg.

A következőkben az aktivitásra helyezem a hangsúlyt, vagyis azt nézem meg, hogy a különböző szintű célok megvalósítása érdekében milyen közösségi akciókban vennének részt a megkérdezettek. Mindegyik kérdés esetében a válaszadónak először azt kellett eldöntenie, aláírma-e petíciót, felhívást egy adott cél megvalósulása érdekében. Ezt követően arra is rákérdeztünk, hogy csatlakozna-e bejelentett tüntetéshez, végül kíváncsiak voltunk arra is, hogy ugyanezért a célért esetleg hajlandó lenne-e még egy nem bejelentett tüntetésen is részt venni. Annak ellenére, hogy a kérdés hipotetikus akcióban való részvételi hajlandóságot mért fel, úgy gondolom, hogy segítségével megfelelő képet kaphatunk a létrehozott demokratikus attitűdcsoportok gondolkodásbeli különbségeiről. A követelés, petíció aláírását a megkérdezetteknek még körülbelül a fele vállalná mindegyik cél érdekében. Az engedélyezett tüntetéshez, felvonuláshoz már csak nagyjából a válaszadók kevesebb, mint ötöde, míg a nem bejelentett tüntetéshez csupán a megkérdezettek 4–5 százaléka csatlakozna.

Az első kérdés a korrupt, csaló önkormányzati vezetők eltávolításáért folyó különböző szintű akciókat nézte. E kérdés tekintetében a különböző attitűdcsoportok aktivitását vizsgálva látszik, hogy aláírásgyűjtésben még felülreprezentáltak a pozitív demokráciaképpel rendelkezők, míg a bejelentett, illetve nem bejelentett tüntetésen való részvételnél az átlagtól való eltérésük már nem meghatározó. A teljesen kiábrándultak az aláírásgyűjtésben és az engedélyezett tüntetésen való részvétel tekintetében is alulreprezentáltak. A bizalmatlan, de érdekérvényesítő kategóriában a megkérdezettek mindhárom szintű akcióba való bevonódás tekintetében felülreprezentáltak a többiekhez képest, még nem bejelentett tüntetésen is megjelenne egytizedük.

A korrupt, csaló állami vezetők eltávolításáért fellépő különböző akciók kapcsán is ugyanazokat az összefüggéseket találjuk, mint helyi szinten, annyi különbséggel, hogy a bizalmatlan érdekérvényesítők, illetve megkerülők csoportjában nő a különböző akciókban való részvétel aránya. A munkavállalók alkalmazásánál, illetve a munkahelyen való hátrányos megkülönböztetés elleni aláírásgyűjtésnél az átlaghoz viszonyítva megnő a pozitív demokráciaképpel rendelkezők részvételi szándéka, míg a többi csoport esetében – kivéve a kishitű nyomásgyakorlókat – enyhe csökkenést tapasztalhatunk, mint a korrupt vezetők eltávolításának ügye kapcsán. Az engedélyezett, illetve nem bejelentett tüntetés esetében ugyanezek a különbségek tapasztalhatók, két dolgot kivéve. Az egyik, hogy a bejelentett tüntetés tekintetében már nem jelenik meg a pozitív demokráciaképpel rendelkezők átlagtól való eltérése, míg a másik az engedélyezett tüntetésen a megkerülők 5 százalékos csökkenése az előző országos politikai akcióhoz képest. Valószínűsítem, hogy ennek oka a megkerülők körében az országos politikai

vezetőkkel szembeni kiábrándultság. A nem engedélyezett tüntetésen való hipotetikus részvétel nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a demokratikus attitűddel.

A nagyon magas, illetve nagyon alacsony jövedelmek megszüntetése érdekében minden csoport esetében – a munkahelyen történő hátrányos megkülönböztetéshez képest – növekvő aktivitást figyelhetünk meg az aláírás-gyűjtésen való részvétel tekintetében (kivéve a kishitű nyomásgyakorlók esetében, ahol nincs különbség az előző válasz arányához képest). A tüntetéseken való aktivitás is hasonlóan alakul az előző akcióhoz képest: a bizalmatlan érdekérvényesítők felülreprezentáltsága az átlaghoz képest és a megkerülők alulreprezentáltsága jelenik meg.

A megkérdezettek lakókörnyezetét érintő hátrányos döntések elleni hipotetikus akciót nézve semmilyen lényeges különbséget nem találunk az előző – jövedelemkülönbségek elleni fellépés – participációs arányokhoz képest, csupán annyit, hogy a pozitív demokráciaképpel rendelkezők e döntés elleni tiltakozásuk során felülreprezentáltak a tüntetésen is résztvevők átlagához képest. Az országot érintő hátrányos döntés elleni cselekvések sem mutattak nagy eltérést az előző akciókhoz képest, csupán a bizalmatlan érdekérvényesítők arányának növekedését a nem bejelentett tüntetéseken. Feltételezem, hogy ez a fiatalabb, radikálisabb gondolkodásnak tudható be.

Milyen közösségi akcióban venne részt?			
a) a korrupt, csaló önkormányzati vezetők eltávolításáért			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	44	11	5
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	61	18	3
kishitű nyomásgyakorlók	59	18	4
bizalmatlan érdekérvényesítők	46	23	10
megkerülők	51	13	2
b) a korrupt, csaló országos/állami vezetők eltávolításáért			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	44	11	4
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	58	17	4
kishitű nyomásgyakorlók	58	15	3
bizalmatlan érdekérvényesítők	54	24	9
megkerülők	53	16	3
c) a munkavállalók alkalmazásánál, illetve a munkahelyen való hátrányos megkülönböztetés ellen			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	39	11	4
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	58	17	3
kishitű nyomásgyakorlók	60	22	4
bizalmatlan érdekérvényesítők	50	23	8
megkerülők	48	11	3

d) a nagyon magas, illetve nagyon alacsony jövedelmek megszüntetése érdekében			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	48	15	5
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	65	18	4
kishitű nyomásgyakorlók	59	21	3
bizalmatlan érdekérvényesítők	56	26	10
megkerülők	52	12	3

e) a lakókörnyezetemet, településemet érintő hátrányos döntések ellen			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	46	13	5
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	66	26	4
kishitű nyomásgyakorlók	61	20	3
bizalmatlan érdekérvényesítők	62	29	10
megkerülők	52	12	2
f) az országot érintő hátrányos döntések ellen			
	petíció aláírása	engedélyezett tüntetés, felvonulás	nem engedélyezett tüntetés, felvonulás
teljesen kiábrándultak	43	13	5
pozitív demokráciaképpel rendelkezők	63	20	3
kishitű nyomásgyakorlók	57	19	3
bizalmatlan érdekérvényesítők	63	27	13
megkerülők	53	10	4

3. táblázat. Az attitűdcsoportok különböző közösségi akciókban való részvétele (N=876, %)

Összefoglalás

Az elemzés során azt vizsgáltam, hogy a demokratikus attitűd hogyan befolyásolja a közösségi részvételt és a közösségi akciókban való részvételt. Korábbi kutatások alátámasztották, hogy a posztszocialista országok lakói között idősorosan (1985–1993) növekedett azoknak az aránya, akik úgy érzik, semmilyen befolyásuk nincs az őket is érintő döntések meghozatalára (Simon 1996). A kutatás során megkérdezettek körülbelül háromnegyede érezte úgy, hogy nem tudja befolyásolni a helyi és az országos ügyek alakulását.

Az emberek demokratikus attitűdjét vizsgálva öt csoportot sikerült elkülönítenem egymástól. A *teljesen kiábrándultak* csoportjába kerültek a legtöbben, ezt a *megkerülők* csoportja követte, majd a *pozitív demokráciaképpel rendelkezők* kategóriája, ezután következtek a *bizalmatlanok de érdekérvényesítők*, míg legkevésbé a *kishitű nyomásgyakorlók* csoportjába kerültek.

Kezdetben azt feltételeztem, hogy a történelmi háttér még mindig erősen érzeteti hatását, és szerepet játszik a magyarok demokráciából való kiábrándultságában. Ennek alapján állítottam fel azt a hipotézist, miszerint azok a válaszadók lesznek többségben, akik úgy gondolják, inkább a kevésbé demokratikus eszközökkel (kenőpénz, megfelelő kapcsolatok) lehet csak befolyásolni a döntéseket. Ez az előzetes elgondolás csak részben igazolódott be, mivel az érdeemben válaszolók szerint az országos és helyi döntéseket elsősorban a megfelelő kapcsolatokkal, összeköttetésekkel lehet ugyan befolyásolni, de második helyen már a szavazás intézménye szerepelt. Harmadik helyre ismét egy kvázi antidemokratikus eszköz, a kenőpénz került.

A helyi és országos szintű aktivitást összehasonlítva azt gondoltam, helyi szinten nagyobb lesz a megkérdezettek döntésekben való aktivitása egyrészt azért, mert a helyi ügyek közvetlenebbül érintik az embereket, másrészt pedig nagyobb az ott élők érdekérvényesítő képessége. Ennek ellenére a megkérdezettek válaszaiban nem találtam lényeges különbséget a helyi és országos szintre vonatkozó válaszokban, bár a lokális szintű döntések befolyásolásába vetett hitnél megnőtt azoknak az aránya, akik úgy érezték, helyi szinten közvetlenebbül tudják alakítani a döntéseket, mint országos minőségben. A demokratikus eszközök választottsága tekintetében sem találtam lényeges eltérést, csupán annyit, hogy lokális szinten nagyobb szerepet kapott a jó összeköttetések és kapcsolatok hangsúlyozása.

Dolgozatom alapját képezte a feltételezés, miszerint azok a megkérdezettek, akik hisznek a demokratikus értékekben, nagyobb arányban vesznek részt civil szervezet munkájában, másrészt közösségi kapcsolataik is jóval kiterjedtebb, mint azoknak a válaszadóknak, akik semmilyen vagy csak szűk családi kapcsolattal rendelkeznek. Ez a hipotézisem beigazolódott, hiszen a pozitív demokráciaképpel rendelkezők felülreprezentáltak a civil szervezeti tagság tekintetében, továbbá az átlagosnál több időt fordítanak a politika és az ország-világ fontos kérdéseinek megvitatásával is. A teljesen kiábrándultak csoportja az ellentétes pólust képviselte: alulreprezentáltak a civil szervezeti tagság, illetve a politikáról, a közügyekről való diskurálás tekintetében is.

A különböző attitűdcsoportok aktivitását is próbáltam feltérképezni. A demokratikus attitűdcsoportokkal összevetve a választási hajlandóságot kiderült, hogy a pozitív demokráciaképpel rendelkezők között felülreprezentáltak voltak az országgyűlési választáson biztos szavazók, míg a bizalmatlan érdekérvényesítők között a valószínűleg nem szavazók aránya mutatott szignifikáns eltérést a többi csoporthoz képest. Az összes hipotetikus közösségi akcióban is a pozitív demokráciaképpel rendelkezők aktívabbnak mutatkoztak az aláírásgyűjtés szintjén, míg a teljesen kiábrándultak majdnem minden esetben alulreprezentáltak voltak a többiekhez képest. Az engedélyezett, illetve nem engedélyezett tüntetéseken való részvételben a bizalmatlan érdekérvényesítők csoportja mutatkozott aktívabbnak, különösen az országot érintő negatív döntés elleni tiltakozásban. Azt feltételeztem, hogy ezt a fiatalabb, radikálisabb gondolkodásnak tulajdoníthatjuk.

Összességében tehát elmondható, hogy a demokratikus attitűd hatással van a közösségi akcióban való részvételre. A pozitív demokráciaképpel rendelkező megkérdezettek nagyobb arányban jellemezhetők civil szervezeti tagsággal, illetve nagyobb aktivitást mutattak a közösségi akciókban is. Ennek inverzét mutatta a demokráciából teljesen kiábrándultak csoportja, mivel alulreprezentáltak voltak a civil szervezeti tagság, illetve az akciókban való aktivitás tekintetében is. Az eredmények interpretálásánál azonban érdemes lehet elgondolkodni azon, vajon a demokratikusabb beállítódás hat-e a közösség iránti igényre, vagy fordított a hatás: a közösségben való részvé-

telünk során alakul ki egyfajta demokratikusabb értékrendünk, esetleg egy oda-vissza irányú kapcsolat, egy folyamatos kölcsönhatás áll fenn a két tényező között.

Felhasznált irodalom

- Arisztotelész (1984) *Politika*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Barber, B. R. (1992) *Aristocracy of Everyone*. New York, Oxford University Press, 246.
- Bódi M. – Paksy M. – Péteri Z. – Rigó A. – Szabó M. – Szigeti P. – Takács P. – Tattay Sz. (2005) *Államtan. Az állam általános elmélete*, 1. kötet. SZTE ÁJK Politológiai tanszék.
- Habermas, J. (1999) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Ferge Zs. (1996) A rendszerváltás megítélése. *Szociológiai Szemle*, 1996/1. szám, 51–74.
- Győrffy D. (2008) A bizalmatlanság terhe a felzárkóztatásban. *Rubicon*, 2008/2–3, 102–105.
- Kalocsai D. (1981) Egyén és közösség fejlődésének néhány társadalmi feltételéről. In *Társadalomtudományi Közlemények*, 1981. 11. évf. 2. sz. 209–221.
- Nizák P. – Péterfi F. (2005) A közösségi részvétel társadalmi és hatalmi beágyazottsága. In Márkus E. (szerk.) *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról*. EMLA Egyesület.
- Putnam R. D. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- S. Nagy K. (szerk.) (2007) *Szociológia közgazdászoknak*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Simon J. (1996) *A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban*. Elérhető: <http://www.mtapti.hu/mszt/19961/simon.htm>.
- Szalai E. (2006) *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2008) *Éltető kapcsolatok*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Kiadó.

A network-heterogenitás, a kommunikatív racionalitás és az állampolgári aktivitás empirikus összefüggései

Bevezetés

A szociológiai nagyelméleteket gyakran éri az a vád, hogy empirikusan nehezen – pontosabban aligha – tesztelhetők. Kétségtelenül többféle nehézséggel kell szembenéznie annak, aki ilyen feladatra vállalkozik. Egyik oldalról az elméleti állítások túlegyszerűsítésének, másik oldalról az empirikus adatok túlinterepretálásának veszélye fenyeget. Az alábbiakban mindezen nehézségek ellenére vállalkozom a habermasi társadalom- és demokráciaelméletből levezetett néhány hipotézis empirikus vizsgálatára. Az elméleti úton kidolgozott hipotéziseket részletesen egy korábbi tanulmányban mutattam be (Sik 2009), ezért jelen írás első szakaszában csupán az empirikus operacionalizálásra térek ki alaposabban. Ezt követően magukat az empirikus eredményeket ismertetem, majd az utolsó szakaszban a tágabb elméleti következtetéseket foglalom össze.

Változók, hipotézisek, módszertan

A habermasi társadalom- és demokráciaelmélet központi fogalma az uralommentes kommunikációban kifejeződő racionalitás. Ennek segítségével cselekvéseméletileg (a cselekvéskoordináció szintjén) mutathatunk rá a demokratikus társadalmi integráció lehetőség-feltételeire és azok lehetséges torzulásaira. A kommunikatív racionalitás a habermasi demokráciaelmélet keretei között az állampolgári kultúra egyik kiemelt jellemzője, amennyiben megléte nélkülözhetetlen az állampolgári cselekvéshez, vagyis a nyilvánosságban és a civil társadalomban való konstruktív részvételhez. *Az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltételei* című tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy a habermasi elmélet alapján megkülönböztessem egymástól a kapcsolathálózatok olyan morfológiai sajátosságait, amik kommunikatívan racionális és irracionális interakciókat valószínűsítenek. Következtetésem szerint a nem-centralizált, ugyanakkor se nem túlságosan, se nem túl kevésbé heterogén hálózatokon belül van a legnagyobb esély az uralommentes interakciókra, és az ezeken alapuló állampolgári cselekvésre (Sik 2009, 52–53).¹⁹

Az empirikus hipotézisek megfogalmazásakor ebből a megállapításból indultam ki. Arra voltam kíváncsi, hogy a kapcsolathálózat heterogenitásához, illetve a demokratikus döntési eljárásokhoz köthető különböző tapasztalatok milyen kommunikatív racionalitást kifejező attitűdöket, és ezzel összefüggésben milyen állampolgári kultúrát valószínűsítenek. Az elemzés során a változók öt csoportját különböztettem meg egymástól: a de-

¹⁹ A centralizált hálózatok egyenlőtlen hatalmi viszonyokat implikálnak, a túl homogén hálózatokon belül az interakciók sűrűsége alacsony, a túl heterogén hálózatokon belül pedig a stratégiai kommunikatív cselekvés esélye nagy (Sik 2009, 47–51). A heterogenitás más szempontból az idegentapasztalat forrásaként is fontos előfeltétele az életvilág nyitottságának (vö. Sik 2008).

mográfiai kontrollváltozókat,²⁰ a kapcsolathálózati sajátosságokat leírókat, valamint a kommunikatív racionalitást és az állampolgári kultúrát – attitűd és cselekvés szintjén – kifejezőket.²¹

A kapcsolathálózati sajátosságokat két változó segítségével jellemeztem. Az első a kapcsolathálózat heterogenitását fejezte ki, ezt többlépcsős eljárás során hoztam létre. Első lépésben családi és baráti-ismerősi beágyazottságot kifejező főkomponenseket készítettem,²² majd második lépésben a főkomponensekből klaszteranalízis segítségével négy csoportot képeztem: a heterogén kapcsolathálójúak (családilag és barátilag is integrált), két homogén kapcsolathálójúak (csak családdal vagy csak baráttal tart szoros kapcsolatot), és az izoláltak (se a családdal, se a barátokkal nincs kapcsolata) csoportját. A második változó a demokratikus döntéshozatali tapasztalatok meglétét mérte a válaszoló esetleges szervezeti tevékenysége kapcsán.²³

A kommunikatív racionalitás mérésére a kommunikatív cselekvés morális bázisát, a cselekvő nyitottságát és az interakcióra való hajlandóságot kifejező attitűdökből képzett főkomponens kialakítása révén nyílt lehetőség. A főkomponenst alkotó változók között egyrészt arra vonatkozó kérdések szerepeltek, hogy a másokkal való viszonyában milyen elveket érvényesít a cselekvő (eszközként vagy kanti értelemben „önmagában vett célként” tekint másokra),²⁴ másrészt arra vonatkozóak, hogy mennyire nyitott az új jelentések elfogadására (a kommunikatív racionalitás az életvilág nyitottságát feltételezi),²⁵ harmadrészt arra vonatkozóak, hogy mennyire könnyen vesz részt interakciókban.²⁶

Az állampolgári kultúrát attitűd és cselekvés szintjén mérték különböző változók. Az állampolgári attitűdöket a civil társadalombeli cselekvési preferenciák,²⁷ az etnikai kisebbségekkel szembeni tolerancia, a speciális közéleti-politikai célok megvalósítására való hajlandóság (korrupció elleni harc, egyenlőségért való harc,

²⁰ Ezek között a nem, az iskolai végzettség, a jövedelem, a munkaviszony, a kor és a lakóhely településének típusa szerepelt.

²¹ Állampolgári kultúrán, Almond és Verba definíciója alapján, azon – ismeretek, értékek, attitűdök, emóciók, hitek, normák és részvételi formák konfigurációjaként leírható, tradicionális és modern elemeket egyaránt tartalmazó – jellemzőket értem, amik meghatározzák az állampolgári cselekvést (Almond–Verba 1997).

²² A főkomponens készítéshez felhasznált kérdések: „A következőkben a közösségi kapcsolatairól kérdezném. Milyen gyakran járnak össze...”; „Kiktől várhatna segítséget, ha súlyos tragédia érne (pl. balesetet szenvedne, tartós anyagi gondjai lennének, közeli családtagot veszítene el, stb.)?”; „Előfordult-e, hogy nagy nehézség érte Önt vagy családját (pl. balesetet szenvedett, tartós anyagi gondjai támadtak, közeli családtagot veszített el, stb.)? Ki segített ebben a helyzetben?”; „Fordított esetben, tehát ha nem Ön vagy családtagja szorulna segítségre, hanem a kártyán szereplő csoportok, szervezetek, akkor mit gondol, kinek nyújtana segítséget?”; „Van-e a családjában, rokonságában olyan személy, akivel Ön az elmúlt 12 hónapban megbeszélhette a fontosabb gondjait, problémáit, szabadidejében közös programot szervezhetett, megbeszélhette a munkával, tanulókkal kapcsolatos dolgokat, beszélgethetett a hétköznapi élet dolgairól, beszélgethetett politikáról, közügyekről, beszélgethetett helyi-települési ügyekről, lakókörnyezetéről, megbeszélhette a legbensőbb magánügyeit is?”; „Van-e a családján, rokonságán kívül olyan személy, akivel Ön az elmúlt 12 hónapban megbeszélhette a fontosabb gondjait, problémáit?”.

²³ A felhasznált kérdések így szóltak: „Mennyire jellemzőek az alábbiak ennek a közösségnek működésére? Elsősorban a vezető(k) szava dönt, leginkább néhány „hangadó” befolyásolja a döntéseket, a döntéseket szavazás útján a többség hozza meg?”.

²⁴ A felhasznált kérdések így szóltak: „A következő vélemények a közélettel kapcsolatosak. Ön hogyan viselkedik hasonló élethelyzetekben? Csak akkor képviselem mások érdekeit, ha abból nekem is származik hasznom., Akkor is segítek másoknak, ha az számomra kedvezőtlen.”.

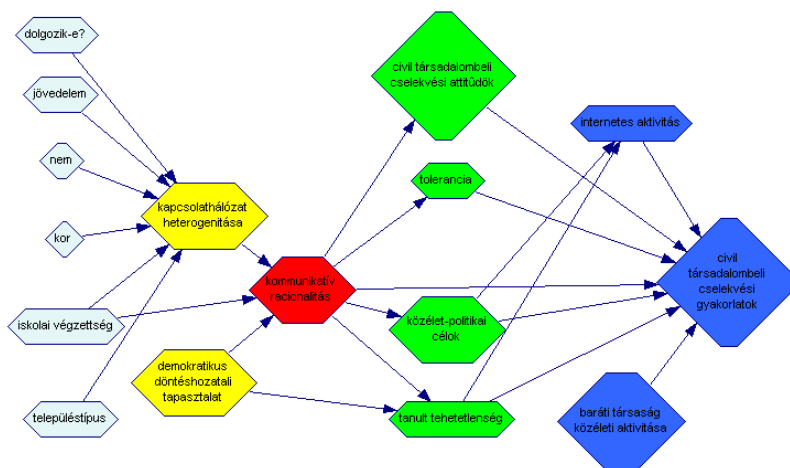
²⁵ A felhasznált kérdések így szóltak: „Mennyire jellemző ez Önre? Szívesen keresek, próbálok ki új megoldásokat., Ragaszkodom a régi bevált módszerekhez., Még akkor is kiállok a nézeteim mellett, ha ez ellenkezik a többség véleményével., A többség véleménye erősen befolyásolja a saját álláspontomat.”.

²⁶ A felhasznált kérdések így szóltak: „Mennyire jellemző ez Önre? Számomra nehézséget jelent új emberekkel kapcsolatot teremteni., Könnyen megtalálom a hangot az emberekkel.”.

²⁷ A felhasznált kérdések így szóltak: „Ha módja lenne rá, vagy valaki hívná, részt venne-e a közösség tevékenységében? Természet- és környezetvédelmi, emberjogi mozgalom, nőmozgalmi, roma érdekvédelmi, homoszexuális érdekvédelmi, nemzetiségi-etnikai, békemozgalmi, hátrányos helyzetűeket segítő, más jótékonyági közösség, szakszervezet, politikai szervezet, párt, helyi, települési közösség, szülői munkaközösség, iskolaszék?”.

lokális ügyekért folyó küzdelem, munkahelyi érdekvédelem, országos döntések)²⁸ és az esetleges állampolgári „tanult tehetetlenségre”²⁹ vonatkozó kérdések fejezték ki. Az állampolgári aktivitást az egyéni civil társadalombeli aktivitás, az internetes állampolgári aktivitás³⁰ és a baráti társaság állampolgári aktivitása³¹ mérte.

A vizsgálat hipotézisei a fenti változók terében értelmezhetők, az alábbi ábra alapján:

1. ábra. A hipotézisek oksági modellje

Az ábrán a nyilak jelölik ki a feltételezett összefüggéseket és irányukat. A hipotetikus oksági modell szerint a demográfiai változók (világoskék) elsősorban a kapcsolathálózat heterogenitására (sárga) vannak hatással, ami az esetleges antidemokratikus tapasztalatokkal együtt határozza meg a kommunikatív racionalitást (piros), és azon keresztül az állampolgári cselekvéssel kapcsolatos attitűdöket (zöld) és gyakorlatokat (kék). Az elemzés során diszkriminancia-analízis segítségével vizsgáltam első lépésben a demográfiai háttérváltozók és a kapcsolathálózat heterogenitása közti összefüggést, második lépésben lineáris regresszióval a demográfiai változók, a kapcsolathálózati sajátosságok és a kommunikatív racionalitás összefüggéseit, harmadik lépésben mind ezeknek az állampolgári attitűdökkel való összefüggését, negyedik lépésben pedig a teljes modellt.³²

²⁸ A felhasznált kérdések így szóltak: „Az alábbi célok megvalósítása érdekében Ön milyen közösségi akciókban venne részt (aláírna egy felhívást, követelést, petíciót, engedélyezett tüntetésen, felvonuláson venne részt, nem bejelentett tüntetésen, felvonuláson venne részt)? A korrupció, csaló önkormányzati vezetők eltávolításáért., A korrupció, csaló országos/állami vezetők eltávolításáért., A munkavállalók alkalmazásánál, illetve a munkahelyen való hátrányos megkülönböztetés ellen., A nagyon magas, illetve nagyon alacsony jövedelmek megszüntetése érdekében., A lakókörnyezetemet, településemet érintő hátrányos döntések ellen., Az országot érintő hátrányos döntések ellen.”

²⁹ A felhasznált kérdések így szóltak: „Kérem, mondja meg, hogy Ön mennyire ért egyet a következő állításokkal? Úgy érzem, nincs értelme bármit is tenni, mert úgysem tudom befolyásolni a helyi politikai döntések alakulását., Úgy érzem, nincs értelme bármit is tenni, mert úgysem tudom befolyásolni az országos politikai döntések alakulását., Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni a helyi ügyekbe., Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni az országos ügyek alakulásába., Minél több kapcsolattal rendelkezik valaki, annál jobban tudja érvényesíteni az érdekeit.”

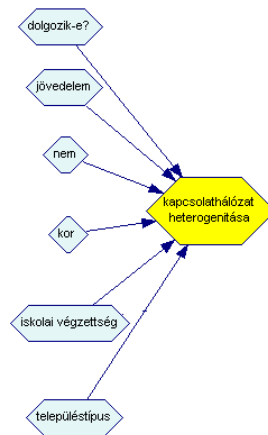
³⁰ A kérdés így szólt: „Előfordul-e, hogy kifejti véleményét blogokban, internetes fórumokon valamilyen közélettel, társadalommal kapcsolatos kérdéssel?”

³¹ A felhasznált kérdések így szóltak: „Milyen gyakran töltik az időt az alábbi tevékenységekkel ebben a magántársaságban? társalgással lakóhelyi ügyekről, politikáról szóló beszélgetéssel, az ország, a világ más kérdéseinek megbeszélésével”.

³² A lineáris regresszióban a nominális heterogenitási mutató dummy-változóként szerepel.

Az empirikus összefüggések

Az első regressziós modell a kapcsolathálózati heterogenitás és a háttérváltozók kapcsolatát vizsgálja.

2. ábra. A kapcsolathálózat heterogenitását meghatározó tényezőkre vonatkozó hipotézisek.

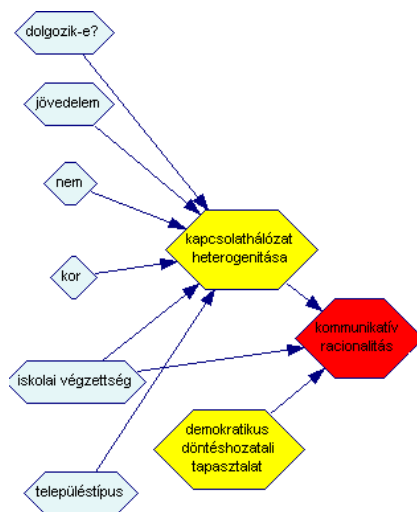
		Átlag	Szórás
heterogén (család és barát)	válaszadó neme	1,54	0,50
	Mi az Ön legmagasabb (már megszerzett) iskolai végzettsége?	3,94	1,99
	településnagyság	2,84	1,02
	kor	40,67	15,94
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	2,72	0,79
	dolgozik-e?	0,58	0,49
homogén (csak család)	válaszadó neme	1,60	0,49
	Mi az Ön legmagasabb (már megszerzett) iskolai végzettsége?	3,43	1,86
	településnagyság	2,94	1,02
	kor	52,99	16,76
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	2,99	0,82
	dolgozik-e?	0,39	0,49
homogén (csak barát)	válaszadó neme	1,45	0,50
	Mi az Ön legmagasabb (már megszerzett) iskolai végzettsége?	4,34	2,17
	településnagyság	2,54	1,15
	kor	42,86	15,87
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	2,83	0,81
	dolgozik-e?	0,61	0,49
izolált (se család, se barát)	válaszadó neme	1,55	0,50
	Mi az Ön legmagasabb (már megszerzett) iskolai végzettsége?	3,26	1,87
	településnagyság	2,47	1,18
	kor	54,97	17,18
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	3,16	0,92
	dolgozik-e?	0,42	0,50
Total	válaszadó neme	1,53	0,50
	Mi az Ön legmagasabb (már megszerzett) iskolai végzettsége?	3,83	2,03
	településnagyság	2,74	1,09
	kor	46,03	17,30
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	2,87	0,83
	dolgozik-e?	0,52	0,50

1. táblázat. A kapcsolathálózati heterogenitás összefüggései.

A diszkriminancia-analízis tanúsága szerint a különböző háttérváltozók mindegyike szignifikáns, azonban csekély mértékű összefüggést mutatott a kapcsolathálózati heterogenitással.³³ A heterogén kapcsolathálózatúak csoportját az átlagnál magasabb iskolai végzettség, alacsonyabb életkor és jobb jövedelmi viszonyok jellemzik. A csak családdal kapcsolatot tartók között felülreprezentáltak a nők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, az idősebb korúak, a kisebb településen lakók, a nem dolgozók és a szerényebb jövedelműk. A csak barátok kapcsolathálózában élők között a relatíve legmagasabb iskolai végzettségűek, az átlagnál nagyobb településen élők és magasabb jövedelműek, a dolgozók és a férfiak vannak túlsúlyban. Végül az izoláltak között felülreprezentáltak a nem dolgozók, a nők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a nagyobb településen lakók, az idősek és az átlagnál kevesebbet keresők.

³³ A Wilks' lambda a kor kivételével minden esetben 0,96 feletti értékű volt, ami arra utal, hogy az egyes kategóriák szerinti eltérések nem túl jelentősek.

A fenti összefüggések, ahogy utaltam rá, nem túl erősek, amiből arra következtethetünk, hogy a kapcsolathálózati heterogenitást önmagában nem határozzák meg a demográfiai körülmények. A második regressziós modellben a kommunikatív racionalitást tekintem kimeneti változónak.

3. ábra. A kommunikatív racionalitást meghatározó tényezőkre vonatkozó hipotézisek.

Függő változó: kommunikatív racionalitás (14%)		B	Béta
	konstans	0,44	
demográfiai változók	válaszadó neme	-0,11	-0,06
	iskolai végzettség	-0,16	-0,11
	településnagyság	0,00	0,00
	kor	0,01	0,16
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	0,02	0,02
	dolgozik-e?	-0,14	-0,07
kapcsolathálózati jellemzők	homogén-e (család) a kapcsolatháló?	0,27	0,12
	homogén-e (barát) a kapcsolatháló?	0,42	0,18
	izolált-e a kapcsolatháló?	0,66	0,21
	demokratikus döntéshozatali tapasztalat	-0,07	-0,08

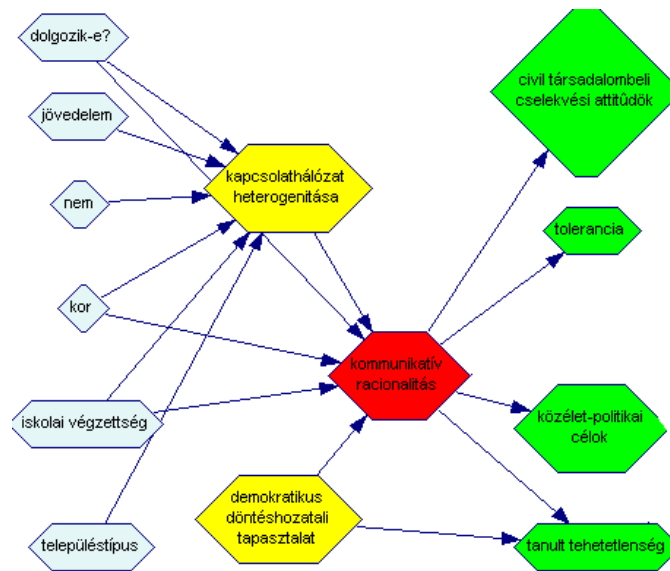
2. táblázat. A kommunikatív racionalitást magyarázó tényezők.

A regressziós elemzés megmagyarázott varianciája 14%.³⁴ A demográfiai háttérváltozók között egyaránt találunk összefüggést mutatókat és nem mutatókat. Az oksági hipotézisnek megfelelően kimutatható az iskolai végzettség közvetlen hatása a kommunikatív racionalitásra. A hipotézistől eltérően, hasonló pozitív hatása mutatható ki a munkával rendelkezésnek és a fiatalabb kornak. A munkával való rendelkezés magyarázó ereje a társadalmi integráció és elismerés fontos aspektusaként nem meglepő. A korrallal való összefüggés pedig az életvilág időskori fokozatos megszilárdulási, bezárulási tendenciájával magyarázható.

³⁴ A regressziós táblázatokban a függő változó utáni százalék a magyarázott varianciát fejezi ki, a szignifikáns összefüggést mutató változók B és Béta értékeit vastagítással jelölöm.

A kapcsolathálózati jellemzők közül a – dummy változók formájában megjelenő – heterogenitás szintén pozitív összefüggést mutat a kommunikatív racionalitással. A szóban forgó B-k összehasonlításából kiderül, hogy a heterogén kapcsolathálójúakkal való összehasonlításban a homogén és izolált kapcsolathálójúak kommunikatív racionalitása egyaránt alacsonyabb.³⁵ Hasonlóképpen a várakozásokat igazolta a demokratikus döntéshozatali tapasztalat kommunikatív racionalitást növelő hatása.

A kommunikatív racionalitást magyarázó változók áttekintése után a modell következő szintjére térek át, megvizsgálva, hogy az állampolgári kultúra különböző attitűdbeli elemeit miként befolyásolják az eddig vizsgált változók (a hipotéziseket kifejező oksági ábrát az eddigi belátások alapján frissitem).

4. ábra. Az állampolgári kultúra attitűdjeit meghatározó tényezőkre vonatkozó hipotézisek.

³⁵ A dummy-változók esetében nem a béta, hanem a B értékek értelmezhetők, amik a referenciaértéktől (esetünkben a heterogén kapcsolathálózattól) való eltérést fejezik ki. Ebben az értelemben elmondható, hogy az izoláltak kommunikatív racionalitása a legkisebb, és a csak családi körben mozgóké a második legkisebb.

		civil társadalombeli cselekvési attitűdök (11%)		tolerancia (2%)		közéleti-politikai célok (8%)		tanult tehetetlenség (10%)	
		B	Béta	B	Béta	B	Béta	B	Béta
Konstans		0,73		-0,37		3,25		-1,02	
demográfiai változók	válaszadó neme	-0,14	-0,04	0,01	0,00	-0,68	-0,08	0,12	0,06
	iskolai végzettség	0,17	0,07	0,16	0,11	0,31	0,05	-0,09	-0,06
	településnagyság	-0,06	-0,04	0,01	0,01	0,32	0,08	0,16	0,17
	kor	-0,01	-0,07	0,00	0,00	-0,02	-0,08	0,00	0,00
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnek)	0,11	0,05	0,07	0,06	0,47	0,09	0,19	0,16
	dolgozik-e?	0,11	0,04	-0,08	-0,04	0,50	0,06	-0,10	-0,05
kapcsolathálózati sajátosságok	homogén-e (család) a kapcsolatháló?	0,13	0,03	-0,08	-0,04	-0,47	-0,04	0,21	0,09
	homogén-e (barát) a kapcsolatháló?	-0,20	-0,05	-0,13	-0,06	0,20	0,02	0,06	0,03
	izolált-e a kapcsolatháló?	-0,07	-0,01	-0,37	-0,12	-0,84	-0,06	0,19	0,06
	demokratikus döntéshozatali tapasztalat	0,43	0,25	0,07	0,07	0,52	0,11	-0,07	-0,07
kommunikatív racionalitás	kommunikatív racionalitás (kicsi=racióális)	-0,18	-0,11	0,01	0,01	-0,72	-0,16	0,00	0,00

3. táblázat. Az állampolgári kultúra attitűdjeit magyarázó tényezők.

A fenti táblázatot áttekintve először a tolerancia-mutató kiugróan alacsony magyarázott négyzetösszege tűnik fel. Ez alapján úgy tűnik, hogy az állampolgári kultúra további elemeivel szemben a tolerancia mértékét a modellben szereplőktől alapvetően különböző tényezők magyarázzák. Ennek megfelelően csupán jelzésértékűek az egyébként nem meglepő összefüggések: az iskolai végzettség és a demokratikus döntéshozatali tapasztalat nagyobb fokú toleranciát, az izolált kapcsolathálózat pedig – a heterogén kapcsolatháléhoz képest – kisebb fokú toleranciát valószínűsít.

A civil társadalombeli cselekvési attitűdök, vagyis az arra adott válaszok, hogy mely civil szervezetek munkájában venne részt, a hipotézisnek megfelelően pozitív összefüggést mutatott a kommunikatív racionalitással. A kapcsolathálózati jellemzők közül a heterogenitás nem, viszont a demokratikus döntéshozatali tapasztalat meglepte szintén összefüggést mutatott. Ez azt jelenti, hogy az állampolgári kultúra attitűdjeit a kapcsolathálózati sajátosságok közvetve és közvetlenül egyaránt befolyásolják: a heterogenitás a kommunikatív racionalitáson keresztül, a demokratikus tapasztalat emellett direkt módon is valószínűsíti a civil aktivitásra való nagyobb fokú hajlandóságot. A hipotézisekben külön nem szereplő, de az eredmények alapján megemlítendő összefüggés

található mindezek mellett néhány demográfiai változóval: az iskolázottabbak, a fiatalabbak és az alacsonyabb jövedelműek mutatnak pozitív összefüggést a civil attitűdökkel.

A közéleti-politikai célokért való cselekvési hajlandóságból képzett változó a hipotézisek alapján elvártól sok tekintetben eltérő összefüggéseket mutat a magyarázó változókkal, kirajzolva a szóban forgó célokért potenciálisan mozgósítható cselekvők profilját. Azok, akik kisebb településen laknak, fiatalabbak, kevésbé magas jövedelműek, férfiak, és mindezekben túl nem izoláltak, továbbá kapcsolathálójukban demokratikus tapasztalatokra, valamint kommunikatív racionalitásra tettek szert, az átlagnál nagyobb mértékben mutatnak hajlandóságot a korrupció, a jövedelmi egyenlőtlenségek, a helyi és országos ügyekkel kapcsolatos cselekvésben való részvételre.

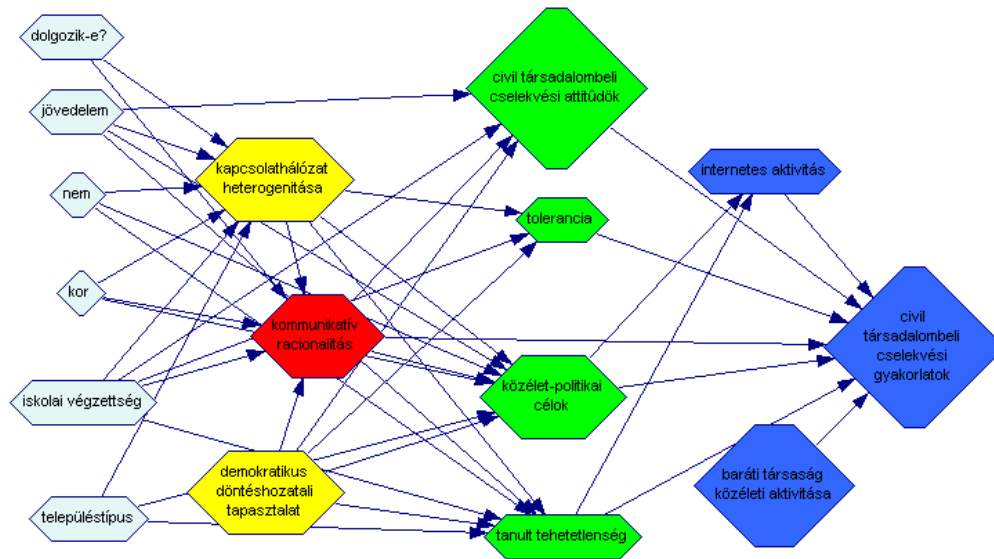
Érdekes összevetni a közéleti-politikai célokra vonatkozó attitűdöket a civil aktivitásra vonatkozókkal. A két attitűdcsoport ugyanis eltérő jellegű tevékenységeket fejez ki: míg az előbbi a közpolitikai kontrollban való részvételre, a döntéshozókkal szembeni kritika érvényesítésére vonatkozik, és csak áttételesen kapcsolódik a civil szférához, addig az utóbbi elsősorban a civil szférán belüli cselekvésre vonatkozik, és csak áttételesen kapcsolódik a közpolitikához. A két regressziós egyenlet a legtöbb változó tekintetében hasonlít egymáshoz (demokratikus döntéshozatali tapasztalat, kommunikatív racionalitás, jövedelem, kor), ezért különösen érdekes, hogy mik mentén térnek el: a közéleti-politikai célok esetében magyarázóerővel bír a nem és a településtípus, ezekkel szemben a civil attitűdöket az iskolai végzettség határozza meg. Vagyis az előbbi célokért inkább kisebb településen lakók és férfiak (függetlenül iskolai végzettségüktől), az utóbbiért inkább a magasabb iskolai végzettségűek (függetlenül a nemüktől és lakóhelyüktől) szállnak síkra. További vizsgálatokban tisztázandó hipotézisként megfogalmazható, hogy vajon mindez nem egy sajátos állampolgári aktivitásbeli átrendeződést fejez-e ki: a magasabb végzettségűek közpolitikától való elfordulását, és az ezzel párhuzamos civil társadalom felé való fordulását (mindennek a konkrét cselekvések vizsgálatakor lesz különös jelentősége).

Az állampolgári kultúra talán egyik legfontosabb kérdése a fiatal democráciákban, hogy az állampolgári aktivitás vagy a passzivitás közhangulata jellemző-e. A tanult tehetetlenségre vonatkozó kérdések ezt vizsgálták. A regresszióból kiderül, hogy az állampolgári cselekvés keretében történő érdekérvényesítést inkább a kis településen lakók, a nők, az alacsony iskolai végzettségűek és jövedelműek, továbbá sem heterogén kapcsolathálózattal (ezek közül is kimagasló azok aránya, akik vagy csak a családdal, vagy senkivel nincsenek kapcsolatban), sem demokratikus döntéshozatalra vonatkozó tapasztalattal nem rendelkezők tartják kevésbé reális lehetőségnek.

Végigtekintve az állampolgári kultúra attitűdjeinek különböző aspektusait vizsgáló regressziós modelleken belátható, hogy bár a kommunikatív racionalitás nem kizárólagosan határozza meg a civil attitűdöket, mégis markánsan kifejti hatását. A kommunikatív racionalitás ebben az értelemben előfeltétele az állampolgári aktivitásnak. Ugyanakkor az elemzések legalább ilyen fontos tanulsága, hogy önmagában a kommunikatív racionalitás nem magyarázza kellő mértékben a különböző cselekvési preferenciákat. Csakis akkor fejti ki hatását, ha egyrészt a demográfiai háttér megfelelő: se nem túl magas (ez, úgy tűnik, indifferenssé tesz a civil és a közéleti-politikai célokkal szemben), se nem túl alacsony (ez a tanult tehetetlenség, kiszolgáltatottság esélyét megnöveli) a jövedelem, kellőképp magas az iskolai végzettség, nem túl magas a kor és eléggé urbanizált a lakókörnyezet. Másrészt szükség van a kapcsolathálózat megfelelő paramétereire is: ez elsősorban azt jelenti, hogy kell,

hogy legyen kapcsolatháló (vagyis ne legyen izolált az egyén), másodsorban azt, hogy lehetőség szerint heterogén legyen, harmadsorban azt, hogy lehetőleg megtapasztalható legyen benne a demokratikus döntéshozatal.

Az attitűdök önmagukban természetesen nem fejezik ki teljességében az állampolgári kultúrát. Ezért utolsó lépésben az állampolgári cselekvés változóit tekintem függő változóknak.

5. ábra. Az állampolgári kultúra gyakorlatát meghatározó tényezőkre vonatkozó hipotézisek.

		internetes közéleti aktivitás (11%)		civil társadalombeli aktivitás (44%)	
		B	Béta	B	Béta
konstans		0,21		-0,56	
demográfiai változók	válaszó neme	0,01	0,02	0,00	0,00
	iskolai végzettség	0,08	0,14	0,03	0,03
	településnagyság	-0,01	-0,02	0,04	0,05
	kor	-0,01	-0,16	0,00	0,03
	jövedelmi önértékelés (kicsi=jól élnék)	-0,03	-0,05	0,04	0,03
	dolgozik-e?	-0,01	-0,01	0,25	0,13
kapcsolathálózati sajátosságok	homogén-e (család) a kapcsolatháló?	-0,05	-0,04	0,10	0,04
	homogén-e (barát) a kapcsolatháló?	0,09	0,09	0,01	0,01
	izolált-e a kapcsolatháló?	0,14	0,08	0,12	0,03
	demokratikus döntéshozatali tapasztalat	0,00	0,01	0,30	0,33
kommunikatív racionalitás	kommunikatív racionalitás (kicsi=racióális)	0,02	0,05	0,08	0,09
állampolgári kultúra attitűdjei	civil társadalombeli cselekvési attitűdök	0,00	0,00	0,21	0,45
	tolerancia-index	-0,03	-0,07	-0,06	-0,06
	közéleti-politikai célok	0,01	0,09	0,01	0,03
	tanult tehetetlenség (nagy=tehetetlennek érzi magát)	-0,04	-0,10	-0,03	-0,03
állampolgári kultúra gyakorlatai	civil társadalombeli aktivitás/ internetesen aktív-e közéletileg?	0,07	0,15	0,20	0,10
	baráti társaság állampolgári aktivitása	0,04	0,11	-0,04	-0,06

4. táblázat. Az állampolgári kultúra gyakorlatát magyarázó tényezők.

Az állampolgári cselekvésnek alapvetően két jelentősen eltérő típusát különböztethetjük meg: az internetes nyilvánosságban való részvételt és az attól független civil aktivitást. Az internetes közéleti aktivitás olyan viszonylag új formája az állampolgári cselekvésnek, ami egyfelől minden korábbinál szabadabb és kényelmesebb, másfelől

éppen ebből kifolyólag hatását, súlyát tekintve is kevésbé belátható.³⁶ Magának a tevékenységnek a technikai tudásbeli előfeltételeiből fakadóan ugyanakkor jól azonosítható demográfiai korlátai vannak, amik megjelennek a fenti regressziós egyenletben is. Mind a magasabb végzettségűekre, mind a fiatalabbakra jellemző a nagyobb fokú internethasználat, ami magyarázza azt is, hogy miért nagyobb e csoportok aránya az internetes közéleti aktivitást kifejtők között.

Korántsem ilyen magától értetődő ugyanakkor, hogy az állampolgári kultúra attitűdjei közül mik vezetnek az internetes állampolgári cselekvéshez. Két olyan változót találunk itt, amik a nem-internetes civil aktivitásban nem jelennek meg (és fordítva, ami ott megjelenik, az itt nem): a közéleti-politikai célok általi motivációt, valamint a tanult tehetetlenség hiányát. Ez alapján úgy tűnik, hogy az internetes közéleti aktivitás elsősorban a közpolitikai funkciójú állampolgári cselekvések, a közhatalom nyilvánosságbeli kontrolljának terepe. Nem nélkülözheti ugyanakkor a tanult tehetetlenség hiányát sem, vagyis előfeltételez kellő mértékű állampolgári tudatosságot és abbéli meggyőződést, hogy a nyilvánosság révén lehetséges befolyásolni a politikai folyamatokat.

Meglepő eredményt hozott az internetes aktivitás és a kapcsolathálózatok heterogenitásának viszonya. Úgy tűnik, hogy a heterogén kapcsolathálózuakhoz képest a csak baráti kapcsolathálózatba beágyazott homogén kapcsolathálózuak hajlamosabbak az internetes közéleti aktivitásra. Ráadásul felerősíti ezt a hatást az is, hogy – a civil aktivitással szemben – a baráti társaság aktivitása szintén valószínűsíti az internetes aktivitást. Ennek a magyarázata elsősorban abból fakadhat, hogy – ahogy az 1. táblázatból kiderül – a csak barátilag beágyazottak a relatíve legmagasabb iskolai végzettségű, átlagnál nagyobb településen élő és magasabb jövedelmű, dolgozó férfiak. Ez a réteg egyfelől a többiekénél nagyobb mértékben használ internetet, másfelől – a 3. táblázat alapján belátható – jobban érdeklődik a közéleti-politikai kérdések iránt.

A civil aktivitás esetében kiugró magyarázott varianciát találunk. Ezt egyrészt a civil attitűdök, másrészt a szervezeten belüli demokratikus döntéshozatali tapasztalat magyarázzák. Az első esetben azért nem meglepő az összefüggés erőssége, mert értelemszerűen azok végeznek nagyobb eséllyel civil tevékenységet, akik erre attitűd szinten is elkötelezettek. A második eset ugyanakkor arra mutat rá, hogy a demokratikus döntéshozatali tapasztalat olyannyira fontos előfeltétele a civil aktivitásnak, hogy közvetve és közvetlen módon egyaránt hat.

Érdekes ugyanakkor, hogy a civil aktivitásra egyáltalán nem volt hatással az állampolgári kultúra attitűdjeinek másik fontos motivációs eleme, a közéleti-politikai aktivitás iránti elköteleződés. Ez arra utal, hogy alapvetően kettéválk az inkább közéleti-politikai motivációjú állampolgári kultúra és az inkább civil motivációjú, továbbá előbbi az internetes nyilvánosságbeli cselekvésben, utóbbi a civil társadalombeli cselekvésben fejeződik ki. Ahogy a két aktivitás közti összefüggésekből látjuk azonban, ezt a tendenciát csak korlátok között szabad elfogadni, hiszen egymást kölcsönösen valószínűsítik. Vagyis azt mondhatjuk, hogy maguk az állampolgári cselekvéstípusok motivációjukat tekintve elkülönülnek egymástól, azonban jelentős rétegek számára a kettő együtt alkot koherens egészet, esetükben a közéleti aktivitás civil aktivitással párosul.

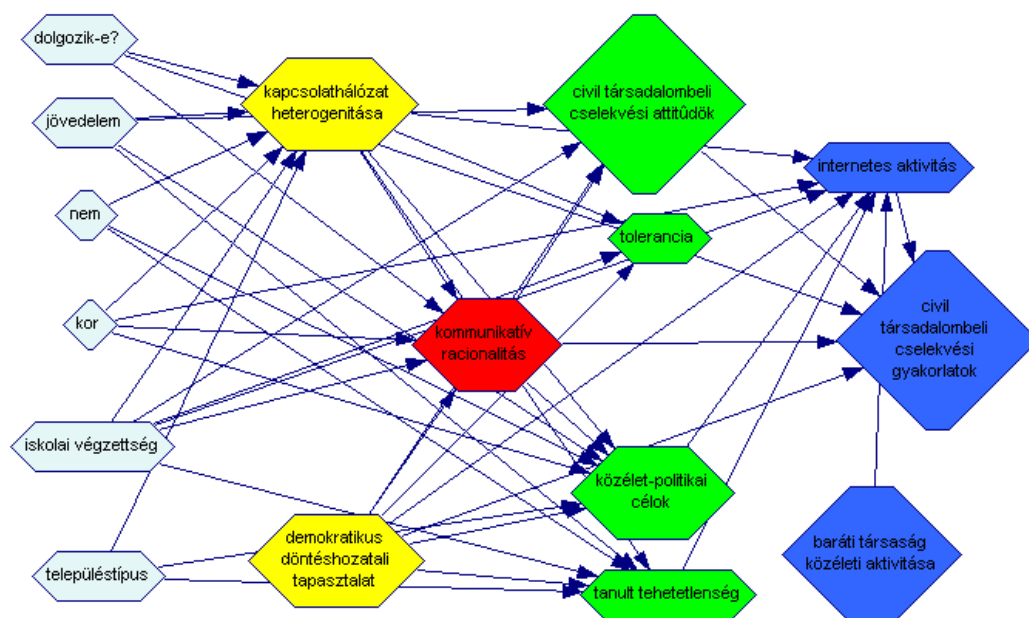
Első pillantásra meglepő eredmény továbbá, hogy a kommunikatív racionalitás közvetlenül nem járul hozzá az állampolgári aktivitás egyik formájához sem. Az internetes cselekvések esetében indifferens, a civil cselekvések esetében pedig – igaz, csekély mértékben – negatív hatást fejt ki. Ez az összefüggés arra a – kutatók

³⁶ Egy korábbi tanulmányomban az internetes nyilvánosság sajátosságait vizsgáltam a habermasi demokráciaelmélet alapján (Sik 2006).

által gyakran figyelmen kívül hagyott – lehetőségre hívja fel a figyelmet, hogy önmagában az állampolgári aktivitás még nem feltétlenül jár együtt a kommunikatív racionalitással. Könnyen elképzelhetők olyan állampolgári cselekvések mind a civil szférában, mind az internetes nyilvánosságban, melyek kommunikatív irracionálisak. Mindazonáltal abból kiindulva, hogy a kommunikatív racionalitás hatása az attitűdök szintjén egyértelműen kimutatható, belátható, hogy közvetett módon kifejti hatását az állampolgári cselekvés mindkét formájára.

Következtetések, elméleti összefüggések, további kutatási irány

Az empirikus adatok áttekintése után (ezek összefoglalása látható az alábbi ábrán), a kiinduló tézisek mérlegelésére és a tágabb elméleti következmények bemutatására térek át.

6. ábra. Az eredmények összefoglalása.

A dolgozat legfontosabb kiinduló tézise arra vonatkozott, hogy a kommunikatív racionalitást a kapcsolathálózatok morfológiai sajátosságai önmagukban meghatározzák, és ezzel összefüggésben – a kommunikatív racionalitástól is függő – állampolgári cselekvésre is kihatnak. A fenti elemzések alapján ez a hipotézis empirikusan alátámasztható. A kommunikatív racionalitás a demográfiai változóktól független, önálló kapcsolatban áll a kapcsolathálózatok heterogenitásával és a bennük megjelenő esetleges demokratikus döntéshozatali gyakorlattal. A kommunikatív racionalitás közvetlenül kihat továbbá az állampolgári kultúra attitűdjeire, mind a civil aktivitás, mind a közéleti-politikai aktivitás iránti elkötelezettséget növelve (amiktől az állampolgári cselekvés különböző formái nagymértékben függenek), ebben az értelemben közvetve az állampolgári cselekvésre is.

A fő hipotézis mellett további figyelemre méltó összefüggésként érdemes kiemelni a közhatalommal foglalkozó és a civil társadalom felé forduló állampolgári kultúra attitűd és cselekvés szintjén történő elkülönülé-

sét. E kétféle állampolgári kultúra részben eltérő demográfiai tényezőkre vezethető vissza (előbbi a nem és településtípus, utóbbi az iskolai végzettség függvénye a jövedelem és kor mellett), mégis közös bennük, hogy a kommunikatív racionalitással egyaránt pozitív kapcsolatban állnak. Ez pedig azt a hipotézist látszik alátámasztani, hogy az állampolgári kultúrát formálisan határozza meg a kommunikatív racionalitás, vagyis attól függetlenül, hogy az milyen tartalmi célokra irányul.

E következtetések mellett fontos kihangsúlyozni a kutatás tágabb politikai szociológiai tétjét. A rendszerváltás utáni kutatások egyik legfontosabb belátása arra vonatkozik, hogy az államszocializmusban kialakult értékrend és cselekvési gyakorlatok sok tekintetben tovább élnek, és ebből vezethető le a hazai demokrácia számos problémája (Tóth 2009, Hankiss 2009). Ezek a vizsgálatok elsősorban a negatív tendenciákat írják le. Mellettük különösen fontos azokat az összefüggéseket is feltárni, amik a torzult értékek és gyakorlatok meghaladásának lehetőségére vonatkoznak. Ilyen hozzájárulásnak tekintem az alábbi dolgozatot is, amelyben a kommunikatív racionalitás kapcsolathálózati előfeltételei és egy nem-alattvalói állampolgári kultúrára vonatkozó következményei közti összefüggések kerültek bemutatásra.

További lehetséges kutatások keretében több irányba is el lehet indulni a hazai kapcsolathálózati kutatások alapján. Egyfelől érdemes lehet a fenti vizsgálódásokat kiterjeszteni oly módon, hogy a kapcsolathálózati heterogenitást más dimenziók mentén is megvizsgáljuk. Különösen érdekes lehet a politikai pártpreferenciák alapján definiált heterogenitás esetében tesztelni a kommunikatív racionalitásra vonatkozó hipotéziseket, megvizsgálva, hogy a különböző „választói látens nagycsoportok” (Angelusz–Tardos 2005) milyen sajátosságokat mutatnak. Másfelől érdemes lehet a fenti vizsgálódásokat az eltérő fókuszú kapcsolathálózati kutatásokhoz hozzákapcsolni, választ keresve például olyan kérdésekre, hogy a szubjektív életminőség és a kapcsolathálózati beágyazottság közti összefüggés (Utasi 2008) módosul-e heterogén és homogén kapcsolathálózatok esetében, illetve miként értelmezhető a kommunikatív racionalitás és az állampolgári aktivitás szempontjából.

Felhasznált irodalom

- Almond, G. A. – Verba, S. (1997) Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába. *Szociológiai figyelő*, II. folyam, I. évf., 1-2. sz.
- Angelusz R. – Tardos R. (2005) A választói tömbök rejtett hálózata. In *Törések, hálók, hidak*. Budapest, DKMK.
- Hankiss E. (2009) *Csapdák és egerek*. Budapest, Manager Könyvkiadó.
- Sik D. (2006) Néhány gondolat az internetes fórumokról a habermasi demokráciaelmélet szemszögéből. *Világosság*, 2006/2.
- Sik D. (2008) Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In Némedi D. – Szabari V. (szerk.) *Kötő-jelek 2007*. Budapest, TáTK-ELTE.
- Sik D. (2009) Az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltételei. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere.
- Utasi Á. (2008) *Éltető kapcsolatok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Tóth I. Gy. (2009) Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. In <http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/publikacio.html>

Az érdekérvényesítési képesség meghatározó tényezői a közösségi térben

Minden társadalmi rendszerben az érdekek harca, vagyis az egyes társadalmi szegmensek érdekérvényesítési ereje határozza meg az aktuális hatalmi viszonyokat. Akik nem tudják hatékonyan képviselni az érdekeiket és érvényt is szerezni azoknak, hátrányosabb versenypozícióba kerülnek politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt. Az érdekek érvényesítéséhez mindenképpen szükség van erős döntésbefolyásolási képességre, amely jól működő demokráciákban nagyfokú közösségi, társadalmi támogatottságot igényel. Ez azt is jelenti, hogy a demokratikus berendezkedés olyan nyomásgyakorlási alternatívákat kínál, amelyek lehetővé teszik egy adott közösség számára kedvezőbb döntés kikényszerítését. Az, hogy az adott társadalom tagjai mennyire élnek, illetve tudnak élni ezekkel a lehetőségekkel, nagymértékben függ a civil társadalom és a rendelkezésre álló kapcsolati háló kiterjedtségétől, erősségétől. *A tanulmányban arra próbálunk választ keresni, hogy melyek azok a tényezők a mai magyar társadalomban, amelyek alapvetően meghatározzák a döntésbefolyásolási érzet kialakulását. Ennek kapcsán különös figyelmet fordítunk arra, hogy a kialakult érdekérvényesítési attitűdök, a kapcsolatok beszűkülése és a bizalomhiány miképp determinálja az érdekérvényesítési képességet, a döntésbefolyásolási érzetet.*

Az érdek fogalmi megközelítései

Az érdek fogalma szorosan köthető a szükségletek kategóriáihoz. Az emberi szükséglet az emberben megjelenő, az emberi mivoltból fakadó valamifajta hiányérzet, amely cselekvést vált ki önmaga megszüntetésére. A szerteágazó emberi szükségletek osztályozására, rangsorolására sok elmélet született (Maslow 1988, Allardt 1993), melyek alapján az érdekek alapkategóriái is meghatározhatók, csoportosíthatók. Összességében megállapítható, hogy a különféle biológiai, materiális, emocionális, mentális, kognitív, spirituális, társas, közösségi és önmegvalósítási szükségletek és az ebből eredeztethető egymásra épülő, egymásba fonódó érdekek együttesen vannak jelen az emberben. Az eltérő életszakaszokban a változó életkörülmények, a váltakozó környezeti-társadalmi tényezők függvényében más és más szükségletek jelentkeznek. Az érdek pedig az ezen szükségletek kielégítésére való törekvésben mutatkozik meg, vagyis a különböző érdekek és az azok mögött meghúzódó szükségletek a cselekvések lényeges mozgatórugói.

Az érdek fogalmának tehát van egy objektív oldala, amely az egyén javát ténylegesen szolgáló szükséges dologra utal. Ugyanakkor nagyon lényeges, hogy az adott alany mit gondol a saját érdekeiről, felismeri-e egyáltalán azokat, ez pedig már szubjektív oldalról közelít a fogalomhoz, vagyis egy olyan pszichés állapotot feltételez, amelyben a szükségletek kielégítésére irányuló cselekvési motívum megjelenik (Szmodis 2005). Ahogy Cseh–Szombathy (1985) is megállapítja az érdek fogalmi magyarázatával kapcsolatos viták összegzéseként: az érdekek kiindulópontja a szükséglet és annak felismerése, de magában foglalja a szükséglet kielégítésére való

törekvést, a cél megvalósítása érdekében tett erőfeszítéseket, magát a célorientált cselekvést is. Ezek pedig a társadalmi viszonyrendszerrel függnek, amelynek következtében az érdek tulajdonképpen a társadalmi helyzet közvetítője és kifejezője, vagyis az érdeken keresztül az érdeken keresztül a társadalmi-gazdasági viszonyok jelennek meg. Ez a fajta megközelítés található Bourdieu (2002) érdekkonceptusában is, mely szerint érdek akkor alakul ki, ha az adott társadalmi mezőben szereplők nagy jelentőséget tulajdonítanak az adott társadalmi mezőben található és elismert tételeknek, valamint az értük folytatott küzdelmeknek, vagyis érdemes részt venni a „játékban”.

A csoportoknak, közösségeknek ugyanúgy van társadalmi-gazdasági viszonyrendszerük, mint az egyéneknek. Ez jelenik meg Hirschman (2000) érdek-meghatározásában, aki a fogalmat annak politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti háttérére fókuszálva kísérelte meg definiálni. A fogalom jelentésbeli változásait tanulmányozva összességében megállapítja, hogy az érdek „...azokra az alapvető erőkre utal, amelyek nélkülözhetetlenek az öfenntartáshoz és az önmegvalósításhoz, amelyek motiválják, vagy amelyeknek motiválniuk kellene a fejedelmet vagy az államot, az egyént és később a hasonló társadalmi vagy gazdasági helyzetű (azonos osztályhoz vagy érdekcsoportokhoz tartozó) emberek csoportjainak cselekedeteit.” (Hirschman 2000: 47.o.)

Mindezekből következően az érdek fogalma alatt egyrészt az adott gazdasági, társadalmi, politikai környezetben megjelenő különböző – nem csupán anyagi természetű – szükségleteket értem, másrészt a fogalomban egy adott cselekvés megtörténének lehetséges magyarázata is benne rejlik, vagyis az az indíték és az a cél, amely miatt egy bizonyos cselekvés történik. Ez a cselekvés egyéni és kollektív szinten is megnyilvánulhat, így juthatunk el az eltérő érdekszintekig, az egyéni érdek (önérdek), valamint a közösségi, társadalmi érdek (közérdek) kategóriáig, melyeknek egzakt elkülönítése és értelmezése szintén rendkívül bonyolult feladat.³⁷

Érdekvényesítési attitűdök a közösségi térben

Az egyének az esetek jelentős részében nem egymástól függetlenül cselekednek és céljaikat sem kizárólag egyedül és önző érdekektől vezérelve tűzik ki, így az érdekek nem csupán az egyéni cselekvésekre hathatnak motívumként, hanem a kollektív cselekvésekre is. Továbbá az egyes cselekvők által szándékolt társadalmi cselekvés és a társadalmi kapcsolat, amelyben többek magatartása kölcsönösen igazodik egymáshoz, feltételezik egymást. A társadalmi kapcsolatokban, így a közösségi kapcsolatokban is az eltérő motivációk – tradicionális/emocionális, illetve érték-/érdekevezérelt – egyszerre lehetnek jelen (Weber 1987). A különböző motivációk, illetve azok valamilyen együttese révén megvalósuló kollektív cselekvés a realizálódott közös célok és érdekek hatékonyabb érvényesítése érdekében alakul ki a közös cselekvésből származó egyéni hasznok és költségek mérlegelése mentén. Az egyéni hozzájárulások általánosságban vett hozamainak és költségeinek együttes mérlege dönti el, hogy egyáltalán megtörténik-e a kollektív cselekvés, és ha igen, akkor milyen mértékű az abban való részvétel (Olson 1997).³⁸

³⁷ Az egyéni és a közösségi érdekek között húzódó kapcsolódási mechanizmusokról és összeegyeztethetőségi pontokról bővebben: Széll 2009.

³⁸ A hasznok és költségek számbavételénél fontos szempont, hogy a kollektív cselekvések létrejöttében – főként a nagyobb közösségek esetén – különféle, pozitív vagy negatív jellegű szelektív ösztönzők (pl. büntetések, kedvezmények) is szerepet játszanak.

A kollektív cselekvés problémái sok esetben a kölcsönös hasznokat eredményező együttműködési készség hiányából, a kölcsönösen előnyös kooperáció megteremtésének nehézségeiből adódnak. A kooperáció során az önérdeken túllépő egyéni cselekvés mindenki számára előnyös, elsősorban akkor, ha néhányan, esetleg mindannyian hasonlóképpen cselekszenek. Vagyis a közösségi tevékenységek egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a közös célok és érdekek alapján manifesztálódó egyéni cselekvések előnyeiből a közösség minden egyes tagja részesedik. Tehát a közös cselekvést megalapozó kooperációhoz a tiszta önérdek mellett vagy helyett mindenképpen szükség van úgynevezett nem önző indítékokra is (pl. altruizmus, utilitarizmus, méltányosság normája). A kollektív cselekvés kapcsán rendszerint egyszerre több, egymást erősítő indíték is megjelenik (Elster 1995).

A szociálpszichológiai folyamatok az egyént egyrészt a közösség tagjává integrálják, másrészt ezzel párhuzamosan kialakítják az önálló személyiséget is. A kollektív, illetve mások érdekében történő közösségi tevékenységekben való szerepvállalás nagymértékben függ az egyén habitusától, az egyénben kialakult közösségi attitűdöktől. Vagyis a személyes beállítódás nagyban befolyásolhatja az egyéni, illetve közösségi érdekek között kialakuló érdekszintézist. Ezt támasztják alá kutatásunk eddigi tapasztalatai is, mely szerint a közösségformáló erőt, valamint a közös érdekek hatékony képviselőjét alapvetően befolyásolja a közösséget alkotók, legfőképpen a vezetők személyisége, akik aktív szerepvállalással képesek erős „mi” tudatot kialakítani, összehozni és összetartani egy közösséget. Ugyanakkor az egyéni életút során kialakuló közösségi lét, annak kiterjedtsége is erős hatással van az adott közösségben résztvevők személyiségének alakulására, értékbeállítódására, motivációira és attitűdjeire. Ezen felül Durkheim (2001) munkássága nyomán elmondható, hogy a közösségi, társas kapcsolatok kialakításában az egyéni személyiségjegyeken túl meghatározó szerepet játszik az uralkodó politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kontextus. A közösségi integráció és szolidaritás szempontjából döntő fontosságú az egyéni tudat és a közösség érték-, illetve érdekszerét megtestesítő kollektív tudat viszonyrendszere.

Az egyéni érdekek érvényesítése óhatatlanul sértheti más emberek érdekeit, az önérvényesítés azonban társak nélkül mit sem ér, hozzátevé azt is, hogy az egyéni célok megvalósulásához általában a közösség többi tagját is érdekeltté kell tenni. Ugyanez igaz a közösségi érdekek érvényesülésével kapcsolatban is, csak még tágabb horizonton. A társadalmi berendezkedés hatalmi erőviszonyai a közösségeken belül és a közösségek között jelenlévő bonyolult érdekviszonyok és érdekharok mentén alakulnak ki. Ezen hatalmi erőviszonyok befolyásolása erős közösségi, társadalmi támogatottság nélkül nem, vagy csak antidemokratikus eszközökkel (mint amilyen a korrupció, kenőpénz) érhető el. Tehát az érdekérvényesítésnek és a döntéshozatal demokratikus befolyásolásának elengedhetetlen feltétele az érintettek bevonása a nyomásgyakorlási mechanizmusba, amely alapvetően kapcsolati hálókon keresztül lehetséges, annak sikere a társas befolyásolás kölcsönösségétől függ. Ehhez pedig nyilvános közéleti és közösségi színterek kellene, amelyek terepet adnak egy adott, az állampolgárok egészét vagy egy részét érintő téma megvitatásának, az érvek és érdekek ütköztetésének. Habermas (1999) szerint ez a fajta nyilvánosság a demokrácia alapkritériuma, mivel ezekben a diskurzusokban formálódik a közérdek, amelyet a hatalmi hierarchia felső szintjein elhelyezkedőknek is képviselniük kellene. Tehát *a közérdek kialakulásának meghatározó színtere a demokratikus közélet, amelyhez álláspontunk szerint nélkülözhetetlenek a közösségi kötelek.*

A nyilvános diskurzus, valamint a társakkal való kapcsolattartás lényeges eszköze a kommunikációs folyamat, amelynek módja igen szoros kapcsolatban van a kommunikáló felek személyiségi jegyeivel. Ez alapján a kommunikációtudomány három alapvető kommunikációs stílust különböztet meg: 1. asszertív (a saját érdek

képviselése a másik fél megsértése, legyőzése nélkül, empátiára való képesség), 2. agresszív (csak a saját érdekeit tartja szem előtt), 3. passzív (nem domináns, befogadó szerep) (Bokor–Szabó 2003). Mindezt azért tartjuk lényegesnek megemlíteni, mert véleményünk szerint az egyén kommunikációs stílusa analógiába állítható az érdekérvényesítési attitűdjeivel. Vagyis az érdekérvényesítés iránti igény attitűdje irányulhat elsősorban a közösségünk felé, de irányulhat nagyobb részt önérdékünk érvényesítése felé is, továbbá az is előfordulhat, hogy hiányzik az aktív érdekérvényesítési hajlam. A kialakult attitűdök differenciáltsága megmutatkozhat az egyének és ezáltal közvetve a közösségek kapcsolathálózati sűrűségében, végső soron a rendelkezésükre álló és az érdekeik érvényesítését elősegítő társadalmi tőke mértékében is.

A civil társadalom és az érdekérvényesítést elősegítő társadalmi tőke

Az ipari forradalmat követő modern piacgazdaság tovább fokozta az egyén autonómiáját, az individualizálódás dinamikáját. A fogyasztói társadalomban a minél nagyobb fogyasztás preferálása és az új individuális norma- és értékrendszer megjelenése új kapcsolati modelleket eredményezett. Egyre inkább teret nyertek az önérdékből, a minél nagyobb haszon elérése érdekében a másik embert ignoráló cselekvési módok. Mindez a piacgazdaságra épülő, modern jóléti társadalmakban egy olyan érdekorientációs dilemmát hozott felszínre, amely az egyre inkább önállósuló egyén és a közösségi, társas lét között húzódik. A társadalom hatékony működéséhez, valamint a közösségi érdekek kialakulásához és érvényesítéséhez nélkülözhetetlen szolidaritás³⁹ csökken, a kollektív és az egyéni tudat egyre kevésbé függ egymástól.

Fukuyama (1999) szerint a civil társadalom egyensúlyt teremt az állami hatalommal szemben és megvédi az egyéneket az államhatalomtól. Vagyis a modern demokráciák hatékony működésének elengedhetetlen feltétele a kiterjedt és aktív civil társadalom, amelyet a bőségesen rendelkezésre álló társadalmi tőke hozhat létre. Ebből következően a demokratikus részvételre épülő politikai rendszerekben kiemelkedő jelentőséggel bír a társadalmi tőke által szerveződő civil társadalmi szféra kiterjedtsége és érdekérvényesítési ereje. Civil társadalom nélkül a társadalom egésze az atomizáció útjára lép, amely nagymértékben gyengítheti az adott társadalomban uralkodó integrációs és kohéziós erőt, valamint csökkentheti a demokratikus participáció iránti igényt, amellyel párhuzamosan felerősödhetnek a modern demokráciák működési problémái. Ez pedig azzal is járhat, hogy a tényleges többség érdeke sok esetben nem, vagy csak hiányosan érvényesül.⁴⁰

A civil társadalom erőssége az éppen regnáló politikai rendszertől is függ, tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni a politikai berendezkedés történelmi sajátosságait sem. Jó példa erre Magyarország, ahol a szocializmus érájában merev határok jöttek létre a különböző társadalmi csoportok között, hiszen a politikai vezetők az „állam alatti” szolidaritás lerombolására törekedtek. Nem véletlen, hogy hazánkban a demokratikus viszonyok tényleges megteremtéséhez éppen a közösségi kapcsolatok, a civil társadalmi szolidaritás újjáépítése vált a legégetőbb feladattá (Andorka 1994). Ugyanakkor a rendszerváltozást követő gazdasági- és társadalomszerkezeti

³⁹ Az általunk használt szolidaritás fogalom magában foglalja a kölcsönösség kategóriáit (kölcsönös függőség, egymás iránti kölcsönös felelősség, kölcsönös segítőkészség), valamint a másokkal való közösségvállalást és mások elfogadását a közösség (társadalom) tagjaként.

⁴⁰ A civil társadalom, a közhasznú civil szervezetek megléte sem egyértelmű garanciája az általánosan vett valódi közérdek érvényesítésének. (Fukuyama 1999)

átalakulás nem hozta meg ezen a téren a kellő áttörést. Igaz, átrendeződtek a régi érték- és érdekviszonyok, amelyek az egyén kapcsolati kötelekeiben, közösségi hálójában is változásokat indukáltak, csak hogy ez a változás elsősorban a régi közösségi kötelekek gyengülését, felbomlását jelentette. Ezek pótlására azonban többnyire nem születtek újak, aminek következtében csökkent a közösségek biztosította kapcsolati védőháló, az egyén sok esetben nem, vagy csak alig kötődik környezetéhez, amely a közéleti szerepvállalást is gátolja (Utasi 2002, Utasi 2009).

Ahogy már utaltunk rá, az atomizáltság mértéke alapvetően befolyásolja a társadalmi hálózatok kohézióját és stabilitását. Ez azt is jelenti, hogy a kapcsolatok sűrűsége, minősége, intenzitása és struktúrája meghatározó az integrált társadalmak demokratikus működésében. Erre mutatnak rá a különböző kapcsolathálózati elméletek, társadalmi tőke-koncepciók, amelyek jelentős mértékben a személyek közötti viszonyokba, a gazdasági-társadalmi kapcsolatokba és struktúrákba ágyazott erőforrásokra fókuszálnak. Ez a beágyazottság azt jelenti, hogy a „...cselekvést, eredményeket és intézményeket befolyásolják a cselekvők személyes kapcsolatai és a kapcsolatháló egészének a szerkezete”⁴¹ (Granovetter 2001: 65.o.). A kapcsolati szálak szorosságának, a „kötések erejének” a társadalom integrációja, a társadalmi hálózatok stabilitása szempontjából van igen fontos szerepe. A gyenge, kvázi ismerősi kapcsolatok összekötő kapcsot, „hidat” képeznek az egyes, többségében elkülönült és egymáshoz erős (baráti/rokoni) kapcsolati szálakkal kötődő társadalmi szegmensek, csoportok között. A gyenge kapcsolatok számának emelkedése növelheti a csoportkohéziót és összehangoltabbá teheti a közös célok érdekében történő cselekvést, továbbá új lehetőségeket biztosít az egyén számára is (társadalmi előrehaladás, munka stb.) (Granovetter 1991).

Coleman (1998, 2001) a társadalmi tőkét azokból a személyek közötti viszonyokból eredezteti, amelyek elősegítik a cselekvést és megkönnyítik a másképp elérhetetlen célok megvalósítását. A társadalmi tőke funkcióját tekintve a társadalmi struktúrában rejlő azon erőforrások értékét adja meg, amelyeket az egyének felhasználhatnak az érdekeik érvényesítésében. A társadalmi tőke három alapformáját különbözteti meg: 1. a kötelezettségek/elvárások és a struktúra megbízhatósága, 2. információs potenciál, információs csatornák, 3. normák és hatékony szankciók. A társadalmi tőke Bourdieu (1998) szerint is a kapcsolatokból fakad és olyan aktuális és potenciális erőforrásokat takar, amelyek adott csoporthoz való tartozáson alapulnak. Ennek révén az egyének erősíthetik társadalmi pozíciójukat, státuszukat, attól függően, mennyire képesek önmaguk érdekében mozgósítani a kapcsolataikban rejlő erőforrásokat. Ebből következően annál nagyobb társadalmi tőkével rendelkezik az egyén, minél kiterjedtebb a kapcsolati hálója és minél nagyobb azok tőkéje, akikkel kapcsolatban áll. Lin (2001) fogalmi magyarázatában a társadalmi tőke a kapcsolathálózatokból gyökerező olyan beruházás, amelyet a piacon való megtérülés motivál, így magában foglalja a társadalmi struktúrába való beágyazottságot, a lehetőségeket és a célok érdekében történő felhasználást is.

Putnam (2000) a szoros társadalmi kapcsolathálókkal, az erős civil szervezetekkel, valamint a reciprocitás, a szolidaritás és a bizalom mértékével és az azokra épülő normarendszerrel azonosítja a társadalmi tőkét. Az így definiált társadalmi tőke biztosítja a felmerülő problémák hatékony megoldását célzó közös cselekvés lehetőségét. A kölcsönös társadalmi kapcsolatok sűrűsége, intenzitása és kiterjedtsége pedig fokozza a civil szerveződés („civil kurázsi”) hatékonyságát, így a kapcsolatháló minőségi és mennyiségi jellemzőit egyértelműen a demokra-

⁴¹ Az idézett szövegrészből szándékosan hagytuk el a cselekvések „gazdasági” megjelölését, mivel véleményünk szerint az állítás átültethető a cselekvések átfogó rendszerére.

tikus működés alapkritériumainak tekinti. Társadalmi tőke koncepciójában Putnam megkülönbözteti a hálózati tőkét, amely lényegében a biztonságot és a különböző erőforrásokat nyújtó kapcsolathálót jelenti, valamint a részvételi tőkét, amely magában foglalja a közös célok érdekében történő közös cselekvés lehetőségét a politikában és a különböző civil szerveződésekben való önkéntes részvétel által. Ehhez a két kategóriához Wellman és szerzőtársai (2001) egy harmadik elemet is hozzáadnak, amelyet közösségi elkötelezettségként definiálnak, hiszen véleményük szerint a személyek közötti interakción és a szervezeti tevékenységen túl a társadalmi tőke magában foglalja a közösség iránti erős elkötelezettséget, a közösségbe tartozás motivációját is.

Tehát a társadalmi tőke fogalmi magyarázataiban egyéni és kollektív szempontok is érvényesülnek, azokban hol a közjószág-jelleg, hol pedig a magánjelleg dominál. Azonban mindkét nézőpont felől közelítve elmondható, hogy az érdekérvényesítést elősegítő társadalmi tőke hangsúlyos építőkövei a személyközi és közösségi viszonyokba ágyazott szolidáris kapcsolatháló, az adott társadalomban uralkodó és az egyéni attitűdökre is befolyással bíró norma- és értékrendszer, valamint az egymásban és a társadalmi környezetben való bizalmi szint. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi tőke nem pusztán kapcsolatok összessége, hiszen tőkejellege a kapcsolathálózatokban meglévő és bizonyos célok megvalósítása érdekében aktivizálható erőforrásokban nyilvánul meg. Összességében: „A társadalmi tőke azon szabályok, normák, kötelezettségek, kölcsönösség és bizalom társadalmi kapcsolatokba, társadalmi struktúrákba, valamint a társadalmi intézményrendszerekbe való beágyazottsága, amelyek lehetővé teszik a közösség tagjai számára, hogy elérjék az egyéni és közösségi célkitűzéseiket.” (Narayan 1997: 50.o.)

Elemzési keret, kutatási koncepció

Az irodalmi áttekintés alapján látható, hogy az *érdekérvényesítési potenciál elemzéséhez* a demográfiai háttérváltozókon túl *elengedhetetlen megvizsgálni az aktuálisan uralkodó általános bizalmi szintet, a kapcsolati hálót, valamint a lehetséges érdekérvényesítési attitűdöket is*. Ebből adódóan a rendelkezésre álló adatokból célszerű volt olyan összetett mutatókat létrehozni, amelyek mindezeket mérni képesek.⁴²

Az általános *bizalmi szintet* 11 fokú indikátor mutatja, amely a szűkebb-tágabb környezethez tartozó emberek, a demokratikus intézményrendszerek, valamint a civil szerveződések iránti bizalom mértékét egyesíti.⁴³ A teljes mintára jellemző átlagos bizalmi szint közepesnél egy kicsit gyengébbnek ítéltető, mivel értéke alig haladja meg az 5-ös szintet. A *kapcsolatok vizsgálatára* kialakított indikátor egyrészt a szolidáris kapcsolati háló kiterjedtségét, másrészt erősségét méri nyolc kapcsolati forrást összesítve.⁴⁴ A *kapcsolatok erőssége* jelen esetben azt jelenti, hogy a megkérdezettek a kapcsolataik útján hányféle területen és témában számíthatnak valamilyen mér-

⁴² Empirikus adatelemzésünket a „Közösségi kapcsolatok 2009” kérdőív adatbázisán végeztük el.

⁴³ Általában mennyire bízik Ön: (1) szűk családtagjaiban, (2) rokonaiban, (3) barátaiban, (4) szomszédaiban, (5) iskola- és munkatársakban, (6) helyi civil közösségekben, (7) országos civil szervezetekben, (8) ismeretlen emberekben, (9) helyi önkormányzatban, (10) országos intézményekben? Az eredeti négyfokú skálát dichotómmá (bízik/nem bízik) alakítva a 11 fokú általános bizalmi szintet a bizalom meglétének összesítése adja, ahol 0 teljes bizalomhiányt, 10 nagyon erős bizalmi szintet jelez.

⁴⁴ A nyolc kapcsolati forrás változói: a megkérdezett rendelkezik-e bármiféle (1) párkapcsolattal, (2) segítő kapcsolattal, (3) befolyásos kapcsolattal, (4) formális közösségi kapcsolattal, van-e (5) a családon belül, illetve (6) a családon kívül olyan személy, akivel a különböző problémáit megbeszélheti, (7) van-e magántársasága, (8) ismer-e helyi döntéshozót. A kapcsolati forráshiány mutatója az ilyen jellegű kapcsolatok hiányát összesíti, így egy 9 fokú skálát kapunk, amelynek 0 értéke nagyon erős kapcsolati hálót (mindegyik kapcsolati forrásból van legalább egy), 8-as értéke pedig izoláltságot jelent (nem rendelkezik semmilyen említett kapcsolatforrással).

tékü kapcsolati, társadalmi tőkére. Mivel az egyes kapcsolati források esetében több alternatívára is rákérdeztünk, a lehetséges személyi átfedések miatt a kapcsolati háló erősségét és kiterjedtségét az így létrehozott mutató nem képes maradéktalanul visszaadni, de álláspontunk szerint a kapcsolati forráshiány és következményeinek elemzésére mindenképpen alkalmas. Az *érdekérvényesítési attitűdök* feltérképezésére egy 7 itemből álló kérdésblokkot használtunk.⁴⁵ A standardizált változók klaszterelemzése útján három érdekérvényesítési attitűdcsoport jött létre: 1. inkább önérdékből cselekvők, 2. közömbösek, 3. inkább közérdekből cselekvők.

Az analízisünk központi elemét képező *érdekérvényesítési képességet a helyi és az országos döntésbefolyásolási érzet közös halmazával mérjük*.⁴⁶ Így négy érdekérvényesítési csoportot különböztethetünk meg: 1. *érdekérvényesítési potenciállal nem rendelkezők*, 2. *csak helyi szintű érdekérvényesítők*, 3. *csak országos szintű érdekérvényesítők*, 4. *kiterjedt (helyi és országos) érdekérvényesítési potenciállal rendelkezők*. Kutatásunk alapvető célja, hogy feltárjuk azokat a tényezőket, amelyek a mai magyar társadalomban hangsúlyos szerepet kapnak az érdekek érvényesítése során. Ezen felül szándékunkban áll elemezni, hogy mik azok az akár demokratikus, akár antidemokratikus nyomásgyakorlási eszközök és akciók, amelyek erősítik a szubjektív döntésbefolyásolási képességet. Egyrészt azt feltételezzük, hogy a kialakult attitűdök differenciáltsága eltérően befolyásolhatja az egyének közösségi lét iránti igényét, másrészt hogy különbség mutatkozhat a szubjektív megítélés alapján eltérő döntésbefolyásolási (érdekérvényesítési) képességgel rendelkező csoportok tagjainak kapcsolati hálóijában, bizalmi szintjében, érdekérvényesítési attitűdjében, valamint demokratikus irányultságában is. A demokratikus orientációt a különféle közösségi akciókban való részvétellel, valamint a választott döntésbefolyásolási eszközökkel vizsgáljuk meg.

Elemzéseink során a szignifikancia-szintet 5 százalékban határoztuk meg. A vizsgálatunk szempontjából relevánsnak vélt és felhasznált háttérváltozók a következők: nem, kor, iskolai végzettség (legfeljebb 8 általános, középfok érettségi nélkül, középfok érettséggel, diploma), egy főre jutó jövedelem, településtípus (község, város, megyeszékhely, főváros), régiók, jelenleg van-e munkája (igen/nem), vállalkozó(volt)-e vagy alkalmazott, általános bizalmi szint, kapcsolati forráshiány, érdekérvényesítési attitűdcsoportok.⁴⁷ Tanulmányunkban az utóbbi három változóra kiemelten fókuszálunk.

A kapcsolati források szűkössége

A reprezentatív minta alapján következtethetünk a magyar társadalom atomizációjának mértékére, amely jól szemléltethető a rendelkezésre álló kapcsolati források számbavételével. A megkérdezettek egyharmadának

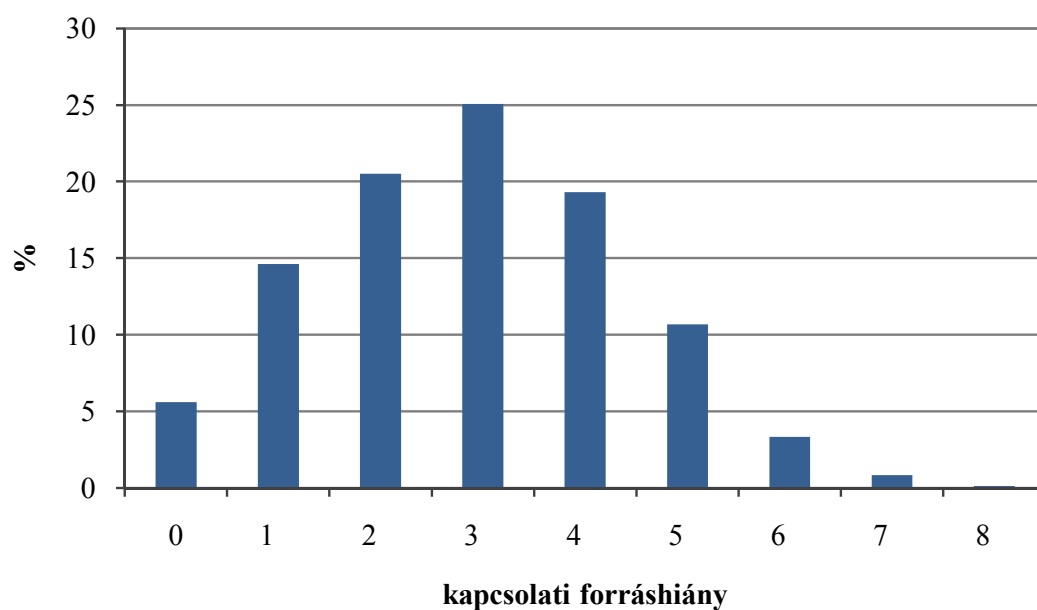
⁴⁵ A következő közélettel kapcsolatos vélemények mennyire jellemzőek Önre (négyfokú skálán: 1 – egyáltalán nem, 4 – teljes mértékben): 1. Csak akkor képviselem mások érdekeit, ha abból nekem is származik hasznom. 2. Akkor is segítek másoknak, ha az számomra kedvezőtlen. 3. Ha bármiben döntenem kell, figyelembe veszem a többiek érdekeit is, de elsősorban a saját érdekeimet tartom szem előtt. 4. Fontosnak tartom, hogy ha valamit el akarok érni az életben, nem szabad másokkal foglalkozni. 5. Ha probléma merül fel, szívesen szót emelek a többiek érdekéért. 6. Általában alárendelem magam a többiek érdekeinek. 7. Öröm számomra, ha mások ügyeiben eljárhatok.

⁴⁶ Eredetileg négyfokú skálán mért, de az elemzésünkben dichotómmá alakított (1 – nem ért egyet, 2 – egyetért) két állítás: „Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni a helyi ügyekbe.” és „Úgy érzem, lehetőségem van beleszólni az országos ügyekbe.” összegzése útján. Itt azt feltételezzük, hogy a döntés befolyásolása valamely jól felfogott érdek alapján történik, ebből következően közvetve az érdekérvényesítési képességet is meghatározza.

⁴⁷ Az egyes jelenségek és csoportok jellemzése kapcsán az élettel való elégedettség mértékét (11 fokú skálán: 0 – egyáltalán nem, 10 – teljes mértékben) és a boldogság meglétét (boldog/nem boldog) is figyelembe vesszük, azonban azokat következetesen kihagyjuk a statisztikai modellekből. Ennek egyik oka az, hogy elsősorban a bizalom mértékének hatásaira összpontosítottunk, a másik, hogy ezek a szubjektív életminőségi indikátorok – mint általában – jelen esetben is erősen korrelálnak az általános bizalmi szinttel.

nincs párkapcsolata (házastárs, élettárs vagy partner), továbbá egyötödük kapcsolati köréből hiányzik olyan személy, akitől bizonyos esetekben (pl. pénzügyi kérdések, jó orvoshoz vagy álláshoz jutás) segítséget várhatna. A mintába kerülteknek több mint 70 százaléka se tagként, se egyéb módon nem vesz részt formalizált közösség tevékenységében, bármilyen cél köré is szerveződik az. A családon belül a válaszolók mindössze 3 százaléka nem tud senkivel sem beszélgetni a különféle problémákról. Ugyanez az arány a családon, rokonságon kívüli személyekre vonatkozóan már több mint hatszorosára nő. A mintában szereplők egynegyedének nincs baráti köre, magántársasága, továbbá négytizedük nem ismer személyesen helyi döntéshozót.

Az ezen mutatók alapján létrehozott és a kapcsolati források hiányát összesítő kilencfokú indikátor alapján elmondható, hogy 6 százalék azok aránya, akik valamennyi mért dimenzióban rendelkeznek kapcsolattal. A kapcsolati deficit legnagyobb részét a társadalmi jellegű kapcsolatok – mint a formális közösségi részvétel, befolyásos ismerősök, helyi döntéshozói ismeretség – hiánya adja. Elsősorban ennek köszönhető, hogy az általunk kialakított indexszel mért kapcsolati forráshiány átlagos értéke a teljes mintában csaknem eléri a hármast (2,9). Az erősnek mondható, öt vagy annál több kapcsolati deficittel jellemezhető a megkérdezettek 15 százaléka. (1. ábra)

1. ábra. A kapcsolati forráshiány mértékének megoszlása (N=1051)

Az érdekérvényesítési attitűdcsoportok jellemzői

A mai magyar társadalomban uralkodó közösségi értékrend és normarendszer irányultságát a közösség érdekében cselekvők, az elsősorban a saját érdeküket szem előtt tartók, valamint az érdekérvényesítési attitűdjeiben közömbösnek tekinthető egyének csoportosítása révén vizsgáljuk meg. Ennél a pontnál Durkheim (2001) azon megállapításából indultunk ki, hogy a kialakuló norma- és értékrendszer meghatározza azokat a társadalmi folyamatokat és viselkedési mintákat, amelyek alapján a kollektív együttélés, a közösségi lét megvalósul.

A közélettel kapcsolatos különböző viselkedési minták társadalmi elfogadottságát jól szemléltetik azok a megoszlások, amelyek azt összesítik, hogy a válaszolókra mennyire jellemzők a különböző élethelyzetekre adott magatartásformák. Ebből egyértelműen kitűnik a közösségi értékrend felé való eltolódás, vagyis a közösség iránti tenni akarás és segítségnyújtás eszméje, valamint az adott cselekvéseknél mások érdekeinek figyelembe vétele. Természetesen ez inkább a társadalom által elvárt és a szocializáció során beivódott normavilágot tükrözi, mint a ténylegesen megvalósuló viselkedést. Mindezek mellett a saját érdekek érvényesítése is hangsúlyosan megjelenik a válaszokban, csak kevésbé nyílt megfogalmazásban. (1. táblázat)

Viselkedésminták	Jellemző (%)	N (fő)
Ha probléma merül fel, szívesen szót emelek a többiek érdekéért.	73,2	1020
Ha bármiben döntenem kell, figyelembe veszem a többiek érdekeit is, de elsősorban a saját érdekeimet tartom szem előtt.	67,8	1011
Akkor is segítek másoknak, ha az számomra kedvezőtlen.	63,0	1003
Öröm számomra, ha mások ügyeiben eljárhatok.	58,8	989
Általában alárendelem magam a többiek érdekeinek.	48,8	1004
Fontosnak tartom, hogy ha valamit el akarok érni az életben, nem szabad másokkal foglalkozni.	44,0	1003
Csak akkor képviselem mások érdekeit, ha abból nekem is származik hasznom.	18,7	1017

1. táblázat. „A következő vélemények a közélettel kapcsolatosak. Mennyire jellemző Önre, hogy...?” (Négyfokú skálán: inkább és teljes mértékben jellemző válaszok együttese, %)

A válaszok standardizált alakjaiból kirajzolódó klaszterek és azok megoszlásai jól mutatják az eltérő érdek-orientációkat. Tehát az inkább közérdekből cselekvők csoportjába tartoznak a legtöbben (38%), ezt követi az elsősorban önérdékből cselekvők (32%), majd az érkirányultságában közömbösnek tekinthetők csoportja (30%).⁴⁸

A közösség iránti tevékenység szándéka a teljes mintaeloszláshoz képest érzékelhetően erősebben jelenik meg a nőknél (41%, férfai: 34%), valamint a diplomával rendelkezőknél (46%), vagyis a felsőfokú tanulmányok erősítik a közösségi szellemet. A dél-alföldi (53%) és az észak-magyarországi régióban (50%) is a vártnál magasabb az arány. A két régió között a különbség abban nyilvánul meg, hogy ezzel párhuzamosan Dél-Alföldön az önérdékből cselekvők, Észak-Magyarországon a közömbösek csoportjában figyelhető meg alulreprezentáltság. Megállapítható az is, hogy a közérdekből cselekvők a legszélesebb kapcsolathálóval, a legmagasabb bizalmi szinttel rendelkeznek (5,7) és a legelégedettebbek (6,2), valamint az átlagéletkorból (47,4 év) következően az idősebb korosztály is nagy számban képviselteti magát a körükben. Mindebből következően elmondható, hogy a közérdek felvállalása növeli a kapcsolati kört, valamint a bizalmi és elégedettségi szintet is.

Az önérdék-érvényesítési attitűd a mintában mérthez képest felülreprezentált a férfiaknál (38%, nők: 27%), Közép-Magyarországon (40%) és a fővárosban (41%). Az önérdéket előnyben részesítőknél tapasztalható a legala-

⁴⁸ A klaszterelemzés során a minta elemszáma 919 főre csökkent.

csonyabb átlagéletkor (42,8 év), a legmagasabb jövedelmi szint (83.400 Ft/fő), a leggyengébb kapcsolatháló és a legalacsonyabb bizalmi szint (4,6) is. Mindezeknek egyik magyarázatát adhatja a fiatalabb generációk modern és sok esetben individualistább értékbeállítódása, de a fiatalok azon törekvése is, amely a jövő megalapozása, a saját lábra állás érdekében inkább az egyéni célok követését szorgalmazza. Az anyagiak megteremtésének elsődlegessége mutatkozhat meg a magasabb jövedelmi szintben és a bizalomhiányban, azonban ez a hozzáállás a kapcsolatok redukálódásához is vezet.

A közömbösek csoportjáról viszont az mondható el, hogy a vizsgált háttérváltozók alapján számolt megoszlások és átlagok többségében a teljes minta eloszlásaihoz és átlagaihoz közelítenek. Ez alól kivétel az Észak-Alföld régiója, ahol a közömbösek a főeloszláshoz képest számottevően magasabb arányban vannak jelen (44%). Ez vélhetően a régió huzamosabb ideje fennálló és az országos átlaghoz képest szerény gazdasági fejlettségével is összefüggésbe hozható, amely lemaradás fokozhatja az érdektelenséget, de karakteresebb orientációt is okozhat, mint ahogy Észak-Magyarország régiójában tapasztalhattuk.⁴⁹ A csoport további fontos jellemzője, hogy itt a legmagasabb az átlagéletkor (47,6 év) és a legalacsonyabb a jövedelmi (70.100 Ft/fő), valamint az elégedettség (5,5) szint. Vagyis a megélt életek és az azokban átélt esetleges rosszabb tapasztalatok, valamint a kedveltebb jövedelmi helyzet és a kiábrándultság lemondóbb habitust eredményezhet.

Összességében elmondható, hogy a kor és a bizalmi szint emelkedésével nagyobb az esélye az önérdekkel szemben a közérdeket előtérbe helyező, illetve a közömbös attitűd kialakulásának. A kapcsolati források szűkülése viszont az önérdekből való cselekvés és a közömbös hozzáállás erősödésének irányába hat. A közérdekből cselekvőkhöz viszonyítva a férfiaknak, valamint a szakmunkás vagy szakiskolai bizonyítvánnyal rendelkezőknek a diplomásokhoz képesti önérdek-érvényesítési törekvése is jelentősen nagyobb. A jövedelem emelkedése az önérdek nagyobb valószínűségű favorizálását vonja maga után a közömbös álláspont ellenében. Az is egyértelműen megnyilvánul, hogy a Dél-Alföldön élők sokkal inkább a közösség érdekében tevékenykednének (53%), mint a Közép-Magyarországon élők (34%). Észak-Magyarországon a legkisebb az esélye annak, hogy az emberek közömbös hozzáállást vesznek fel, tehát vagy az önérdek-érvényesítés (40%), vagy a közösségi érdekérvényesítés (50%) felé mozdulnak el. A három érdekérvényesítési attitűdcsoportot összevetve tehát a legtöbb háttérváltozó szerinti szignifikáns különbséget a közérdekből, illetve az önérdekből cselekvők csoportjai között tapasztalhatjuk.

⁴⁹ A KSH adatai szerint (KSH STADAT 2010) a régió egy főre jutó GDP-je 2008-ban alig haladta meg az országos átlag 60 százalékát (62,6%), amellyel az utolsó előtti a régiók között, hozzáátve, hogy az utóbbi évtizedben Észak-Magyarország régióval felváltva foglalták el a két utolsó hely valamelyikét.

Háttérváltozók	Önérdékből cselekvők	Közömbösek	Önérdékből cselekvők	Közérdékből cselekvők
	<i>Referencia kategória: Közérdékből cselekvők</i>		<i>Referencia kategória: Közömbösek</i>	
	Esélyhányados [(Exp.)β] [*]			
kor	0,978	-	0,982	-
egy főre jutó jövedelem (ezer Ft-ban)	-	-	1,004	-
kapcsolati forráshiány	1,223	1,161	-	0,861
általános bizalmi szint	0,857	-	0,904	-
férfi (ref.kat.: nő)	1,517	-	-	-
középfok érettségi nélkül (ref.kat.: diploma)	2,001	-	-	-
Dél-Alföld (ref.kat.: Közép-Mo.)	0,395	-	-	-
Észak-Magyarország (ref.kat.: Közép-Mo.)	-	0,390	2,686	2,565
Modell: <i>Többváltozós logisztikus regresszió; -2 Log Likelihood sig.: 0,000; Előrejelzési hatékonyság: 46,4%; Nagelkerke pszeudo R²: 16,6%</i> Megjegyzés: <i>*/Ha az esélyhányados értéke 1-nél nagyobb, akkor a független változó annak a valószínűségét növeli, hogy a válasz-referenciakategóriával szemben az adott válaszkategóriát választja a megkérdezett, ha az érték 1-nél kisebb, akkor csökken ez az esély.</i>				

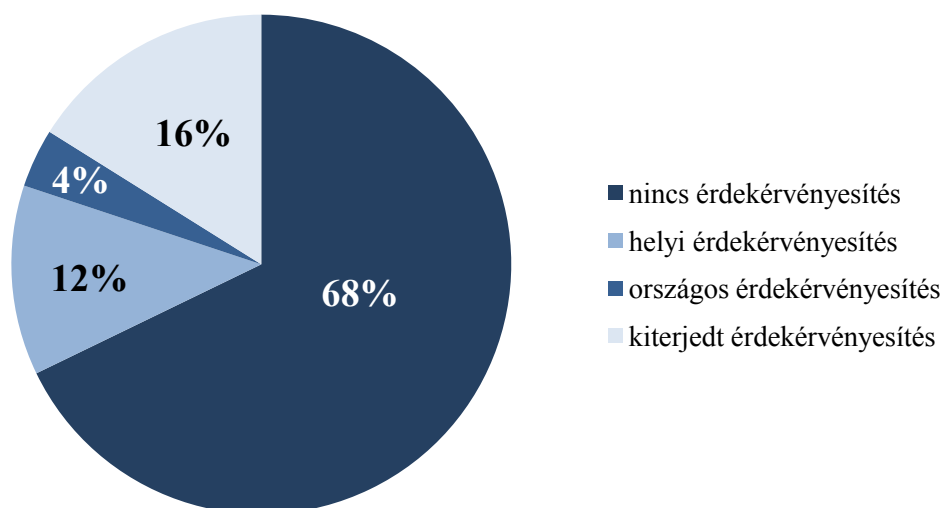
2. táblázat. Az érdekérvényesítési attitűdöt meghatározó szignifikáns tényezők (N=919)

Az eddigi eredmények alapján világosan kimutatható, hogy a kapcsolatoknak és a bizalom mértékének rendkívül meghatározó szerepe van az értékrend, és ezen keresztül az eltérő érdekorientációk kialakulásában. Ugyanakkor jól megmutatkozik ezen összefüggés oda-vissza irányú kölcsönös jellege is, vagyis az életfolyamok során kialakult és beépült attitűdök más-más közösségi igényt és bizalmi szintet generálnak, illetve határoznak meg.

Az eltérő érdekérvényesítési potenciállal rendelkező csoportok jellemzői

A helyi és az országos döntéshatározó érzet alapján kialakított érdekérvényesítési csoportok közül nagyságrendekkel a legnépesebb az érdekérvényesítési képességgel nem rendelkezők tábora. A válaszolóknak csaknem héttizede véli úgy, hogy se helyi szinten, se országos szinten nincs lehetősége beleszólni az ügyek alakulásába, ezzel szemben 16 százalékuk gondolja úgy, hogy mind a helyi, mind az országos ügyekbe van beleszólása. További 12 százalék csak helyben érzi képesnek magát a döntéshatározásra, és mindössze 4 százalék az, aki csak országosan.⁵⁰

⁵⁰ Az országos szintű érdekérvényesítői csoport alacsony elemszámából adódóan az erre a kategóriára vonatkozó jellemzések iránymutató jellegűek, általánosítható statisztikai összefüggések megragadására csak fenntartásokkal alkalmasak.

2. ábra. Az eltérő érdekérvényesítési potenciált jelző csoportok megoszlása (N=1036)

Az érdekérvényesítési csoportok egyéni jellemzőiben jelentős különbségek mutatkoznak. A magas mérési szintű háttérváltozók (kor, jövedelem, kapcsolati forráshiány, bizalom, elégedettség) közül egyedül az életkor tekintetében nem mutatható ki szignifikáns különbség az egyes kategóriák között.⁵¹ (3. táblázat) Ezen túlmenően számos esetben a többi háttérváltozó mentén is lényeges eltérést találunk a csoportösszetételekben. Ez a különbség mindenekelőtt az érdekérvényesítési potenciál hiányát mutató, és a – főként helyi és kiterjedt – döntésbefolyásolásra képes csoportok között ragadható meg.

Érdekérvényesítési csoportok	életkor (év)*	jövedelem (Ft/fő)**	kapcsolati forráshiány	bizalmi szint	elégedettség-index
nincs	46,7	66.100	2,99	4,9	5,6
helyi	47,3	93.100	2,62	6,2	6,1
országos	43,3	89.200	2,89	4,4	6,3
kiterjedt	44,9	87.900	2,56	5,9	6,5
Együtt	46,4	73.900	2,87	5,2	5,8

Megjegyzés: */A variancia-analízis alapján az életkort tekintve nincs szignifikáns különbség a csoportok között (sig: 0,359).
 **/Itt az összelemszám 890 főre csökkent (nincs: 597 fő, helyi: 107 fő, országos: 37 fő, kiterjedt: 148 fő).

3. táblázat. Változóérték-átlagok (kor, jövedelem, kapcsolati forráshiány, bizalom, elégedettség) a különböző érdekérvényesítési csoportokban, N=1036

A döntésbefolyásolási képességgel nem rendelkezők csoportjában a vártnál lényegesen magasabb arányban jelennek meg a legalacsonyabban iskolázottak, a nem dolgozók, az alkalmazottak, a boldogtalanok és a közöm-

⁵¹ Egyutas variancia-analízis és Bonferroni post hoc eljárás alapján.

bős érdekérvényesítési attitűddel rendelkezők. A megyeszékhelyek és a városok lakói szintén felülreprezentáltak, ellenben a fővárosiak és a Központi Régió lakóinak aránya jóval a teljes mintára jellemző eloszlás alatt van. Sok mindent elárul az is, hogy ebben a csoportban a legalacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, az elégedettségi index és legmagasabb a kapcsolatok hiányát mérő indikátor. Utóbbit mélyebben elemezve kitűnik, hogy azoknak, akiknek nincs érdekérvényesítési potenciáljuk, szerény a formális közösségekben való részvételük, nincsenek befolyásos kapcsolataik, valamint baráti körük, magántársaságuk is legszűkebb a csoportok között, kapcsolati hálójuk tehát nagyrészt a családra korlátozódik, mivel elsősorban ott beszélnek meg az aktuális ügyeiket. Ebből következően esetükben az általános bizalom mértéke is igen alacsony. Tehát a munkaerőpiacról való kiszorulásból is adódó szerényebb anyagi, társadalmi státusz, a szűkebb – főként a családra redukálódott – kapcsolatrendszer, az alacsony életminőség és bizalmi szint, valamint a mindezekből eredeztethető közömbös attitűd mind negatívan hat a döntésbefolyásolási potenciálra.

A döntéseket helyi szinten befolyásolni képesek körében erősebb az önmagukat boldognak vallók és a Közép-Magyarországon élők jelenléte, míg az észak-alföldiek és a megyeszékhelyeken lakók jóval a mintaeloszlás alatti arányokkal szerepelnek. A helyi érdekérvényesítők között nagy arányban találhatunk községekben és a fővárosban élőket, valamint jelenleg aktív munkaerő-piaci szereplőket is. Ők rendelkeznek a legmagasabb jövedelemmel és bizalmi szinttel, valamint elégedettségi szintjük és kapcsolati tőkéjük is igen erősnek mondható. Kapcsolathálójukban lényegesen nagyobb eséllyel találunk legalább egy olyan személyes ismerőst, aki részt vesz a helyi, települési ügyekkel kapcsolatos döntésekben, továbbá ők számoltak be a legtöbb befolyásos kapcsolatról is. Közösségi részvételük szintén átlag feletti, és a legkiterjedtebb baráti társasággal rendelkeznek, amit jól mutat, hogy nemcsak családon belül, hanem családon kívül is több emberrel tudnak beszélgetni problémáikról, közügyekről. Náluk a legmagasabb az átlagéletkor, vagyis ebben a csoportban az idősebb nemzedék tagjai nagy számban képviseltetik magukat. Mindezek arra utalnak, hogy esetükben főként a lokális körülményekhez történő adaptációról, egy mélyebb, helyi szintű gazdasági-társadalmi beágyazottságról lehet szó.

Az országos érdekérvényesítőkről a kis elemszámból következően nem tudunk statisztikailag jól alátámasztott jellemzést adni. Annyi mindenesetre körvonalazható, hogy vélhetően nagyobb arányban szerepelnek ebben a csoportban a fővárosiak, a Központi Régióban élők, valamint a vállalkozók. Fiatal korösszetétel, magas jövedelem és elégedettség-érzet, de alacsony bizalmi szint jellemzi őket. Kapcsolati hálójuk beszűkült, amely elsősorban a személyesebb szolidáris kapcsolataik (segítő kapcsolatok, magánélet megbeszélése családon belül és kívül) alacsony számának következménye. Ugyanakkor formális jellegű kapcsolataik már szélesebb körűek, amelyet jól jelez a legmagasabb közösségi részvétel és a számos befolyásos ismerős is. Talán megfogalmazható az a feltételezés, hogy nagyobb eséllyel érznek országos döntésbefolyásolási képességet a fiatalabbak, a jobb módúak, valamint az ambiciózus és feltörekvő, ugyanakkor jelentős bizalomhiányt mutató nemzedék tagjai. Ez a bizalmi deficit a közvetlen és inkább emocionális töltetű kapcsolatok hiányából eredeztethető, amely azonban vélhetően az országos szintű érdekérvényesítési törekvéssel járó életmód következménye.

A kiterjedt érdekérvényesítésről beszámolóik között lényegesen több a diplomás, a fővárosi, a Közép-Magyarországon élő, a munkával rendelkező, a boldogabb és az elsősorban a közérdeket szem előtt tartó személy. Ezzel ellentétben a városiak, illetve az Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon élők alulreprezentáltak. További jellemzőjük a mintaátlagnál alacsonyabb átlagéletkor, a magas kereset és bizalmi szint, valamint a legmagasabb elégedettség-index és a legalacsonyabb kapcsolati forráshiány-mutató. Utóbbi annak köszönhető,

hogy a kiterjedt érdekérvényesítésű csoportba tartozók nagy részének van párkapcsolata, továbbá sokan közülük több döntéshozót is ismernek. Nekik van a legtöbb segítő kapcsolatuk és olyan – családon belüli és kívüli – kapcsolataik, akikkel az élet különböző dolgairól elbeszélgethetnek. Közösségi részvételük is messze az átlag feletti, ugyanakkor némileg meglepő, hogy befolyásos és baráti kapcsolatrendszerük érezhetően alatta marad a helyi és az országos érdekérvényesítőkének. Ennek ellenére számos hasonlóság fedezhető fel a helyi szintű és a kiterjedt érdekérvényesítési csoport között. Fontosabb különbség az átlagéletkorban érhető tetten, továbbá, hogy az országos és helyi szinten is döntésbefolyásolási képességgel rendelkezőknél hangsúlyosabban megjelenik a közérdeket való tenni akarás attitűdje.

Ezek után arra is kíváncsiak voltunk, hogy mely tényezők hatnak szignifikánsan magára az érdekérvényesítésre. Ennek vizsgálatához az eddigi négy csoportunkat kettőbe vontuk össze úgy, hogy azok a valamilyen szintű érdekérvényesítés meglétét (1) és annak hiányát (0) jelöljék. A logisztikus regresszió eredményei nagyban alátámasztják eddigi megállapításainkat. A regionális gazdasági fejlettségnek meghatározó szerepe van a döntésbefolyásolási érzet mértékére, hiszen az országos viszonylatban kimagasló gazdasági mutatókkal büszkélkedhető Középső Régióban és így Budapesten lényegesen nagyobb az esélye a valamilyen szintű döntésbefolyásolási képességnek. A válaszok regionális megoszlásából jól kirajzolódik Magyarország közpolitikai és gazdasági értelemben egyaránt megnyilvánuló „vízfejűsége”. Az érdektelen, közömbös hozzáállás és a kapcsolatrendszer beszűkülése nagymértékben csökkenti a döntésbefolyásolási képességet, a jövedelem és a bizalmi szint emelkedése viszont a hatékonyabb érdekérvényesítés irányába hat.

Háttérváltozók	Esélyhány- a	Standard hiba	Wald-próba	Szignifikancia-
Konstans	,357	,392	6,896	0,009
Régió*			63,483	0,000
Észak-Alföld	,582	,326	2,746	0,097
Észak-Magyarország	,560	,359	2,614	0,106
Dél-Dunántúl	,825	,340	,321	0,571
Nyugat-Dunántúl	1,051	,341	,021	0,885
Közép-Dunántúl	,529	,368	2,982	0,084
Közép-Magyarország	3,607	,278	21,268	0,000
Érdekérvényesítési attitűd*			8,250	0,016
önérdekből cselekvők	1,133	,210	,356	0,551
közömbösek	,606	,217	5,337	0,021
Egy főre jutó jövedelem (ezer Ft/fő)	1,004	,002	6,501	0,011
Kapcsolati forráshiány	,871	,060	5,387	0,020
Általános bizalmi szint	1,228	,040	26,026	0,000
Modell: Logisztikus regresszió; Forward Stepwise (Wald) módszer; Előrejelzési hatékonyság: 73,6%; Nagelkerke pszeudo R ² : 22,7%				
Megjegyzés: */Dichotóm változóként: 0 – nem, 1 – igen. Régió esetén a kihagyott kategória a Dél-Alföld, az érdekérvényesítési attitűdcsoportoknál pedig az inkább közérdekből cselekvők csoportja, mivel ezek megoszlásai közelítik meg leginkább az érdekérvényesítés meglétét, illetve hiányát jelző fölhasználást. **/Azt fejezi ki, hogy az egyes független változók mentén történő egy egységnyi elmozdulás hányszorosára növeli az érdekérvényesítés meglétének az esélyét.				

4. táblázat. Az érdekérvényesítési képességet szignifikánsan befolyásoló tényezők

Demokratikus orientációk az érdekvérvényesítési csoportokban

Kutatásunk utolsó szakaszában az eltérő érdekvérvényesítési csoportok demokratikus orientációit próbáljuk meg feltárni, melynek kapcsán megvizsgáljuk az egyes csoportok által leginkább elfogadott döntésbefolyásolási eszközöket, valamint a különböző közösségi kezdeményezésekben való részvételi szándékot. Mivel célunk jelen esetben egyfajta demokratikus irányultság felvázolása, nem pedig a demokratikus beállítódás típusainak és azok mértékének meghatározása, vizsgálatunk során az egyes változókat tekintve jelentős egyszerűsítésekkel élünk.

A döntésbefolyásolási módok számbavételekor a demokratikus berendezkedésű rendszerekben közismerten elfogadott nyomásgyakorlási eszközöket (szavazás, beadványok, képviselői fogadóóra, aláírásgyűjtés, tüntetés, szakmai érvek, média) összevontuk. Az így létrehozott változó szerint helyi és országos szinten is a válaszolók bő háromnegyede választott ezek közül a lehetőségek közül legalább egyet. *Mindkét szinten a döntések befolyásolásának két legelterjedtebb módja a demokratikus szavazás és az aláírásgyűjtés.* A különbség abban rejlik, hogy helyi szinten erősebben jelennek meg a szakmai érvek és a képviselői fogadóórák, míg országos szinten a média és a tüntetések választása a gyakoribb. További különbség, hogy a helyi politikában a megkérdezettek nagyobb arányban tartják befolyásolhatónak a döntéseket a megfelelő kapcsolatok által, mint országosan, ugyanakkor a kenőpénz esetén éppen fordított a helyzet. (5. táblázat)

Tényezők	Helyi szinten		Országos szinten	
	választotta (%)	N	választotta (%)	N
Valamilyen demokratikus döntésbefolyásolási eszközzel*	75,1	1051	77,5	1051
Megfelelő kapcsolatokkal, összeköttetésekkel	72,3	1012	65,4	1005
Kenőpénzzel	46,7	983	53,9	987
Semmilyen módon	10,8	988	12,7	986

Megjegyzés: */Helyi szinten: szavazás (50,7%), aláírásgyűjtés (42,9%), szakmai érvek (33,4%), média (33,4%), képviselői fogadóóra (32,3%), beadványok (30,9%), tüntetés (20,5%). Országos szinten: szavazás (56,7%), aláírásgyűjtés (49,7%), média (46,1%), tüntetés (40,3%), beadványok (34,4%), szakmai érvek (31,0%), képviselői fogadóóra (23,4%).

5. táblázat. „Ön szerint milyen módon lehet leginkább befolyásolni a döntéseket, az ügyek alakulását helyi, települési, illetve országos szinten?”⁵²

A vizsgált csoportok lényegében homogénnek bizonyultak azok tekintetében, akik semmiféle döntésbefolyásolási módot nem tartanak hatásosnak se helyi, se országos szinten, továbbá azok esetében is, akik az antidemokratikus eszköznek tekinthető kenőpénzt választották. Ez utóbbit azonban az érdekvérvényesítés nélküliek helyi szinten érezhetően a mintaeloszlás felett jelölték meg, a többi csoport viszont kisebb-nagyobb mértékben alatta. Tehát az érdekvérvényesítéssel rendelkezők, vagyis akik úgy érzik, hogy sikeresebben tudnak hangot adni a véleményüknek, kevésbé tartják kenőpénzzel elintézhetőnek az ügyeket. Ebben némi önigazoló, ön-, illetve csoportvédő mechanizmus is szerepet játszhat. Országosan a települési környezetben döntésbefolyásolási érzettel rendelkezők tekintik a kenőpénzt uralkodóbb nyomásgyakorlási formának, amely szintén alátámaszthatja az

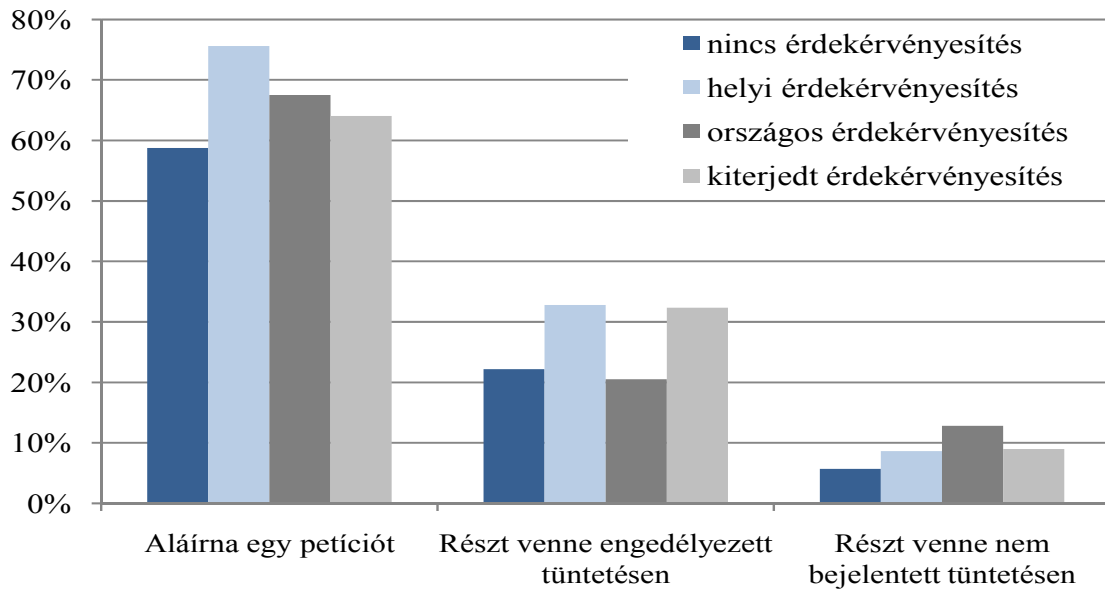
⁵² A megkérdezettek egyszerre több tényezőt is jelölhettek.

előbbi feltevésünket, vagyis a saját, helyi politikai környezet védelmét, esetleges jobb színben való feltüntetésének a szándékát.

A csoportok közötti lényegi különbség azonban a demokratikusnak tekintett döntésbefolyásolási eszközök és a kapcsolatok szerepe mentén fedezhető fel. A döntések valamilyen demokratikus úton történő befolyásolása mindkét szint esetén a különféle érdekérvényesítési képességet érzők között jelentkezik erőteljesebben, a legnagyobb arányok a helyi érdekérvényesítők csoportjában találhatók. Tehát a döntésbefolyásolási defícittel rendelkezők szignifikánsan kisebb arányban jelöltek meg demokratikus eszközöket, ami egyértelműen egy elkeseredettebb, kiábrándultabb demokráciaképet jelez. A megfelelő összeköttetések kapcsán visszaköszön az érdekeik érvényesítését országos szinten képesnek érzők kapcsolathálya, hiszen a főeloszláshoz képest lényegesen kevesebben választották a kapcsolatokat mind helyi szinten, mind országosan.⁵³ A kiterjedt döntésbefolyásolásról vallók között azonban felülreprezentált a jelölések aránya.

A közösségi aktivitást három közösségi akcióban való részvétel (petíció aláírása, legális megmozdulás, illegális tüntetés) alapján mértük fel. Itt sem arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen okból venne részt ezekben az akciókban, hanem hogy részt venne-e egyáltalán. Ezt figyelembe véve a válaszadók több mint hattizede (62%) egy, vagy akár több okból kifolyólag is aláírta felhívást, petíciót. Egynegyedük venne részt valamilyen engedélyezett tüntetésen, és mindössze 7 százalékuk csatlakozna nem engedélyezett megmozduláshoz. A helyi szinten érdekérvényesítési potenciálról beszámolók körében lényegesen felülreprezentáltak azok, akik aláírnának egy petíciót, míg a döntésbefolyásolásra képteleneknél alulreprezentáltság tapasztalható. Ugyanez mondható el az engedélyezett tüntetések esetében, hozzátevé, hogy itt már a kiterjedt érdekérvényesítők csoportjában is felülreprezentáltság mutatkozik. Nem bejelentett tüntetésen szintén az érdekérvényesítés nélküliek aktivitási szándéka a legszerényebb, azonban a válaszaik alapján, országos szinten döntéseket befolyásolni képes csoport mozgósíthatósága ezen a téren átlag feletti.

⁵³ Ez nyilvánul meg a „*Minél több kapcsolattal rendelkezik valaki, annál jobban tudja érvényesíteni az érdekeit.*” kijelentéssel való, négyfokú skálán mért egyetértő válaszok megoszlásaiban is. Az *inkább nem* és az *egyáltalán nem ért egyet* válaszok együttes aránya esetükben messze a legnagyobb 18%, miközben a teljes mintában 10%.

2. ábra. A különböző közösségi akciókban való részvételi szándék érdekérvényesítési csoportok szerint (igen válaszok megoszlása, %)

A demokratikus aktivitás és irányultság mérsékelt szintje kétségkívül a döntésbefolyásolási képesség hiányát érzők esetében érhető tetten. Ők azok, akik kevésbé gondolják demokratikus eszközökkel befolyásolhatónak a döntéseket, ellenben a kenőpénzzel történő „ügyintézés” szélesebb körben tartják elképzelhetőnek. Ehhez társul a közösségi akciókban való lényegesen alacsonyabb részvételi szándékuk, amely szintén egy csalódottabb demokráciaképet jelez. Ellenben a helyben, települési szinten döntéseket befolyásolni képes csoport tagjainak demokratikus beállítódása és aktivitása kiemelkedő. A kiterjedt érdekérvényesítőké szintén pozitív demokratikus értékéről tanúskodik, amelyben jelentős szerepe van a megfelelő kapcsolatkörnek. A demokratikus orientáció vizsgálata alapján további támpontot kaphatunk az országos szinten érdekérvényesítésre képes csoport jellemzéséhez. Ezek szerint ők kevésbé a kapcsolati tőke erejével vélik befolyásolhatónak a döntéseket, sokkal inkább a demokratikus „játékszabályok” határát súroló akciókkal, amely radikálisabb hozzáállást tükröz.

Összegzés

Tanulmányunkban megpróbáltuk feltárni azokat a tényezőket, amelyek a mai magyar társadalomban meghatározónak bizonyulnak a különböző döntések befolyásolásában, az érdekek érvényesítésében. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hátrányosabb anyagi helyzet és társadalmi pozíció, a térségi elmaradottság, a megrendülő bizalom és a beszűkülő kapcsolatforrások, vagyis a gyengébb szubjektív és objektív életminőségi feltételek, valamint a mindezekből eredeztethető közömbös hozzáállás nagymértékben csökkenti annak esélyét, hogy hatékonyan képviselhesük az érdekeinket. Elemzéseink alapján az is kijelenthető, hogy ezen tényezők között sok esetben kölcsönös ok-okozati összefüggés áll fenn. Ez azt jelenti, hogy a kapcsolatháló erősségére is befolyást gyakorol az anyagi-társadalmi státusz, az érdekorientáció (közérdek, önérdek, közömbös), valamint az általános

bizalmi szint, sőt mindennek a megfordítottja is igaz. Mindenesetre leszögezhető, hogy a magasabb jövedelem és iskolázottság, a bizalom, a boldogság és az elégedettség magas szintje, valamint a közérdek felvállalása egyértelműen a rendelkezésre álló kapcsolati-társadalmi tőke gyarapodását eredményezi.

Vizsgálatunkban próbáltuk feltérképezni, hogy mivel jellemezhetők az eltérő típusú érdekérvényesítéssel rendelkező csoportok. A *döntésbefolyásolási potenciállal nem rendelkezők (68%)* alacsonyabb életminőségről számoltak be, mind az objektív, mind a szubjektív feltételeket tekintve. Mérsékeltabb a munkaerő-piaci jelenlétük és a bizalmi szintjük, kapcsolati hálójuk pedig lényegében a családra koncentrálódik. Sok tekintetben tehát hátrányosabb helyzetben vannak, amely közömbösebb hozzáállásukat is magyarázhatja. A hátrányos helyzet és a közömbösség tetten érhető a demokratikus működéssel kapcsolatos csalódottabb állásfoglalásukban is. Kevésbé hisznek a demokratikus nyomásgyakorlási eszközökben, és kevésbé vesznek részt bármiféle közösségi akcióban, vagyis igen nagy százalékuk érzi úgy, hogy az őket érintő kérdésekben a fejük felett döntenek, semmilyen beleszólási lehetőségük nincs azokba. Ebben a kiábrándultabb demokráciaképben mindenképpen közrejátszhat, hogy a jelenlegi demokratikus berendezkedésben nem érzik képesnek magukat érdekeik érvényesítésére, vagyis a demokratikus átalakulás nem hozott számukra olyan anyagi és társadalmi pozíciót, amit elvártak volna.

A helyi környezetben érdekérvényesítési képességet érzők (12%) tulajdonképpen ellenpólusát adják a döntésbefolyásolási deficitet mutató csoportnak. Biztos anyagi háttérrel és kapcsolathálóval rendelkeznek, amely a bizalmi, boldogság- és elégedettségszintjükben is megmutatkozik. Viszonylag nagy számban ismernek befolyásos embereket, döntéshozókat és vesznek részt formális közösségekben, továbbá kiterjedt baráti körrel rendelkeznek. Mindezek erős lokális beágyazottságra utalnak, amely demokratikus attitűdjeikben is érvényesül. Ők bizonyulnak a legaktívabbnak a demokratikus szerveződések terén, és legnagyobb arányban választottak demokratikus döntésbefolyásolási eszközöket is.

Hasonló jellemzőkkel bírnak *a helyi és országos szinten érdekérvényesítési potenciálról beszámolóik is (16%)*. A legfőbb különbség, hogy náluk már érezhetően megjelenik a közérdekből való cselekvési motiváció. Ez a csoport a legkvalifikáltabb és a legelégedettebb, tagjaik magas keresettel és bizalmi szinttel rendelkeznek, és sok közöttük a fővárosi lakos. A kapcsolatháló esetükben a legkiterjedtebb, amelyet érezhetően fontosnak tartanak az érdekérvényesítésben. Ez a demokráciaképükben is megjelenik, hiszen a megfelelő kapcsolatokat és összeköttetéseket ők tartják az egyik leghatékonyabb döntésbefolyásolási módnak.

A csak országos szintű érdekérvényesítési képességgel rendelkező csoportról (4%) adott jellemzések, a kis elemszámból adódóan, nem feltétlenül általánosíthatók. Úgy véljük azonban, hogy bizonyos jellemvonások utalhatnak ezen csoport beállítódásaira is. A legfiatalabb korösszetételű csoportról van szó, ahol a fővárosiak felülreprezentáltsága tapasztalható. Magas jövedelemmel és elégedettségérzettel rendelkeznek, ugyanakkor esetükben mérhető a legalacsonyabb bizalmi szint. Nagyon fontos jellemzőjük, hogy szűk a kapcsolatrendszerük, amely főként az emocionálisabb kapcsolatok hiányából fakad, hiszen vannak befolyásos ismerőseik, és formális közösségi részvételük is kiemelkedő. Ők kevésbé a kapcsolatok útján próbálnak hatni a döntésekre, sokkal inkább radikálisabb, a demokrácia határát feszegető eszközökkel, akciókkal. Ez a hozzáállás eredhet egyfajta töretdőbb, fiatalos lendületből és/vagy a jelenlegi demokratikus működés iránti bizalom hiányából, de egy olyan szemléletből is, amely radikális eszközökkel tudja csak elképzelni a fennálló hatalmi viszonyok átrendezését.

Végezetül külön fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy Magyarország kicsinek tekinthető földrajzi területe ellenére a regionális elhelyezkedés milyen nagymértékben befolyásolja az érdekérvényesítési képességet és a kialakuló érdekérvényesítési attitűdöket is. A főváros és Közép-Magyarország uralkodó gazdasági-politikai szerepe ezeken a területeken is megnyilvánul, hiszen azok közül, akik nem ebben a térségben élnek, lényegesen kevesebben érzik, hogy bármilyen módon beleszólhatnának az őket érintő döntésekbe. Az érdekérvényesítés működési mechanizmusainak megértéséhez nélkülözhetetlennek tartjuk figyelembe venni a régiók egyedi gazdaság- és társadalomszerkezetét is. Érdemes lehet tehát ezt a vetületet a későbbiekben mélyebb elemzés tárgyává tenni.

Felhasznált irodalom

- Allardt, E. (1993) *Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research*. In Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.) *The Quality of Life*. Oxford, Clarendon Press, 88–94.
- Andorka R. (1994) *XIII. Szociológiai Világkongresszus, Bielefeld, 1994. július 18-23. Szociológiai Szemle, 4. évf. 3. sz., 125-130. Internetes elérhetőség: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9403andorka.htm> Letöltés ideje: 2010. július 15.*
- Bokor J. – Szabó T. (2003) *A kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Békéscsaba, Booklands 2000 Könyvkiadó Kft., 7–23, 101–117.
- Bourdieu, P. (1998) *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In Lengyel Gy.-Szántó Z. (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó Kft., 155–176.
- Bourdieu, P. (2002) *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó, 44–47, 127–145.
- Coleman, J. S. (1998) *Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In Lengyel Gy. –Szántó Z. (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó Kft., 11-43.
- Coleman, J. S. (2001) *Társadalmi tőke*. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó Kft., 99–128.
- Cseh-Szombathy L. (1985) *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 12–21.
- Durkheim, É. (2001) *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Elster, J. (1995) *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Budapest, Osiris-Századvég, 59–66, 128–138.
- Fukuyama, F (1999) *Social Capital and Civil Society*. IMF Conference on Second Generation Reforms. Internetes elérhetőség: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm> Letöltés ideje: 2010. július 30.
- Granovetter, M. (1991) *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.
- Granovetter, M. (2001) *A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája*. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, Aula Kiadó Kft., 61–78.
- Habermas, J. (1999) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hirschman, A. O. (2000) *Versengő nézetek a piaci társadalomról. És egyéb újkeletű írások*. Budapest, Jósöveg Műhely Kiadó, 47–66.
- Lin, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press.

- Maslow, A. H. (1988) Elmélet az emberi motivációról. In Dr. Kovács S. (szerk.) *Szöveggyűjtemény a szervezetelmélet történetének tanulmányozásához*. Budapest, Tankönyvkiadó, 47–68.
- Narayan, D. (1997) *Voices of the Poor. Poverty and Social Capital in Tanzania*. Washington, D.C., The World Bank. Internetes elérhetőség: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1997/10/01/000009265_3980313101940/Rendered/PDF/multi0page.pdf Letöltés ideje: 2010. július 15.
- Olson, M. (1997) *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Simmel, G. (1973) A nagyváros és szellemi élet. In Simmel, G. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 543–560.
- Szell K. (2009) A közösségi érdekérvényesítést segítő társadalmi, kapcsolati tőke. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Meridionale, 119–134.
- Szmodis J. (2005) Az érdek és a jog néhány összefüggéséről. *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. szám. Internetes elérhetőség: <http://jesz.ajk.elte.hu/szmodis24.html> Letöltés ideje: 2010. június 10.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Meridionale, 11–34.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wellman B. – Haase A. Q. – Witte J. – Hampton K. (2001) *Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social Networks, Participation, and Community Commitment*. *American Behavioral Scientist*, vol. 45/3, 436–455.

A demokratikus részvétel területi különbségei

Napjaink társadalmi változásai fokozottabban igénylik, hogy a települések lakóinak szélesebb köre vegyen részt a helyi ügyek alakításában – legyen szó iskoláról, munkahelyekről, településfejlesztésről vagy a klímaváltozás lokális hatásaira való felkészülésről. Csakhogy – kevés kivételtől eltekintve – egyre inkább bebizonyosodik, hogy a különféle erőforrások összetapadnak: a kedvező gazdaságföldrajzi viszonyok „kedvezőbb összetételű” népességet is jelentenek, ahol az érdekérvényesítő potenciál is erősebb. A másik oldalon azt látjuk, hogy a forrásokban szűkölködő, hanyatló települések a társadalomból kiilleszkedők mágneseivé válnak. A helyi társadalom állapotán múlik, hogy egy település átvészeli-e a válságos időszakokat, képes-e a megújulásra vagy elsüllyed. A közösségek is a szakadatlan öndefiniálás (reflexivitás) kényszerében élnek, s ennek a kihívásnak csak azok képesek megfelelni, amelyek kapcsolatkörei képesek párbeszédet folytatni egymással és a környezetükkel. Tanulmányomban a közösségi integráció és a demokratikus részvétel települési, illetve térségi különbségeit vizsgálom.

Elméleti keret

Az elmúlt fél évszázad társadalmi mozgásainak ereje többször is átformálta egy-egy település szociális működését, a kapcsolatok kialakításának és fenntartásának módját, a bizalom köreit. A szocialista rendszerben letompított feszültségek, összébb húzott társadalmi távolságok a rendszerváltás után elemi erővel taszítottak el egymástól. A piacgazdaság megjelenése, a fogyasztás bővölete gazdasági válsággal és bizonytalansággal párosult, és ez alapvetően befolyásolta a kapcsolatrendszerek fenntarthatóságát: zsugorodtak a bizalomra épülő erős kötelékek. A rendszerváltás nyertesei mindeközben már nem szorultak a szoros környezetükkel fenntartott, elnyújtott reciprocitáson alapuló mindennapi cserékre, de többnyire az esélyeket kiegyenlíteni próbáló törekvéseket sem nézték jó szemmel (Utasi 2002a, 2002b). Ezek a közösséget érintő jelenségek vélhetően összekapcsolódnak bizonyos geográfiai ismérvekkel, amelyek segítségével a helyi társadalmak esélyeiről is képet kaphatunk.

Böhm Antal (2003) és Pál László (1984) a helyi társadalmat olyan mezo csoportként definiálják, amely biztosítja a makroszint és az egyén között az érdekek, értékek és ideológiák áramlását, tradíciókat alakít ki és lehetővé teszi az autochton strukturálódást. Szerveződését nagymértékben megszabják a helyi termelési és fogyasztási lehetőségek. Integrációs fokozatai az egyént körülvevő családból indulnak ki, és fokozatosan bővülnek a „természet adta” csoportosulásoktól (rokonság, szomszédság) az egyre tudatosabban szerveződő formákon át (ad hoc véd- és dacszövetségek, érdekcsoportok, civil szervezetek) a helyi társadalomig. Egy település társadalmának hierarchikusan elrendeződő csoportjai az integrálódás, a kohézió és az identitás mélysége alapján határolhatók el. A helyi társadalom nem a „nagy társadalom” pusztá leképeződése, hanem más minőség, melyben a stratifikáció járulékos elem, mivel benne az individuum közösségekbe, szövetségekbe ágyazva jelenik meg, s ez nyújthat védelmet számára, a helyi társadalom strukturáltságától és integráltságától függően.

Az érett modernitás teoretikusai – U. Beck, M. Castells, A. Giddens, S. Lash, G. Therborn stb. – egyaránt a primer csoportok és az általuk diszponált tradíciók erodálásáról számolnak be, ezáltal az eddigi életvezetési stratégiák érvényessége megkérdőjeleződik, az életutak pluralizálódnak. Az individualizáció egyik megközelíté-

se szerint az egyén pőrén áll a munkanélküliség kockázatával, az életút tervezésével, az identitáskereséssel, a politikai kihívásokkal szemben. Ezek nem kollektív fátumok többé, melyek az osztályt vagy a foglalkozási csoportot sújtják, hanem individuális jelenségek. A közösségek (család, rokonság, munkahely, szomszédság) meggyengülésével újak jönnek létre: veszélyközösségek, ellenállási mozgalmak, szubkultúrák, virtuális kapcsolatháló, alternatív életstílus-közösségek (Beck 2003). Ha a „hagyomány a lokalitások legfőbb éltető eleme” (A. Gergely 1993: 23), fel kell tenni a kérdést, vajon fékezi-e a helyi társadalom a „nagy társadalom” betörését az individuuum életébe, ha a szabályrendszert kialakító és fenntartó szerveződések többnyire veszítettek legitimitásukból.

A legtöbb ember továbbra is kisebb-nagyobb közösségekben él, ám ezek a kötelek nem teszik másodlagossá a strukturális pozíciót. A cselekvések részben reprodukálják, részben módosítják a társadalmi struktúrát, amely egyáltalán lehetővé teszi ezeket az interakciókat. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a cselekvés kereteit, illetve az életesélyeket az egyén státusza – többé vagy kevésbé – be is határolja (Giddens 1984, Dahrendorf 1994). Hangsúlyt a helyi társadalom esetében is a pozíciók közti viszonyok kapnak, mivel – az interakciók során – ezekben kristályosodik ki a társadalmi szerkezet.⁵⁴ Ahol a különféle erőforrások cseréje gyenge, elszorvad a kapcsolatrendszer karbantartásának gyakorlata, a helyi társadalom elszakad a szociokulturális gyökerektől (ahistorizálódik), mivel nem újítják meg a közösségi praxist. Bezárva a gondolatot, az individualizáció attól függően lehet közösségi szempontból kedvező vagy kedvezőtlen, hogy a rendszer- és szociális integráció feltételei együttesen vannak-e jelen. Amennyiben igen, úgy végbemehet az „autochton strukturálódás”.

Juhász Pál (2005) ugyancsak amellett érvel, hogy a falun kívüli, differenciált kapcsolatok, a települések közti mozgás, az életstílus és az életutak individualizálódása, valamint a helyi nyilvánosság töredezettsége miatt a falusi társadalom a városinál nyitottabbá vált. A rokoni, baráti, munkatársi és egyéb kapcsolatok változatos módon szóródnak a térben. Kérdéses, hogy mindezek után megrajzolható-e a helyi társadalom határa.⁵⁵ Az egyén akár több helyi társadalom része is lehet, ehhez még az sem feltétlenül fontos, hogy primer közösségi kapcsolatai legyenek (mint például az egyetemisták vagy a vendégmunkások esetében), ettől még a lokalitás részei, melynek befolyásolják hétköznapi életét, közvéleményét, politikai működését.

Esszencialista fogalomalkotás helyett a helyi társadalom pluralitásának és nyitottságának megragadására lenne szükség, mely az integrálódás mellett felméri a konfliktusok jelentőségét is. Az újradefiniálást megalapozó esettanulmányok feltárhatnák a települések interperszonális, intézményes és szimbolikus hálózatait, s ezzel a helyi társadalom koncentrikusan szerveződő modelljét felválthatná egy relációkon alapuló megközelítés. Ennek hiányában jelen tanulmány a helyi társadalom azon „dimenzióiból” indul ki, amelyeket az idézett társadalomkutatók határoztak meg a nyolcvanas években. A következőkben ezeket veszem sorra.

Az egyének integráltságát Pál (1984) akként konceptualizálta, hogy valaki képes-e áttekinteni a réteg- és csoportviszonyokat, valamint el tudja-e helyezni magát abban. E tanulmányban az *integráció* a primer közösségek, választott csoportosulások és szervezetek révén kialakított kapcsolatokat takarja. A szociális integráció a közvetlen kontaktusok, interakciók során jön létre a hasonló értékekkel rendelkezők között, ahol a kapcsolat alapja a bizalom (mechanikus szolidaritás). A *bizalom* teszi lehetővé az önfeláldozást és az elnyújtott reciprocitást („a jóhiszeműség gazdasága”), azaz a segítségnyújtást, amely így újratermelődik a kapcsolatokban. Az integ-

⁵⁴ Meglátásom szerint az erős kötelek független változóként, míg a gyenge kötések függő változóként játszanak szerepet az egyén strukturális helyzetének alakulásában (a fogalmak meghatározásához lásd: Granovetter 1991).

⁵⁵ „Minden lokális társadalmi világ olyan kulturális terület, amelynek határvonalait nem valamiféle területi megfontolás, hanem a hatékony kommunikáció és identitástudat hagyománya jelöli ki.” (A. Gergely 1993: 23)

ráció ezen gyakorlati oldala a *szolidaritás*, amely megakadályozza a „közénk tartozók” leszakadását, s ezzel megerősíti a társadalmi kohéziót. Giddens szerint a rendszerintegráció a társadalmi rétegek és csoportok között, hosszú távra szóló érdekek mentén jön létre. Az ilyen módon működő (organikus) szolidaritás jellemzően társadalmi szervezetek, intézmények révén realizálódik jótékonyság, szervezett gondoskodás formájában (Giddens 1984, Utasi 2002a, Bourdieu 2009).

Victor Turner nyomán a lokalitást multivokális szimbólumnak kell tekintenünk, amelyet többféleképp is lehet értelmezni (Eriksen 2006). A helyiek településhez való kötődése komoly torzítás árán határozható meg *lokális identitásként*. A különféle csoportok, egyének eltérő momentumokat kiemelve kötődhetnek a településhez vagy térséghez: míg egyesek számára a lokalitás az identitás pozitív eleme, addig másoknak lehet stigma.⁵⁶ De mit értsünk identitás alatt?

Castells a kollektív identitást olyan társadalmilag konstruált célnak, cselekvést motiváló erőnek tekinti, amely a kulturális attribútumok (történelem, földrajz, vallás stb.) halmazából áll össze, folytonosságot teremt és a közös tudás révén az egyént a csoporthoz kapcsolja. Aki a kollektív identitás eme alapja felett rendelkezik, alakítja a szimbolikus tartalmakat és a belőle fakadó célokat. A „mi-tudat” általában akkor válik fontossá, ha a csoport (in-group) más „mi-tudatokkal”, eltérő területi-társadalmi csoportokkal (out-group) lép kapcsolatba (A. Gergely 1993). Az identitáskonstrukció ez esetben *rezisztens* formát ölthet, azaz ellenálló közösségek kialakulásához vezet (pl. városvédők). *Legitimáló identitást* a társadalom domináns intézményei alakítanak ki, a – Gramsci által felfogott – civil társadalom révén, amely kiterjeszti és elfogadhatja az állam hatalmát. A *projektidentitás* olyan alanyokat teremt, amelyek a teljesség utáni vágyuktól hajtva mutatnak fel alternatívákat, amelyekben az „identitás kiépítése egy másfajta élet megvalósítására irányul, esetleg valamilyen elnyomott identitás alapján, ami azonban (...) kiterjed a társadalom átalakítására” (Castells 2006: 32). A defenzív helyzet tehát a passzív sorsközösséggel is felismertetheti az érdekeit, amely találkozhat az új értéket megfogalmazó társadalmi mozgalmak céljaival.⁵⁷ Ez az önreflexió hozzájárulhat a kapcsolatokkal formálódó integráció elmélyítéséhez is.

Tanulmányomban az imént kifejtetteknél jóval szerényebb és elnagyoltabb módon lesz szó a lakóhelyi identitásról. Mindössze annak bemutatására van lehetőségem, hogy a megkérdezettek a legfontosabb személyes jellemzőik közé sorolják-e azt a települést, ahol élnek.

Bóhm és Pál a helyi társadalom egy-egy dimenziójának tekintik a lakosok intézményekkel, fogyasztási ellátottsággal kapcsolatos *elégedettségét*, és ezzel szoros összefüggésben azt a *perspektívát*, amely marasztalja a településen élőket. Ezekkel a kérdésekkel adatok hiányában nem foglalkozom.

A *participáció* és a *konfliktuskezelés*⁵⁸ a szerzőpáros munkáiban ugyancsak két külön dimenzióként szerepel. A konfliktusok kezelése és a megoldáskeresés csak a helyi társadalom szereplőinek bevonásával lehetséges, ezért „közéletiség” címszó alatt együtt igyekszem elemezni őket. A helyi közéletben való szerepvállalás felfogható szubpolitikaként is, amennyiben a társadalmi folyamatok alulról történő, parlamenten kívüli, direkt befolyásolása a cél. Ezzel új tematikák kerülnek a köztudatba, amelyekkel a „nagypolitika” gyakran nem hajlandó foglalkozni, és ehhez újfajta eszközöket is igénybe vesznek (Beck 2003). A társadalmi viszonyok a térben objektívvá válnak, tehát a hatalmi egyenlőtlenségeknek területi megnyilvánulásai is vannak. Ez értelmezhető belső

⁵⁶ Ráadásul mindezeketől el kell különíteni a helyi politika imázsteremtő térkonstrukcióját.

⁵⁷ Ahogy a tiszai ciánszennyezés után létrejött környezetvédelmi kezdeményezés a „jobb minőségű élet” nevében az öko-felelősségtudat terjesztését és a szociális jogok képviselését vállalva országos jelentőségűvé szerveződött.

⁵⁸ Bóhm és Pál munkáiban kooperáció szerepel, amely a formális és informális szerveződések, csoportok közti, mindennapi élethez szükséges kapcsolatokra vonatkozik. Álláspontom szerint ezt a dimenziót az integráció, de még inkább a részvétel lefedi.

hatalmi egyenlőtlenségként és külső függésként is: „A helyi társadalmak osztály-, pozíció és hatalmi rendszere alárendelt: egyik sem autonóm.” (Mills 1972: 49) A gazdasági és a politikai szereplők a teret absztraktumként, míg az ott élők társadalmi térként kezelik – ez konfliktusokhoz vezet. A „városhoz való jog” elve alapján a részvétellel a település lakói közvetlen ellenőrzést gyakorolhatnak a tőke felett a helyi döntéshozásban (Lefebvre 2000).⁵⁹ Ekképp a szubpolitika intézményesülhet is.

Kovács Éva Anthony Cohent idézve írja, hogy egy közösségnek négy feltétellel kell rendelkeznie: a) társadalmi tér, illetve lokalitás (ez lehet a cybertérben is); b) csoportképződést ösztönző célok, érdekek és identitások; c) interakciók a tagok között; d) a közösség kollektív cselekvőként való önazonosítása (Kovács 2007). E gondolat mentén a vizsgált dimenziók egy folyamatmodellel is leírhatók: lokalitás → interakciók → identitás → „magáért való”, együttes cselekvés. Ez képezi az elemzések logikai sorrendjét is, melyekben arra keresem a választ, hogy van-e olyan településkategória, kistérség vagy régió, ahol a helyi társadalom valamennyi vizsgált dimenziója jól funkcionál.

Módszerek

Egy területi szempontú elemzés során egyik csoportosítási lehetőség a népességszám szerinti településkategóriák létrehozása. Az általam használt kategorizálás Dövényi Zoltán (2003: 537) felosztására épül.

1	1 000 alatt	Aprófalvak	1	5 000 fő alatti települések
2	1–2 000	Kisfalvak		
3	2–5 000	Nagyfalvak		
4	5–10 000	„Kvázi központok”	2	5 000 fő feletti települések
5	10–25 000	Kisvárosok		
6	25–50 000	Középvárosok		
7	50–100 000	Megyei jogú városok	3	Megyei jogú városok
8	100–250 000	Regionális központok		
9	250 000 felett	Budapest	4	Budapest

4. táblázat. Településkategóriák

A települések népességszáma, illetve jogállása összefügg a helyi életkörülményekkel, viszont fontos körülményeket homályban hagy. Éppen ezért vontam be az elemzésbe a kistérségek fejlettség szerinti besorolását, melyet Faluvégi Albert végzett el olyan adatok elemzésével, mint az általános fejlettség (urbanizáltság, gazdasági aktivitás stb.), demográfiai, foglalkoztatási helyzet, gazdasági, infrastrukturális ellátottság és iskolázottság. A minta a különböző régiókban és településeken élő népességszámot jól leképezi, valamint az eltérő fejlettségű kistérségek országos aránya, illetve regionális megoszlása is pontosan követi Faluvégi adatait.⁶⁰

A *közösségi integráció* jellemzőit az egyénnel kapcsolatot tartók körének felmérése és a találkozás gyakoriságának meghatározása felől közelítem meg. Ezután a baráti kör kiterjedtségét vizsgálom a következő kategóriák szerint: a kiterjedt társasággal rendelkezők legalább négy helyről gyűjtik össze barátaikat (pl. szomszédság, munkahely, iskola, egyesület stb.), az őket követő csoportok (közepes, szűk, minimális, nincs) esetében mindig

⁵⁹ A „városhoz való jog” kritikájához lásd: Purcell 2002.

⁶⁰ 2002-ben a népesség 35,5%-a élt *dinamikus fejlődő*, 20,1%-a *fejlődő*, 23,4%-a *felzárkózó*, 11,3%-a *stagnáló* és 9,7%-a *lemaradó* kistérségben (Faluvégi 2004).

eggyel csökken a társaságok száma. A támogató rokon kapcsolatok szempontjából két szembeállítható csoportról beszélhetünk: az ilyen támással rendelkezők és nem rendelkezők csoportjáról. A szolidaritást aszerint vizsgálom, hogy a válaszadó kitől kérne, illetve kinek nyújtana segítséget. Hierarchikus klaszterelemzéssel (Ward-módszer) meghatároztam, majd a K-Means eljárással létrehoztam a csoportokat. A négy klaszterben a kapcsolatok szélessége fokozatosan bővül.

A segítségnyújtás és a segítségkérés dichotóm kategóriáinak különbségét véve megkapjuk az altruizmus, illetve a reciprocitás mutatóját,⁶¹ amivel meghatározható, hogy milyen viszonylatokban önfeláldozók a válaszadók. A válaszadók bizalmi köréről és a bizalom mértékéről egy négyfokú skálával mérő kérdésblokk révén szerezhetünk információkat (a hozzátartozóktól az országos intézményekig). Ahogy a szolidaritás esetében, először most is a klaszterek számát határoztam meg. Majd a nem hierarchikus klaszterelemzés után előállítottam azt a dummy változót, amely a bizalmi kapcsolatok két típusát takarja: az első, tágabb klaszterbe azok tartoznak, akik a szűkebb család, a rokonok, a barátok, a szomszédok és a (volt) iskolatársak és munkatársak mellett inkább megbíznak a helyi önkormányzatban. A második, szűkebb klaszter azokból áll, akiknél a szűk család, a rokonok és a barátok tekintetében ki is merül a bizalom köre. A helyi és országos civil szervezetekben, az országos hivatalos intézményekben, valamint az ismeretlen emberekben inkább nem (1. klaszter), illetve egyáltalán nem (2. klaszter) bíznak a megkérdezettek.

A *lokális identitás*ra vonatkozóan a megkérdezettek önjellemzéséhez felkínált kategóriák révén jutottam információhoz. A *közélettel* kapcsolatos attitűdkérdések alapján a már ismertetett módszerrel elkülöníthető egy aktív és egy passzív csoport. A válaszadók bizonyos személyes tulajdonságai alapján meghatározható az áldozatkészek és az önérvényesítők köre. A közélet befolyásolására vonatkozó tudás mentén a kérdezettek három klasztert alkotnak: 1. akik szerint sehogyan sem, 2. akik szerint kerülő úton, és 3. akik szerint sokfélefépp lehet hatni a döntésekre.

Elemzések

Közösségi integráció

Az egyének közösségi integráltságát a kapcsolatkör összetétele és a kapcsolattartás gyakorisága felől közelítem meg. A baráti látogatásokat illetően a településnagyság kevésbé tűnik meghatározónak, szinte minden második válaszadó ugyanis arról számolt be, hogy számára a barátok heti vagy még gyakoribb társaságot jelentenek, de kétharmaduk legalább havonta összefér a barátaival. A sűrű szomszédolás, illetve a rokonlátogatás az ötezer fő alatti falvakban a legelterjedtebb. A Kruskal–Wallis-teszt szerint a *nem választott kapcsolatok* (rokon, szomszéd) a kistelepülések lakóinál hangsúlyosabbak, míg a *választott kötelek* (barát, iskola- és munkatárs) nem különböznek szignifikánsan.⁶² Azt is fontos tudni, hogy milyen módon alakultak ki ezek a társaságok, ugyanis változik a kép, ha a magántársaságok *összetételére* kérdezzük rá.

A falvakban csak a szomszédság és az ismétlődő utcai tevékenység tekintetében találunk szignifikáns összefüggést. A fővárosban és a nagyobb településeken viszont a munkahely, az iskola, az internetes kapcsolatok, a különféle szabadidős tevékenységek és a véletlen ismeretségek is jó alkalmat kínálnak arra, hogy baráti társaságok alakuljanak ki. A „minimális” baráti körök kétharmada a szomszédságból (47%) vagy a munkahelyről

⁶¹ Ha valaki viszonyosság nélkül is segítene, akkor a mutató 1, ellenkező esetben -1, kölcsönösség esetén 0.

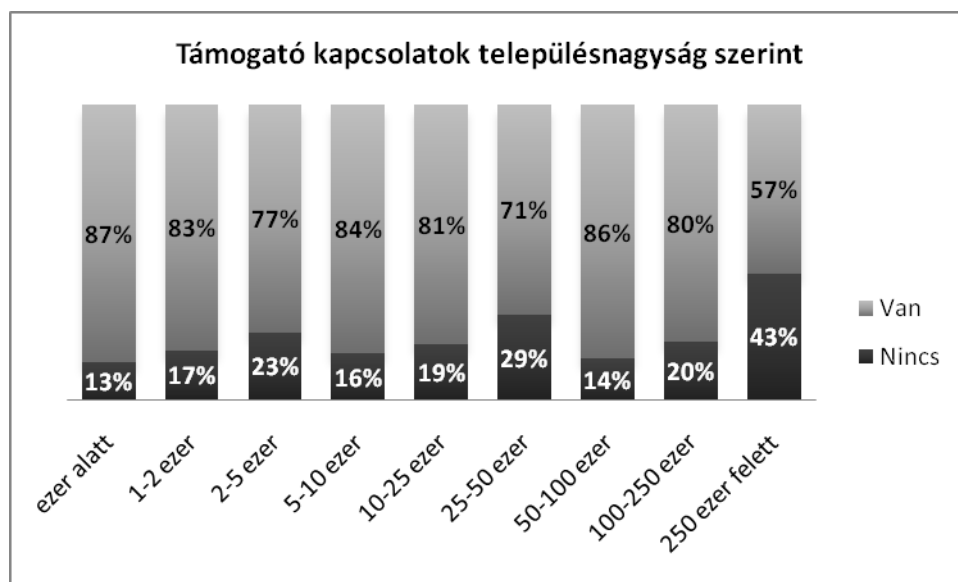
⁶² A próba a rokonok és szomszédok esetében szignifikáns ($\chi^2=30,572$ $p=,000$; $\chi^2=77,890$ $p=,000$), a barátok, iskola- és munkatársak esetében viszont nem ($\chi^2=7,145$ $p=,067$; $\chi^2=1,404$ $p=,705$).

(18%), esetleg a tágabb rokonságból (7%) alakul ki. Az ennél némileg tágabb „szűk” baráti körök esetében mindezekhez hozzáadódnak az iskolatársak (20%) és az ismétlődő utcai tevékenységek (11%). Jó okkal feltételezhetjük tehát, hogy minél kiterjedtebb valakinek a magántársasága, annál több választott köteléket tartalmaz.

A falvakban találjuk legnagyobb arányban (37%) azokat, akik nem járnak baráti társaságba, s ez a kategória a településnagyság növekedésével egyre kisebb hányadot tesz ki. Ha települések szerint csoportosítunk, észrevehetjük, hogy a községekben élők negyedének nincs (választott) barátja, a másik végletet a fővárosiak alkotják, akiknek 27%-a kiterjedt baráti körrel rendelkezik. Mindez igazolja Fischer (1982) elméletét, melyet a városi és vidéki terek személyes kapcsolatainak összehasonlításakor fogalmazott meg. A kisebb és a nagyobb településeken élők ugyanannyi szociális köteléssel rendelkeznek, viszont a választott kapcsolatok fontossága jelentősen eltér. A kisvárosok, falvak lakói az adott, erős kötelékekből építik fel kapcsolati hálóikat, így azok gyakran multiplex jellegűek (pl. a barátot a szomszéd „helyettesíti”), míg a városiak kiterjedtebb gyenge köteléssel rendelkeznek (Granovetter 1991).

Az informális társulások rekrutálódási bázisa összefügg a státusz homogenitással: minél behatároltabb az egyén számára a kapcsolatok kialakítása, annál valószínűbb, hogy ugyanabból a társadalmi közegekből, miliőből akadnak ismerősei, amelybe tartozik. A megkérdezettek háromnegyede arról számolt be, hogy társasága többnyire vele hasonló társadalmi osztályba tartozik. A kiterjedt baráti körrel rendelkezők 20%-a azonban vegyes összetételű csoportosulással tart kapcsolatot.

A válaszadók 77%-ának van olyan családtagja, rokona, akivel megbeszélheti problémáit, közös programot szervezhet, a budapestiek 43%-a és a középvárosokban élők 29%-a azonban nem rendelkezik ilyen köteléssel. Ez a jelenség feltehetően inkább a vándorlással függ össze, mintsem a rokonokkal szembeni bizalmatlanságra utal.

2. ábra. Van-e olyan családtagja, rokona, akivel megbeszélheti a problémáit, legbensőbb magánügyeit, eltöltheti szabadidejét stb.? (N=1003)

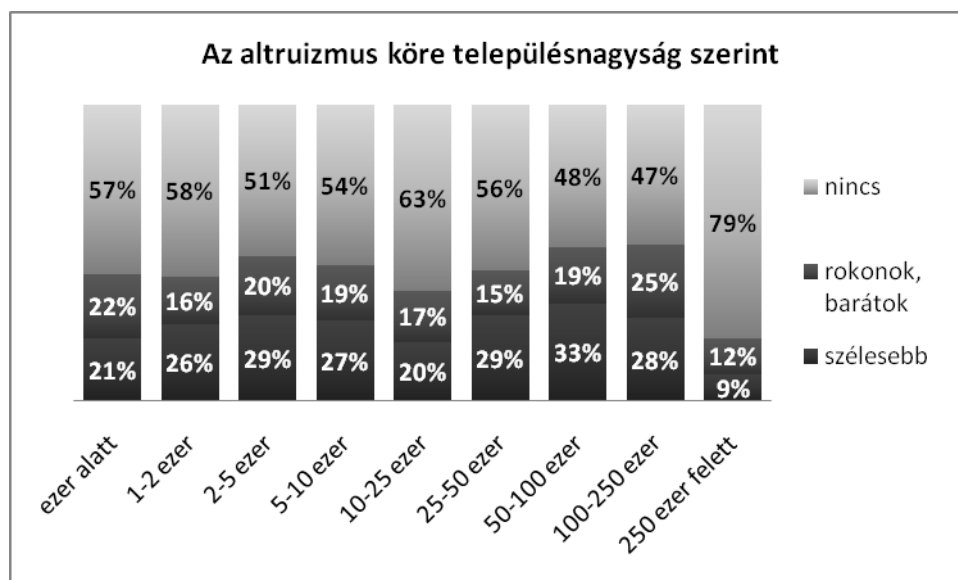
A közösségi integráció egyik legfontosabb indikátora a *szolidaritás*. A budapestiek háromnegyede leginkább a családjától, illetve szűkebb környezetétől venne igénybe segítséget, míg a községekben lakók csaknem fele (46%) a tágabb környezethez (család, rokonok, barátok, szomszédok) fordulna. A többi város a kettő között

helyezkedik el, vagyis *minél nagyobb települést nézünk, annál kisebb azok köre, akik a szélesebb környezetükhöz fordulnának segítségért*. A nagyvárosban élők 46%-a mutat segítőkészséget a tágabb környezet irányában, a kisebb településeken lakók közül 36%. A budapestiek legtöbbször (81%) viszont csak a szűkebb családjának, illetve rokonainak, barátainak segítene.

Klaszterek	Kitől kérne segítséget?	Kinek nyújtana segítséget?
szűk család	család 16%	család 20%
szűk környezet	család, rokonok, barátok 47%	család, rokonok, barátok 45%
tágabb környezet	család, rokonok, barátok, szomszédok 31%	család, rokonok, barátok, szomszédok 28%
legszélesebb környezet	család, rokonok, barátok, szomszédok, önkormányzat, civil szervezetek 6%	család, rokonok, barátok, szomszédok, önkormányzat, civil szervezetek 7%

5. táblázat. A segítségnyújtás mutatóiból létrehozott klaszterek (N=1039, N=974)

A szolidaritást megközelíthetjük az *altruizmus*, illetve a *reciprocitás* felől is. A szomszédok és a munkatársak irányában megnyilvánuló altruizmus jelentős különbségeket jelez: a megyei jogú városok kategóriájában minden harmadik válaszadó segítene önzetlenül, a kisebb településeknél szinte minden negyedik, a fővárosban mindössze tízből egy. Az ismeretlenekkel szembeni önzetlen segítségnyújtás egyedül az 50 ezer főnél népesebb városok esetében említésre méltó (19%). Az országos intézmények, helyi vagy országos civil szervezetek segítése a településhierarchia minden szintjén minimális. Az önkormányzatnak nyújtott segítség egyedül a községek esetében jelentősebb (8%), ahogy az egyoldalú segítségkérés is (11%).

3. ábra. Az önzetlenség megnyilvánulása településkategóriánként (N=970)

A szolidaritás tekintetében – Budapestet leszámítva – meglehetősen egyöntetűség jellemzi a településeket: a többség inkább a közvetlen környezetében kérne vagy nyújtana segítséget, de a nagyobb mértékben segítőkész „kisebbség” aránya még így is többszöröse a fővárosinak. Vagyis *a hagyományos kisközösségi segítségnyújtás még nagyvárosi környezetben is továbbélhet*, ahogy a százezres városoknál is láthatjuk.

A *bizalom* mértéke a szűk család és a barátok esetében még kevés eltérést mutat a különböző településkategóriák szerint. A rokonaiban a fővárosiak harmada bízik meg feltétlenül, szemben az átlag 44%-kal. A szomszédokban, munkatársakban a 10 ezer főnél kisebb településeken élők bíznak a leginkább, míg a kis- és középvárosok lakói és a budapestiek a legkevésbé. Általánosságban a helyi és országos civil szervezetek iránti bizalom a népesség nagyságával fordítottan arányos. Az ismeretlenekben inkább a falvakban és az 50 ezernél nem népesebb városokban bíznak meg (16–13%). Az önkormányzatnak és az országos szervezeteknek szavazott bizalom ugyancsak a községekben legmagasabb.

A bizalmi pontszámok összegzésével létrehozott Likert-skálával a településkategóriák szerint szignifikáns különbségeket konstatálhatunk ($F=13,282$ $p=,000$ $s=5,1$ $\min=4$ $\max=37$ $N=986$). A legalacsonyabb átlagértékekkel Budapest és a középvárosok jellemezhetők (22,2 és 22,5), középen találjuk a nagy- és kisvárosokat (23,4; 24,5). A bizalom mértéke a falvak és az 50–100 ezres városok esetében a legmagasabb (25,2<). *A megyei jogú városok kivételével a tízezer főnél népesebb településeken élő válaszadók majdnem fele a bizalmatlanabb kategóriába tartozik* (3. ábra).

4. ábra. A tágabb és a szűkebb bizalmi kategória megoszlása ($N=1004$)

Logisztikus regresszió segítségével megtudhatjuk, hogy a magyarázó változó egységnyi változása milyen mértékben növeli vagy csökkenti a függő változó 1-es (szűkebb bizalom) kategóriájához való tartozás esélyét. A kezdeti modell tartalmazta azokat a háttérváltozókat,⁶³ amelyek lényegesnek tündek valamely bizalmi kategóriába kerülés esélyének meghatározásához, ám ezek egyike sem fejtett ki szignifikáns hatást a függő változóra. A végső modell a településkategóriákból, a kistérség fejlettségéből, a rokoni támogatásból, a segítségkérésből és segítségnyújtásból áll össze ($\chi^2=175,146$ $p=,000$ $N=901$), magyarázóereje 15%-os ($R^2_L=0,146$), helyesen besorolt esetek aránya 71,5%.

⁶³ Nem, életkor, családi állapot, iskolázottság, foglalkoztatottság, jövedelem, a baráti kör összetétele.

	B	S. E.	P	Exp(B)
1–2 ezer	-,284	,412	,491	,753
2–5 ezer	,301	,389	,439	1,352
5–10 ezer	-,115	,393	,769	,891
10–25 ezer	,971	,378	,010	2,640
25–50 ezer	1,590	,411	,000	4,906
50–100 ezer	,735	,439	,094	2,085
100–250 ezer	1,569	,436	,000	4,801
250 ezer felett	1,795	,436	,000	6,018
megbeszélhette	-,586	,186	,002	,557
lemaradó	1,076	,383	,005	2,934
stagnáló	,947	,331	,004	2,578
felzárkózó	,773	,299	,010	2,167
fejlődő	,116	,274	,672	1,123
szűk családtól kérne	2,057	,464	,000	7,819
szűk környezettől kérne	1,037	,425	,015	2,822
tágabb környezettől kérne	,863	,432	,046	2,370
szűk családnak segítene	1,308	,440	,003	3,699
szűk környezetnek segítene	,829	,415	,046	2,290
tágabb környezetnek segítene	,858	,419	,041	2,358

6. táblázat. A szűkebb bizalmi kategóriába kerülés esélyhányadosai (N=958)

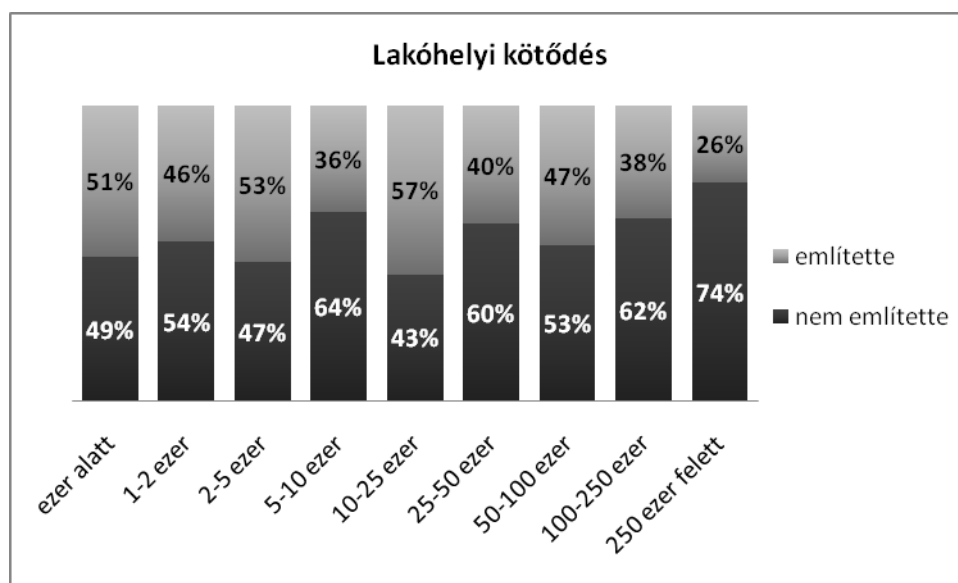
Az ezer főnél alacsonyabb lélekszámú falvak lakójához képest *egy budapesti hatszor nagyobb eséllyel kerül a „szűkebb” bizalmi kategóriába, a százezres nagy- és a 25–50 ezres középvárosoknál majdnem ötszörös, és a kisvárosoknál is két és félszeres ez az esély.* Az 50–100 ezer lakosú megyei jogú városok esetében vélhetően a támogató kapcsolatok nagy aránya (86%) alakította kedvezőbbé a szűkebb bizalmi kategóriába kerülés esélyét. Ha a másik területi változót nézzük, azt állapíthatjuk meg, hogy *a dinamikusán fejlődő kistérségek felé haladva fokozatosan csökken a bizalmatlanabb kategóriába kerülés esélyhányadosa.*

Aki csak a szűkebb családjától vár segítséget, majdnem nyolcszor akkora eséllyel kerül a bizalmatlanabb csoportba, mint aki széles körhöz, akár intézményekhez fordulna segítségért. A segítségnyújtás összefüggésében hasonló trendet figyelhetünk meg: *minél szélesebb körben hajlandó valaki segíteni, annál inkább feltételezhető róla, hogy általában véve nagyobb bizalommal fordul a környezete felé.* A támogató kapcsolatok hiánya nagyobb eséllyel tehet valakit bizalmatlanná – aki megbeszélheti a problémáit a családtagjaival, bírja rokonai támogatását, 44%-kal kisebb eséllyel lesz bizalmatlan.

Lokális identitás és közéletiség

A lakóhelyi kötődésben az integráció másik oldala nyilvánul meg. *A községi lakosok felének önmeghatározásában fontos szerepet tölt be a lakóhely, majd a településskálán feljebb lépve hullámzóan csökken ez az arány, végül Budapestenél éri el a legalacsonyabb szintet* (ld. 4. ábra). A fővárosiaknál viszont a foglalkozás (57%), a nemzeti identitás (48%) és némiképp meglepő módon a vallás (27%) bír nagyobb hangsúllyal. A családi szerep

identitásalakítóként a megkérdezettek 80–90%-ánál szerepel, kivéve a fővárost, ahol 64% említette. Az önjellemzésekben kevésbé fontos a politikai kötődés, az EU-állampolgárság, a nemzetiség/etnikum, ahogy az „osztálytudat” is. A várakozással ellentétben a lakóhelyi kötődés és a bizalom között nem figyelhető meg szignifikáns összefüggés. Viszont akik a tágabb környezetükkel kapcsolatban kérnének és nyújtanának segítséget, gyakrabban említették a lakóhelyet az önjellemzésük során ($\chi^2=10,186$ $p=,017$ $N=1039$; $\chi^2=12,680$ $p=,005$ $N=974$). A szomszédokkal való sűrű kapcsolattartásra ugyanúgy áll ez az összefüggés ($\chi^2=30,408$ $p=,000$ $N=1050$). Mivel a rokoni, baráti kapcsolatok lokalitására vonatkozóan nincsenek adatok, ezért csak feltételesen következtethetünk arra, hogy azok esetében játszik nagyobb szerepet a települési identitás, akiket sűrű kötelékek fűznek egy faluhoz vagy városhoz (ld. Barnard–Spencer 2010 „community” szócikkét).

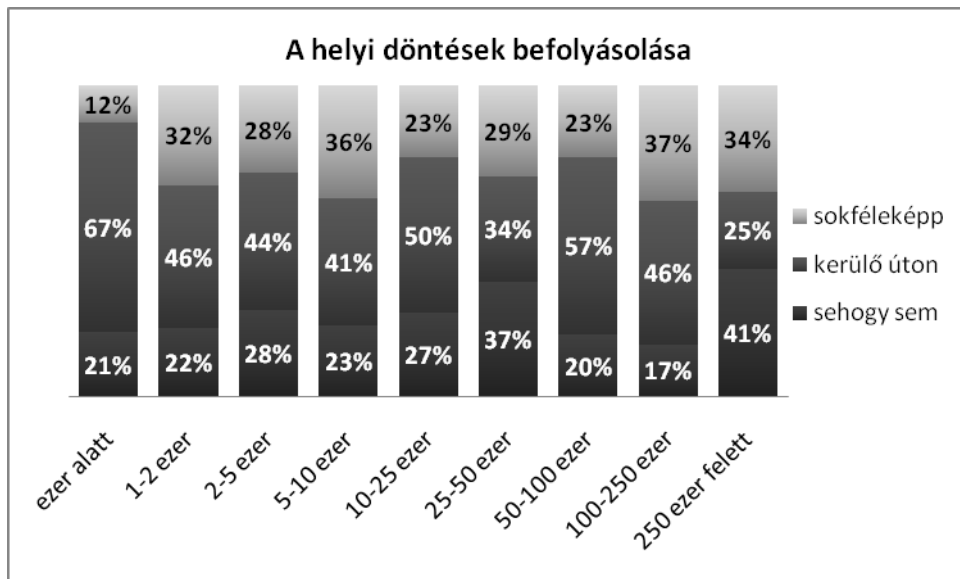
5. ábra. A lakóhely említése a válaszadók önjellemzésében (N=1051)

A minta 18%-a vesz részt aktívan valamilyen célra szerveződött közösség életében. E tekintetben a községek és a kisvárosok lakói kevésbé aktívak (13–14%), szemben a nagyvárosban élőkkel és a budapestiekkel (22%). Mindez azonban nem jelent előnyt például a bizalom vagy a lakóhelyi kötődés tekintetében, ugyanis minimális összefüggés sem mutatható ki ezek között.

A közélettel kapcsolatos kérdések vizsgálata egészen más oldalról mutatja meg a helyi társadalmak integratív képességét. *A beleszólás lehetőségét tekintve a fővárosiak kétharmada, az 5–10 és a néhány ezres települések lakóinak körülbelül a fele aktív attitűddel rendelkezik.* A budapestiek 43%-a érzi úgy, hogy van lehetősége a helyi ügyek alakulásának befolyásolására, a 10 ezer főnél kevesebb lakosú településen élők harmada, valamint a kis-, közép- és nagyvárosiak 21%-a gondolja így. E téren a diplomások (59%), a dinamikusán fejlődő kistérségben élők (53%) és a foglalkoztatottak (50%) a legaktívabbak. Leginkább passzívak a képzetlenek (63%), a lemaradó kistérségben élők (68%) és a nyugdíjasok (65%).

Minden településtípusban a válaszadók körülbelül egyharmada említette a helyi döntések befolyásolásának sokféle módját. A budapestiek 39%-a került abba a klaszterbe, amelyik az országos közéletben való részvétel több módját is hatékonynak tartja, de a nagyvárosi kategória 37%-a is ide tartozik. A megkérdezettek kétharma-

da szerint megfelelő összeköttetésekkel lehet befolyásolni a döntéshozatalt. A fővárosiak ezen túl a kenőpénz adását, az aláírásgyűjtést, a média és a szakértelem szerepét is hatékonyak tartják.

6. ábra. A befolyásolás módjából létrehozott klaszterek településtípusonként (N=916)

Ha a közülethez kapcsolódó személyes jellemzőket nézzük, csekély különbségeket találunk a településtípusok között. Az áldozatkészségre utaló állításokkal a legnagyobb mértékben az 5–10 ezres települések lakói értettek egyet (62%), néhány százalékkal elmaradnak ettől a 25–50–100 és az 1–2 ezres települések (59–57%), Budapest (56%) és a 2–5 ezres községek (51%). A legkisebb településeken és a százezres nagyvárosokban élő válszadók nagyobb hányada inkább az önérvényesítő kijelentésekkel azonosult (57–55%). Inkább önfeláldozás jellemzi a diplomásokat (57%), a dinamikusán fejlődő kistérségben élőket (59%), a tanulók és a foglalkoztatottak (60–58%) kategóriáit. Az egyéb inaktívak 67%-a és a képzetlenek 52%-a inkább a saját érdekeit helyezi előtérbe.

Összefoglalás és következtetések

Egy helyi társadalom jellegét kizárólag a népességszám alapján nem lehet meghatározni, igaz, a lélekszám összefügg a helyben elérhető lehetőségekkel és az életminőséggel. Ennek megfelelően jelentős különbségeket láthatunk a településkategóriák között. Nézzük először a közösségi integráció dimenzióját.

A 25 ezer fő alatti településeknél a kötelékek kevésbé kiterjedtek, tehát némileg kisebb az a merítési lehetőség, ahonnan a magántársaságok kialakulhatnak, és ezért nagyobb mértékű a kapcsolatok multiplex, illetve homogám jellege (ld. Barnard–Spencer 2010 „South African anthropology” szócikkét). Ugyanakkor a találkozások sűrűbbek, mint a nagyobb településeken. A nagyvárosok társadalmi differenciáltsága többféle alkalmat kínál a választott kötelékekből álló körök szerveződéséhez (ezt viszont gátolhatja a nagyobb mértékű bizalmatlanság, amelynek mértéke a nagyvárosok esetében is eltérő). A városokban nagyobb a gyenge kötések szerepe, kiterjedtebbek a kapcsolati hálók, fontosabbak a szubkulturális distinkciók. A jelenséget azonban inkább a magasabb

iskolázottsággal és jövedelemmel, a szabadidős tevékenységek – rurális környezethez képest – gazdagabb lehetőségeivel magyarázzák (Fischer 1982, Granovetter 1991).

A támogató rokoni kapcsolatok hiánya, illetve a gyenge szolidaritásmutatók leginkább a fővárosiakra jellemzők, míg a falvakban jobban megőrződött a hagyományos közösségi segítségnyújtás. A dinamikusan fejlődő kistérségekhez képest a lemaradó kistérségek lakói háromszoros eséllyel kerülnek a bizalmatlan kategóriába. Láttuk, hogy a bizalmatlanság esélyhányadosa nem követi lineárisan a település népességének növekedését, de kijelenthetjük, hogy a városiak között többnyire nagyobb a bizalmatlanok aránya. A községekben lakók sokkal inkább megbíznak a szomszédokban, a munkatársakban, de az idegenekben is. Mindebből arra következtethetünk, hogy *azok az általános mutatók, amelyek alapján fejlettnak vagy lemaradónak nevezünk egy települést, szelektív módon hatnak a helyi társadalmakra*. Egyszerűbben kifejezve: két rossz helyzetű település közül az jár rosszabbul, ahol az elnyújtott reciprocitással járó mechanikus szolidaritás a városodás folyamán felszámolódott. Ilyennek tűnnek a felduzzadt „kvázi-központok”, és ide sorolható néhány volt szocialista monocentrikus ipari város is (Dövényi 2003). Fischer (1982) úgy véli, hogy a népesség és a népsűrűség kritikus volumene határozza meg a szubkulturákat, ezt azonban ki kell egészíteni a népességcserélődés volumenével és „minőségével”, azaz hogy kik és hányan költöznek egy településre. A „minőségi csere” ugyanis nem ritkán csonka helyi társadalmakat, pusztá egymás mellettiséget, sőt gettósodást is eredményezhet.

Regionális tekintetben a központi régiót minden mutató szerint egyértelműen alacsonyabb közösségi integráltság jellemzi. A Dél-dunántúli régió és a Dunától keletre fekvő országrész megítélése az elemzések alapján némiképp ellentmondásos: a kevésbé fejlett területeken (főként a kistélepléseken) jellemző a mechanikus szolidaritás, de nincs széleskörű bizalom (főként a városokban). Mindössze arra következtethetünk nagyobb bizalommal, hogy a helyi társadalom közösségi bázisát, a mikrotársadalmi szolidaritás nehézségeken átlendítő működését és a bizalom szélesebb körét a fejlett Nyugat- és Közép-dunántúli régió kistelepüléseiben és kisvárosaiban, 50–100 ezres településeiben találjuk jó állapotban (Utasi 2002b).

A helyi társadalom következő dimenziója a kötődés, amely a demokratikus participáció fontos tartóoszlopa. A budapestiek inkább globális, illetve individuális identitáselemekről adtak számot, mint lokális kötődésről (ettől még elképzelhető, hogy kerületi szinten létezik ilyen). Ennek ellenére a közélet alakítása a fővárosban és általában véve az 50 ezer főnél nem népesebb településeken élők esetében domborodott ki.

A helyi társadalom közéleti dimenziója kedvezőbb oldaláról mutatja a központi régiót, Nyugat- és Közép-dunántúl pedig az eddigiekhez hasonlóan jó jellemzőkkel bír valamennyi vonatkozásban, hozzátevé, hogy erős a lakóhelyi kötődés, és magas az áldozatvállalásra utaló önjellemzők aránya is. Vélhetően Magyarország keleti és déli felén is találunk a három vizsgált szempont szerint integrált helyi társadalmakat, de a mintavételen alapuló adatgyűjtés és a statisztikai elemzés során ezek rejtve maradtak. Ami biztosan állítható, hogy a participációhoz a hasonlók közötti szolidaritás önmagában kevés, ráadásul a passzivitás és az önérdékkövetés pont a rossz és/vagy stagnáló helyzetű kistérségekben tapasztalható leginkább, amelyek zöme Magyarország észak-keleti és déli felében található.

A helyi társadalom integráltságát a mechanikus szolidaritásban szerepet játszó erős kapcsolatok alapozzák meg, és erre épülhet rá az organikus szolidaritásként felfogott szervezeti-intézményi kapcsolódás, amely artikulálja a csoport- és rétegérdekeket (Utasi 2002a). Belátható, hogy ahol a szomszédok és a munkatársak irányában még csekélyebb mértékű bizalom sem tapasztalható, ott még bizalmatlanabbak az ismeretlenekkel vagy a szervezetekkel kapcsolatban. Tehát a közéleti szerepvállalás is csak ott válhat valóra, ahol a helyi társadalom tagjai

nem elkülönült, párbeszédet folytatni képtelen klikkekbe, érdekcsoportokba tömörülnek, hanem egymás irányában lojális, koordináló szövetségeket alkotnak, s ez kifejeződik a településhez való kötődésükben is.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely A. (1993) *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete – Akadémiai Kiadó.
- Barnard A. – Spencer J. (eds.) (2010) *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York, Routledge.
- Beck, U. (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Bóhm A. (2003) *Az ezredvég magyar társadalma*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Bourdieu, P. (2009) *A gyakorlat elméletének vázlata. Három kabil etnológiai tanulmány*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Castells, M. 2006. *Az identitás hatalma. Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra II*. Budapest, Gondolat Kiadó – Infonia.
- Dahrendorf, R. (1994) *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dövényi Z. (2003) Településrendszer. In Perczel György (szerk.) *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 521–564.
- Eriksen, H. T. (2006) *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Faluvégi A. (2004) *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. Budapest, MTA KTK.
- Fischer, C. (1982) *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago, University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge, Polity Press.
- Granovetter, M. (1991) A gyenge kötések ereje. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI, 371–399.
- Juhász P. (2005) A falusi terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. *Erdélyi Társadalom* 3. évf. 2. szám, 23–42.
- Kovács É. (2007) A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács É. (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszer-tani jegyzet*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 7–21.
- Lefebvre, H. (2000) *Writings on Cities*. Oxford, Blackwell.
- Mills, C. W. (1972) *Az uralkodó elit*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pál L. (1984) Kísérlet a helyi társadalom dimenzióinak megragadására. *Társadalomkutatás*, 1984/3-4.
- Purcell, M. (2002) Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58 (2–3), 99–108.
- Utasi Á. (2002a) *A bizalom hálója*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2002b.) Integráció és szolidaritás a helyi társadalomban. In Bayer J. (szerk.) *Politika és Társadalom*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 350–378.

Az internet-használat és a közösségi kapcsolatok alakulása

Bevezetés

Tanulmányunkban a Közösségi kapcsolatok kutatássorozat részeként arra teszünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk az internet terjedésének egyes közösségi vonatkozásait a mai magyar társadalomban.

DiMaggio (2001) nyomán az internet társadalomelméleti megközelítéseit öt nagy témakörbe sorolhatjuk, és a vonatkozó szociológiai kérdéseket a következőképpen tehetjük fel:

- 1. Digitális szakadék vagy mérséklődő egyenlőtlenségek?**
- 2. A társadalmi kapcsolatok bővülése vagy sorvadása?**
- 3. Demokratizálódás vagy a demokrácia visszaszorulása?**
4. Fokozódó hatékonyság vagy növekvő ellenőrzés?
5. Az egyéniség kibontakoztatása vagy tömegtársadalmi tendenciák?

Jelen írás keretei között arra teszünk kísérletet, hogy a Közösségi kapcsolatok kutatás részeként a fent megfogalmazott kérdések közül az első háromra keressünk választ.

Internet-használat a magyar társadalomban

Bár a megfogalmazott kérdések közül kutatásunk fő tematikájához elsősorban a második és harmadik illeszkedik, nem szabad átsiklanunk az alapkérdés, a szociológia legklasszikusabb kutatási területei közé tartozó egyenlőtlenségek kérdésköre felett, hiszen az egyenlőség-egyenlőtlenség problematikája szinte minden más dimenzióban kifejti hatását.

Mielőtt rátérnénk a konkrét kérdések vizsgálatára, meg kell határoznunk az internethasználat mentén elválasztható csoportokat.

Kérdőívünkben a kérdezetteknek elsőként arra kellett választ adniuk, hogy szoktak-e egyáltalán bármilyen gyakorisággal internetezni, és ha igen, milyen gyakorisággal teszik azt. A magyar társadalomban hozzávetőlegesen fele-fele arányban oszlanak meg az internethasználók és a világhálóról (egyelőre?) kiszorulóok.

Szokott-e Ön internetezni?				
		N	%	Érvényes %
Érvényes	Igen	493	46,9	47,3
	Nem	549	52,2	52,7
	Összesen	1042	99,2	100,0

1. táblázat. Szokott-e Ön internetezni?

Az ezredforduló táján még csupán a hazai lakosság 18 százaléka internetezett valamilyen gyakorisággal (Internethasználat a mai Magyarországon, 2007), és a Medián 2006 végén felvett adatai szerint 3 évvel ezelőtt is még csak az alapsokaság szűk 30 százaléka tartozott az internetezők táborába (Internethasználat Magyarországon, 2007). Ennek tükrében azt mondhatjuk, hogy az elmúlt években hazánkban is rohamosan szélesedik az információs társadalomba valamilyen szinten bekapcsolódók tábora. Ugyanakkor az is tény, hogy a magyaroknak még mindig több mint fele egyáltalán nem kerül kapcsolatba a világhálóval, ami jelentős hátrányt mutat a nyugat- és észak-európai országok statisztikáihoz képest, ahol 70–90% között mozog az internetezők aránya (Internet World Stats, 2010).

A pusztán igen-nem jellegű kérdésen túl érdemes megvizsgálni a használat gyakoriságát is, hiszen ebből további információk nyerhetők. A magyarok, ha már interneteznek, akkor azt elég rendszeresen teszik, az internethasználók közel 60 százaléka napi rendszerességgel ül le a gép elé a világháló használatának céljával.

Milyen gyakran szokott internetezni?				
		N	%	Érvényes %
Érvényes	Naponta	288	27,4	58,5
	Hetente többször	121	11,5	24,6
	Hetente	40	3,8	8,2
	Havonta többször	25	2,3	5,0
	Havonta	9	0,9	1,9
	Ritkábban	9	0,8	1,8
	Összesen	492	46,9	100,0
NV/NT/NVR		559	53,1	
Összesen		1051	100,0	

2. táblázat. Milyen gyakran szokott internetezni?

A fentiek alapján elkülönítettük a naponta netezők csoportját mint „aktív internetezőket” és a többieket, akik ritkábban használják a hálózatot. Elképzelésünk szerint elsősorban ők azok, akik képesek többé-kevésbé követni az információs társadalom rohamos fejlődését, őket tekinthetjük az „információs középosztálynak” (3. táblázat). Az aktív internetezők adják a minta kicsit több mint egynegyedét.

Aktív internetezők		
	N	%
Aktív internetezők	288	27,4
Többiek	763	72,6
Összesen	1051	100,0

3. táblázat. Aktív internetezők

Egyenlőtlenségek mérséklődése vagy digitális szakadék?

Az internet szociológiai szempontú vizsgálatának megindulásától kezdve két ellentétes elképzelés él a világháló egyenlőtlenségekre gyakorolt hatása tekintetében. Az egyik megközelítés szerint az információs társadalom vívmányai alapvetően pozitív hatást fejtenek ki e területen: az információ akadálytalan terjedése mindenki számára hozzáférhetővé teszi a tudást, mely a posztmodern társadalomban történő érvényesülés legfőbb eszköze. A kulturális tőke szétterjedésének elméletével szemben áll a digitális szakadék modellje, melynek lényege, hogy a modern információs technológiák villámgyors fejlődésével mind anyagi értelemben, mind tudás tekintetében egyre nehezebb lépést tartani, arra egyre inkább csak a legmagasabban kvalifikált rétegek képesek, így az információs társadalom vívmányai tovább mélyítik a privilegizált csoportok és a leszakadó rétegek közötti szakadékot.

Kutatásunk során lehetőségünk volt összevetni az internethasználat sarokmutatóit a kérdezettek szociális viszonyait tükröző fő szocio-ökonómiai változókkal, így a lakóhellyel, az iskolai végzettséggel és a jövedelmi viszonyokkal.

Elsőként ezen változók elemzése mentén kísérelünk meg választ adni az első DiMaggio-i kérdésre a mai magyar társadalom vonatkozásában.

Település típus * Aktív internetezők		
	Többiek	Aktív internetezők
Budapest	61,0%	39,0%
Megyei jogú város	66,0%	34,0%
5000 felett	70,9%	29,1%
5000 alatt	84,7%	15,3%
Összesen	72,6%	27,4%
Iskolai végzettség * Aktív internetezők		
	Többiek	Aktív internetezők
nincs érettségije	87,2%	12,8%
érettségizett	55,4%	44,6%
diplomás	47,9%	52,1%
Összesen	72,6%	27,4%
Életkor * Aktív internetezők		
	Átlagéletkor	
Többiek	50,4	
Aktív internetezők	35,6	
Összesen	46,3	

4.–5.–6. táblázat.

A magyar társadalom „információs rétegződése” határozottan fedi a hagyományos demográfiai rétegződés mintázatát. Budapesttől a kisebb települések felé haladva folyamatosan csökken az aktív internetezők tábora, a kistelepülések esetében mindössze 15%. Az iskolázottság tekintetében még látványosabbak a különbségek, az érettségivel nem rendelkezők közül csupán minden nyolcadik tartozik az aktív netezők közé, a diplomásoknak viszont több mint fele. Átlagéletkor tekintetében is látványos eltérések mutatkoznak, a napi rendszerességgel internetezők átlagéletkora 15 évvel alacsonyabb, mint a többieké.

Az aktívan internetezők csoportjának jellemző tagja tehát elsősorban (fő)városi értelmiségi fiatal – ezek az adatok a digitális szakadék modellt látszanak igazolni, hiszen a hagyományosan privilegizáltak számítógépes társadalmi csoportok láthatóan teljes átfedést mutatnak a „háló-elittel”.

A demográfiai változók után a gazdasági természetű paraméterekre térve fenti állításunk további megerősítést nyer. A 7. táblázat tartalmazza az egy főre eső nettó háztartási jövedelem átlagát, mely az aktív internetezők körében jelentősen magasabb, mint a minta átlaga.

Egy főre jutó jövedelem * Aktív internetezők				
	Jövedelem / fő (Ft)			
Többiek	70869			
Aktív internetezők	82862			
Összesen	74024			
Aktív internetezők * Melyik társadalmi osztályba tartozik Ön?				
	Alsó	Alsó közép	Közép	Felső közép
Többiek	24,8%	40,0%	34,0%	1,2%
Aktív internetezők	4,2%	33,7%	55,1%	7,0%
Összesen	19,1%	38,3%	39,8%	2,8%

7.–8. táblázat.

A szubjektív osztálybesorolás ugyan nem objektív vagyoni-jövedelmi kategória, ám a kérdezettek „osztálytudatán” keresztül is következtethetünk tényleges helyzetükre. Az aktív internethasználók kontra többiek összehasonlításban fordított kétharmados szabály figyelhető meg: az aktívak mintegy kétharmada közép- vagy felső középosztálybelinek, a többiek kétharmada viszont alsó- vagy alsó középosztálybelinek kategorizálta magát.

Az internet és a társadalmi kapcsolatok

Az információs társadalom radikális változásokat hozott a társadalmi kapcsolattartás területén. Az elektronikus levelezés, a chat-szoftverek, a közösségi portálok a közösségi lét új tereit nyitották meg, új területeket nyitva a társadalomkutatók számára is.

Az egyik legalapvetőbb kérdés, hogy a kapcsolatépítés és a kapcsolattartás új technológiai ténylegesen bővítik, vagy a hagyományos személyes kontaktusok leépülése révén inkább erodálják a társadalmi kapcsolatokat.

Első lépésben azt vizsgáljuk meg, hogy mi jellemző az új típusú kapcsolatok kialakítására és ápolására, majd megnézzük az internetezés hagyományos közösségekre gyakorolt hatását.

Virtuálisan szövődő kapcsolatok

A virtuális kapcsolatok feltárásához tudnunk kell, hogy van-e a kérdezettnek virtuálisan szövődött kapcsolata, illetve hogy ilyen kapcsolata(i) átkerült(ek)-e a való életbe is.

Az internethasználók taborának csupán kis hányada számolt be a világhálón kialakult kapcsolat(ok)ról (9. táblázat). Ezek az arányok kismértékű növekedést mutatnak a három évvel korábbihoz képest, amikor a netezők 79%-ának nem volt ilyen kapcsolata (A digitális jövő térképe, 2007), ez azonban lassabb bővülést jelez, mint amit az

internethasználattal kapcsolatban általában tapasztaltunk. Az aktív internetezők valamelyest több ilyen kapcsolatról számoltak be.

Van-e olyan személyes ismerőse, valós kapcsolata, akit az interneten keresztül ismert meg?				
	Internet-használók		Aktív internetezők	
	N	%	N	%
Igen, egy	43	8,8	30	10,4
Igen, több is	98	20,3	76	26,7
Nincs	343	70,9	180	62,9
Összesen	484	100,0	285	100,0

9. táblázat.

Az internet web2-es korszakának leglátványosabb újításai az ún. közösségi oldalak (iwiw, Facebook, MySpace stb.), ahol a regisztrált felhasználók ismerősökkel léphetnek kapcsolatba és új ismeretségeket is köthetnek.

Kérdőívünk tanúsága szerint már a magyar internetező társadalomban is igen széles körben elterjedtek a különböző közösségi oldalak. A netezők nagyobb része, az aktívak közel háromnegyede tagja legalább egy ilyen site-nak (10. táblázat). Érdekes azonban az ismerősök száma szerinti összevetés. Azt láthatjuk, hogy az aktív internetezők átlagosan kevesebb kapcsolattal rendelkeznek, mint a többiek. Az adatból részletesebb kérdések hiányában nem áll módunkban messzemenő következtetéseket levonni, ám feltételezhetjük, hogy az internetezés intenzitása egy idő után már inkább a kapcsolatok szűküléséhez, semmint bővüléséhez vezet (a közösségi portálokon felvett ismerősök többsége még a való életből származó kapcsolat).

Tagja-e valamelyik internetes közösségi oldalnak? (pl. iwiw, myvip, Facebook)			
		N	%
Aktív internetezők	Igen	211	73,3
	Nem	77	26,7
	Összesen	287	100,0
Többiek	Igen	113	56,0
	Nem	89	44,0
	Összesen	201	100,0

10. táblázat. Tagja-e valamelyik internetes közösségi oldalnak?

Hány bejegyzett ismerőse van a közösségi oldalakon?	
	Átlag
Aktív internetező	337,2
Többi internetező	394,7
Összes internetező	357,0

11. táblázat. Hány bejegyzett ismerőse van a közösségi oldalakon?

Az internetes kapcsolatok és a való élet

A következőkben azt nézzük meg, miként épülnek be az Interneten szövődött kapcsolatok a való életbe. Az adatok szerint mind az internetezők összességére, mind az aktív nethasználókra jellemző, hogy a kapcsolatok kisebb része tevődik át a virtualitásból valós síkra (12. táblázat). Ugyanakkor másik oldalról szemlélve azt is kiemelhetnénk, hogy az infokommunikációs térben létrejövő kapcsolatok számottevő része (több mint harmada) tényleges relációvá alakul, bővítve az emberek közösségi hálóját.

Az internethasználat terjedésével kapcsolatosan közkeletű aggodalom, hogy a rendszeressé váló virtuális élet kiszakítja az embereket a valós létből, a létezés átcsúszik a digitális térbe, leszűkítve az azon kívüli dimenziókat.

Az interneten szövődött kapcsolata(i) segítségével bekerült-e Ön valamilyen valós találkozásokkal is működő közösségbe, társaságba?				
	Összes internetező		Aktív internetezők	
	N	%	N	%
Igen	50	35,9	41	39,0
Nem	89	64,0	64	61,0
Összesen	138	100,0	105	100,0

12. táblázat. Az interneten szövődött kapcsolata(i) segítségével bekerült-e Ön valamilyen valós találkozásokkal is működő közösségbe, társaságba?

Ezt a hipotézist két eszközzel próbáltuk megvizsgálni. Először az aktív internethasználatot megkíséreltük összevetni azzal, hogy a kérdezett szabadidejében milyen eseményekre, programokra szokott járni a megadott lehetőségek közül,⁶⁴ majd megnéztük, összesen hány különböző baráti és egyéb magántársaságba jár.

⁶⁴ Étterembe, vendéglőbe; kávézóba, presszóba, cukrászdába; strandra, fürdőbe, uszodába; kirándulni; múzeumba, kiállításra; színházba, hangversenyre; könyvtárba; tudományos rendezvényre; könnyűzenei koncertre; moziba; kocsimba, borozóba, sörözőbe; meccsre, sporteseményre; diszkóba; települési rendezvényekre; fesztiválokra, búcsúkra; templomba, imaházba.

Átlagosan hány különböző programra jár?	
	Átlag
Nem aktív internetezők	6,1
Aktív internetezők	10,3
Összes internetező	7,3

13. táblázat. Átlagosan hány különböző programra jár?

Összesen hány baráti köre, magántársasága van Önnek?	
	Átlag
Nem aktív internetezők	2,4
Aktív internetezők	3,5
Összes internetező	2,7

14. táblázat. Összesen hány baráti köre, magántársasága van Önnek?

A kapott eredmények jelentősen rációfoltak a pesszimista hipotézisre. Az aktív internethasználók csoportja nem-hogy kevesebb, inkább számottevően több helyre jár, mint a többiek (13. táblázat). A két változó között erős korreláció figyelhető meg (Pearson korreláció: 0,402, szig.: 0,000), a negatív feltételezéssel ellentétben tehát a gyakori internetezéssel éppen hogy növekszik a különböző szabadidős közösségi programokban való részvétel valószínűsége. Az összefüggés még akkor is fennáll, ha a modellbe kontrollváltozónak beemeljük z alapvető demográfiai változókat (az iskolai végzettség, az életkor és a településméret hatását kiszűrendő), bár a korreláció gyengül, változatlanul szignifikáns marad (parciális korreláció: 0,192, szig.: 0,000).

A baráti és egyéb magántársaságok számát tekintve, ha nem is ilyen mértékben, de ugyancsak az aktív internetezők javára billen a mérleg, átlagosan 3,5 ilyen közösséggel rendelkeznek, szemben a minta 2,7-es átlagával (Pearson korreláció: 0,166, szig.: 0,000). A demográfiai változók hatását kiszűrve is megmarad egy gyenge összefüggés (parciális: 0,112, szig.: 0,002).

Az internet és a demokrácia

Az információs társadalom kibontakozása felvet egy további, a közösségi kapcsolatokkal kapcsolatos dilemmát: a demokráciához való viszony kérdését. Az információ szabad áramlása, a hírekhez való gyors és egyszerű hozzáférés, a kiterjedt kommunikáció által támogatott bázisdemokratikus szerveződések elméletileg segíthetik az állampolgárok közvetlen és aktív részvételét a közéletben, ugyanakkor más perspektívából szemlélve, a virtuális lét szerepének növekedése az embereket még inkább elszigetelheti, a globális információáramlás globális információkontrollt és tömegmanipulációt jelenthet, ezáltal a folyamat erősen antidemokratikus jelleget ölthet.

Természetesen arra nem vállalkozhatunk, hogy e tanulmány keretei között kimerítő és egyértelmű választ adjunk erre a dilemmára, hiszen mindössze néhány kérdés adatai állnak rendelkezésünkre, ám néhány adalékkal talán segíthetjük az ez irányú célzott kutatásokat.

Az első ide tartozó kérdés arra irányult, hogy részt vett-e már a kérdezett olyan megmozduláson, tüntetésen, melyet interneten keresztül szerveztek. A mindössze pár százaléknyi igen válasz még annak ellenére is meglehetősen alacsony, hogy a magyar társadalom passzivitása, a demonstrációkon való alacsony részvételi hajlandóság közismert.

Valamelyest nagyobb az igen válaszok aránya annál a kérdésnél, melyben azt firtattuk, szavaztak-e már a kérdezettek interneten valamilyen közéleti kérdéstről. Az aktív internetezők közel egynegyede legalább egyszer tett már így. Ugyanakkor meglehetősen kétes értékű a demokrácia érvényesülése szempontjából egy-egy ilyen szavazás, hiszen a legtöbb esetben semmilyen döntési jogkör nem társul hozzá, csupán egyszerű véleménynyilvánításról van szó tényleges társadalmi következmények nélkül, ráadásul a napi rendszerességgel internetezők háromnegyede sem vette eddig a fáradságot a többnyire egyetlen gombnyomást igénylő véleményformálásra.

Első pillantásra más kép bontakozik ki azonban a különböző civil szervezetekhez történő csatlakozási szándék kapcsán. A kérdezetteknek felsoroltunk 14 különböző típusú társadalmi kérdést,⁶⁵ és arra voltunk kíváncsiak, hogy ezeken a területeken hajlandók lennének-e valamilyen civil szervezethez, mozgalomhoz csatlakozni. A 17. táblázatból jól látható, hogy az aktív internetezők csoportja átlagosan számottevően több esetben válaszolt igennel. Természetesen itt sem szabad elfelednünk a klasszikus demográfiai adottságok szerepét, ezért parciális korrelációt alkalmazva kiszűrtük az életkor, az iskolai végzettség és a településméret hatását. Így viszont a szervezeti csatlakozási szándék és az internetezési aktivitás közötti összefüggés megszűnik (parciális együttható: 0,057, szig.: 0,064), tehát nem mondhatjuk, hogy az aktív netezés pozitívan befolyásolná a társadalmi aktivitást.

Részt vett-e olyan megmozduláson, tüntetésen, amelyről az interneten keresztül értesült, amelyet interneten keresztül szerveztek?			
		N	%
Nem aktív internetezők	Igen	3	1,6
	Nem	194	97,8
	Összesen	197	100,0
Aktív internetezők	Igen	14	4,9
	Nem	265	95,1
	Összesen	279	100,0

15. táblázat. Részt vett-e olyan megmozduláson, tüntetésen, amelyről az interneten keresztül értesült, amelyet interneten keresztül szerveztek?

⁶⁵ Vallási közösség; sportegyesület, klub; szülői munkaközösség, iskolaszék; más hobbi-közösség; természet- és környezetvédelem; állatvédelmi; szakszervezet; kulturális, művészeti közösség; szakmai egyesület, klub; egészségvédő, gyógyító közösség; hátrányos helyzetűeket segítő; hagyományörzők, nemzet tudatot ápolók; ifjúsági egyesület, klub; idősök közössége, klubja; más jótékonyági közösség; helyi, települési közösség; tudományos társaság; egyéb közösség; politikai szervezet, párt; nőmozgalmi; emberjogi mozgalom; roma érdekvédelmi; békemozgalmi; közösen gazdálkodók, vállalkozók; nemzetiségi-etnikai; homoszexuális érdekvédelmi.

Szavazott-e interneten valamilyen közélettel, társadalommal kapcsolatos kérdésről?			
		N	%
Nem aktív internetezők	Igen	16	8,1
	Nem	180	91,9
	Összesen	196	100,0
Aktív internetezők	Igen	64	23,2
	Nem	213	76,8
	Összesen	277	100,0

16. táblázat. Szavazott-e interneten valamilyen közélettel, társadalommal kapcsolatos kérdésről?

Összegzés

Tanulmányunkban az információs társadalom központi médiumának számító internet társadalmi szerepét vizsgáltuk meg a DiMaggio által megfogalmazott 5 fő kutatási téma közül 3 kérdésben. Adatainkat feldolgozva arra jutottunk, hogy a magyar társadalomban az internet sokkal inkább a digitális szakadék modellje szerinti szerepet tölt be, a netezési gyakoriság ugyanis erőteljes összefüggést mutat a hagyományos demográfiai és szocio-ökonómiai változókkal. A közösségi-társadalmi kapcsolatok terén végzett elemzéseink vegyes képet rajzolnak ki: míg az aktív internetezők magánjellegű közösségi kapcsolataiban bővülés tapasztalható, többet járnak privát közösségekbe, közösségi terekbe, mint az átlagpolgár, addig ez a fajta növekvő társadalmi aktivitás nem mutatkozik meg közéleti téren, az internetes aktivitás nem jár együtt nagyobb demokratikus szerepvállalással.

Felhasznált irodalom

A digitális jövő térképe. A magyar társadalom és az internet. Gyorsjelentés a World Internet Project 2006. évi magyarországi kutatásának eredményeiről. TÁRKI, 2007.

DiMaggio, P. – Hargittai, E. – Neuman, W. R. – Robinson, J. P. (2001) Social implications of the Internet. Annual Review of Sociology, 2001

Internethasználat a mai Magyarországon. MEK, 2002. <http://mek.niif.hu/01200/01288/html/magyarorszag.htm>

Internethasználat Magyarországon. Felmérés a 14–70 éves népesség körében. Medián, 2007. <http://www.median.hu/object.b28bc0d6-0483-4294-b9a5-a006ce40891f.ivy>

Internet World Stats. Usage and population statistics (2010) <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

A formalizált közösségekben való részvétel motivációi és a tényleges tagság ellentmondásai

A társadalom egészséges működésének elengedhetetlen feltétele a formalizált közösségek, szervezetek, egyesületek megléte, amint azt számos elméleti és empirikus munka bemutatta és alátámasztotta. Az ember mint társas lény igényli a közösséget, a közösségi kapcsolatokat. Nemcsak az egyén számára, de a társadalom szempontjából is számos előnnyel jár az egyének közösségi részvétele. Minél többen járnak klubokba, egyesületekbe, közösségekbe, annál inkább erősödnek az emberek közötti érzelmi és információs hálók, valamint annál több bizalom és együttműködési készség halmozódik fel a társadalomban (Putnam 2006). A formalizált közösségek fontos szocializációs ágensek, melyekben az elsajátított képességek és tudás a civil tudatosság kifejlődéséhez vezet. Az aktív részvételen alapuló demokrácia működéséhez feltétlenül szükséges az öntudatos polgárok megléte, akik ilyen formalizált közösségekben, szervezetekben is elsajátíthatják az ehhez szükséges viselkedésmódokat, értékeket, normákat (Nárai 2004).

Minden ember természetes igénye, hogy közösségi kapcsolatokat létesítsen, de – mint azt korábbi kutatások mutatják – a kedvezőbb életfeltételekkel rendelkezőkre jobban jellemző ez az igény (Utasi 2002). A maslow-i egymásra épülő szükségletek modellje is erre enged következtetni, hiszen a tágabb közösségi kapcsolatok szükséglete, a közéletiség iránti igény csak akkor kap teret, ha az alapvető létfeltételek biztosítottak (Maslow 1954, idézi Utasi 2009). A szűk életfeltételek között élők többsége számára a család elégíti ki a közösségi igényt, az életfeltételek javulásával azonban egyre fontosabbá válnak a hobbi-közösségek, érték-közösségek, klubok. A tapasztalatok is azt mutatják tehát, hogy az életfeltételek tágulásával párhuzamosan szélesedik a különböző közösségek iránti vágy (Utasi 2008).

Amikor közösségekről beszélünk, különbséget kell tennünk a formalizált és az informális közösségek, magántársaságok között. Max Weber meghatározása szerint közösségi kapcsolatok akkor jönnek létre, amikor több személy cselekvése értelmi tartalma szerint egymásra irányul. A közösségi kapcsolatok tartalma – úgy, mint a cselekvésé – négyféle lehet: tradicionális, emocionális, értékracionális és célracionális (Weber 1987). A különböző motivációk alapján formálódó közösségek további fontos jellemzője a „mi-tudat”, a közösségi identitás, amely lehetővé teszi, hogy a közösség tagjai egymáshoz igazítsák cselekvéseiket, és megerősödjön az egymás iránti szolidaritás (Hankiss 2004).

Vegyük sorra, miben különböznek a formalizált és az informális közösségek. A tradicionális és emocionális tartalmak inkább a családi, baráti kötelékeken alapuló informális közösségekre jellemzők, ezekben a hálózatokban erős a bizalom és a szolidaritás. A formális vagy formalizált közösségek működését és fennmaradását többnyire valamilyen érték vagy cél vezérli, ezzel szemben az informális közösségek esetében nem beszélhetünk egy a közösség tagjai számára nyilvánvaló célról, ami miatt az adott közösség létrejött. Egy baráti vagy szomszédsági kör fogalmazhat meg ideiglenesen, ad hoc módon célokat, az azonban nem határozza meg a működést, a kö-

zóság önmagáért van. A formalizált közösségek sokféle cél elérése érdekében szerveződhetnek, ilyen lehet például jótekonysági cél, vagy akár az együtt mozgás, sportolás öröme. A formalizált közösségek működésének vannak szabályai, több-kevesebb rendszeresség, szervezethez jellemző, míg a baráti összejövetelek többnyire rendszertelenek, és ad hoc módon szerveződhetnek. A formális közösségeket bizonyos, írásban lefektetett vagy szóbeli megállapodáson alapuló szabályok irányítják. Míg az informális csoportnak számító családi közösségbe beleszületik az egyén, nem pedig választás kérdése, addig a formalizált közösségekben való részvétel egyéni döntés eredménye.

A formalizált közösségek céljai és értékei nagyon különbözőek lehetnek. A nagyipari fejlődés előtt Magyarországon elsősorban tradicionális értékek, normák mentén szerveződtek közösségek, a piacgazdaság kialakulásával azonban felbomlottak ezek a tradicionális kötelek, erodálódtak a régi értékek, normák. A tradicionális értékekkel szembehelyeződtek a posztmodern, individualisztikus értékek, melyek a közösség helyett az egyént helyezik a fókuszba. A piacgazdaság működési elvéhez igazodva elsődleges értékévé vált az egyéni siker, anyagi előnyök megszerzése, önmegvalósítás, stb. (Füstös–Szokolczai 1994). A tradicionális közösségek felbomlásával azonban nem szűntek meg a közösségek, hanem más alapokon szerveződtek újjá. Ezek lehetnek egyrészt individualisztikus értékek, melyek elsősorban az egyén valamilyen igényét, szükségletét elégítik ki. Ugyanakkor az is tapasztalható, hogy a globalizáció hatására felerősödött az univerzális értékek – mint a béke és a szolidaritás – megőrzésének igénye, így egyre több nemzetek felett átívelő szervezet épül ezeknek a megőrzésére, gyakorlására. Az emberekben továbbra is élnek a tradicionális szolidaritás-értékek, melyek leginkább természeti vagy emberek okozta katasztrófák esetén, felerősödve kerülnek felszínre (Utasi 2009). Az individualizáció tehát nem a tradicionális értékek eltűnését jelenti, hanem azt, hogy ezek kevésbé jelentenek közösségszervező erőt.

Az eltérő céllal rendelkező közösségekhez az emberek különböző okok miatt csatlakozhatnak. Miben különböznek a formalizált közösségek céljai és a csatlakozás motivációi? Egy közösség célja lehet kinyilvánított, esetleg írásban rögzített, amiért a tagok együttesen lépnek fel és cselekvéseik során ezt a célt tartják szem előtt. A célok tehát a közösség egésze szempontjából értelmezhetők, a motivációkat azonban csak az egyének szemszögéből lehet megvizsgálni. A közösségekhez való csatlakozásnak mindenki számára egyedi oka van, ami összecsenghet az adott közösség, szervezet egyesület céljával, de nagymértékben különbözhet is tőle. Egy természetvédő egyesülethez például nem csupán a természet iránti elkötelezettsége miatt csatlakozhat valaki, hanem azért is, hogy emberek között legyen, vagy hasznosan töltse az idejét. A motivációk száma és tartalma egyénenként változó lehet, a csatlakozás okai között pedig elkülöníthetők tradicionális, kollektivistikus (valamilyen tradicionális értékhez kötődők, illetve a közösség érdekeit szolgálók) és individualisztikus (melyek az egyén szükségleteiből és igényeiből indulnak ki) jellegűek.

E tanulmányban két tényezőre fókuszálok: a formalizált közösségekben való részvételre és a csatlakozás motivációira. Megvizsgálom, hogy milyen mértékű a formalizált közösségi tagság Magyarországon, és milyen jellegű közösségek életében vesznek legtöbben részt. A közösségi kapcsolatokkal nem rendelkezők kiesnek a közösségek által biztosított szolidaritáshálókból, valamint a társadalom tagjaihoz való kötődéseik is gyérek. Elemzésemben arra is választ kerestem, hogy mi idézi elő a közösségi élettől való távolmaradást, mi jellemzi azokat, akik nem tagjai formalizált közösségeknek. Dolgozatom másik fókuszpontját a csatlakozás motivációi jelentik. Mennyire motiváltak az emberek arra, hogy részt vegyenek egy közösség életében, és milyen mértékű a közösségi igény? Tartalmilag mely főbb motivációk vezérlik az embereket arra, hogy formális közösségekhez, szerveze-

tekhez, egyesületekhez csatlakozzanak? Mennyire koherensek ezek a motivációk? Amint arra korábban rámutattam, az értékek szintjén elmozdulás figyelhető meg az individualisztikus értékek felé. Tapasztalható-e ugyanez az elmozdulás a motivációk terén is? Van-e különbség a kollektivistikus és individualisztikus motivációk „erejében”, azaz mely okok ösztönzik jobban a tagságot?

Módszertan

Az elemzést a Közösségi kapcsolatok című kutatás adatbázisán végzem. Két függő változót vizsgáltam: az egyik a formalizált közösséghez csatlakozás motivációit, a másik a tényleges közösségi tagságot kívánta feltárni.

A motivációk feltérképezésére 15 item esetében kellett megmondaniuk a megkérdezetteknek, hogy az adott ok miatt csatlakoznának-e egy közösséghez, szervezethez, egyesülethez. Az okokat tartalmuk szerint sokféleképpen lehet csoportosítani. Dolgozatomban alapvetően a kollektivista-individualisztikus dimenzió mentén osztottam csoportba a motivációkat. Kollektivista motivációk alatt azokat értem, melyek egy szűkebb vagy tágabb közösség javára irányulnak, nem pedig közvetlenül az egyént szolgálják. Ezek között találunk altruisztikus motivációkat (a szegények és hátrányos helyzetűek megsegítése), valamint racionális megfontolásból fakadókat (a természet, állatvilág értékeinek megóvása, lakóhely segítése, társadalmi vagy politikai változás elősegítése). Individualisztikus motivációknak azokat nevezem, melyek az egyéni szükségletekből (önmegvalósítás, szabadidő hasznos eltöltése, szórakozás, emberekkel való találkozás), belső vagy külső indíttatásból fakadnak (kötelességérzet, környezet elvárása), illetve az egyén számára közvetlenül jelentenek hasznot (anyagi előny, társadalmi elismertség). Két motivációt külön kategóriába soroltam, mert véleményem szerint a fenti dimenziók mentén nem értelmezhetők egyértelműen, ezek a vallásos hit és a hazaszeretet, melyeket a tradicionális értékvezérelt motivációkhoz soroltam.

Motivációk típusa	Motivációk
Kollektivistikus - Közösségi haszon	Szegények és hátrányos helyzetűek segítése
	Természet, állatvilág értékeinek megóvása
	Segíteni a lakóhelynek, közvetlen környezetnek
	Társadalmi vagy politikai változást elősegíteni
Individualisztikus - Egyéni haszon	Anyagi előnyök megszerzése
	Társadalmi elismertség
	Önmegvalósítás
	Szórakozás, örömforrás
	Szabadidő hasznos eltöltése
	Emberekkel találkozni, emberek között lenni
	Kötelességérzet, erkölcsi kötelesség
	Környezet elvárása, pozíció miatt
Tradicionális érték	Vallásos hit
	Hazaszeretet

7. táblázat. Motivációk kategorizálása

Az elemzés során ezt a csoportosítást szem előtt tartva megvizsgálom, hogy az emberek inkább kollektivistikus vagy individualisztikus közösségi motivációkkal rendelkeznek-e. Megfigyelhető-e, hogy bizonyos csoportok

inkább kollektivisták, mások pedig inkább individualisztikus motivációk miatt csatlakoznának egy formális közösséghez?

A másik változó a közösségi tagságra irányult. A megkérdezetteknek 25 különböző tartalmú, célú közösséget, szervezetet soroltak fel, és azt kérdezték meg, hogy a válaszadók részt vesznek-e aktívan tagként vagy passzívan, nem tagként az adott közösségben. A felsorolt közösségeket céljuk, illetve szerveződési elvük szerint a következőképpen soroltam kategóriákba (bár sokféleségük miatt nehezen csoportosíthatók):⁶⁶

Közösség típusa	Közösségek
Jótekonysági	Természet- és környezetvédelmi
	Állatvédelmi
	Emberjogi
	Békemozgalmi
	Egészségvédő, gyógyító
	Hátrányos helyzetűeket segítő
	Egyéb jótekonysági
Érdekvédelmi	Nőmozgalmi
	Roma érdekvédelmi
	Homoszexuális érdekvédelmi
	Nemzetiségi, etnikai
Szakmai	Szakmai egyesület
	Szakszervezet
	Tudományos társaság
Hobbi	Kulturális, művészeti
	Sportegyesület
	Hagyományőrzők
	Más hobbi-közösség
Korspecifikus	Idősek közössége
	Ifjúsági egyesület
Egyéb	Szülői munkaközösség
	Vallási közösség
	Politikai szervezet, párt
	Helyi, települési közösség
	Közösen gazdálkodók

8. táblázat. *Közösségek kategorizálása*

Elemzés

A formalizált közösségi tagság

A közösségi tagságra irányuló motivációk és a tényleges közösségi tagság között jelentős eltérés mutatkozik. Amint arra más kutatások is rámutattak, a formális közösségi, szervezeti, egyesületi tagság alacsony szintű, még úgy is, ha nem teszünk különbséget az aktív és passzív tagok között, hanem őket összevonva különböztetjük meg a nem tagoktól. A következő táblázatban láthatjuk, hogyan oszlanak meg a megkérdezettek a közösségi tagság szempontjából.

⁶⁶ Természetesen a felsorolt közösségek más szempontok alapján is csoportosíthatók, a könnyebb értelmezhetőség kedvéért az alábbi kategorizálást végeztem el.

	N	Százalék (%)
Nem tartozik közösségbe	751	71,4
Egy közössége tartozik	159	15,1
Kettő vagy annál több közösségbe tartozik	141	13,4
Összesen	1051	100,0

9. táblázat. A formalizált közösségekben tagok aránya

A minta mintegy háromnegyede nem vesz részt egy közösség életében sem, vagyis magas a formalizált közösségekben kívüliek aránya; akik valamilyen formalizált közösségi tagsággal rendelkeznek, többnyire csak egy közösségbe tartoznak.

Az alábbi táblázat azt mutatja, milyen jellegűek, milyen céllal, szerveződési elvvel rendelkeznek azok a közösségek, melyekhez a közösségi tagsággal rendelkezők közül legtöbben kötődnek.

	Résztevők (%)	N
Vallási közösség	8,4	1050
Sportegyesület, klub	6,7	1049
Szülői munkaközösség, iskolaszék	4,0	1050
Más hobbi-közösség	3,7	1044
Természet- és környezetvédelem	3,6	1049
Állatvédelmi	3,4	1049
Szakszervezet	3,4	1050
Kulturális, művészeti közösség	3,2	1050
Szakmai egyesület, klub	3,2	1050
Egészségvédő, gyógyító közösség	3,1	1048
Hátrányos helyzetűeket segítő	2,9	1047
Hagyományörzők, nemzettudatot ápolók	2,7	1047
Ifjúsági egyesület, klub	2,6	1050
Idősek közössége, klubja	2,3	1050
Más jótékonyági közösség	2,3	1048
Helyi, települési közösség	2,3	1049
Tudományos társaság	1,9	1050
Egyéb közösség	1,5	1010
Politikai szervezet, párt	1,3	1048
Nőmozgalmi	1,2	1049
Emberjogi mozgalom	1,0	1046
Roma érdekvédelmi	1,0	1049
Békemozgalmi	1,0	1048
Közösen gazdálkodók, vállalkozók	1,0	1050
Nemzetiségi-etnikai	0,6	1047
Homoszexuális érdekvédelmi	0,4	1050

10. táblázat: Részt vesz-e a következő tevékenységeket végző közösségek életében?

A táblázatban azt láthatjuk, hogy a közösségi tagsággal rendelkezők közül legtöbben vallási közösségbe tartoznak, vagy sportegyesület, klub életében vesznek részt. Azon túl, hogy Magyarországon a szekularizáció még talán nem tapasztalható olyan nagymértékben, mint Európa más országaiban, a vallási közösségi tagság többfé-

leképpen értelmezhető: tagként tarthatja számon magát az is, aki csak „formálisan” tag. A közösségi kötődések közül második helyen szereplő sportegyesületekben már nehezebben értelmezhető a passzív tagság.

A fenti két közösséget követő blokkban vegyesen található hobbis, szakmai és jótékonyági szervezetek. Feltűnő a szülői munkaközösségekben résztvevők viszonylagosan magasabb aránya. Úgy tűnik, hogy ez a formalizált közösségi forma sok, gyermekéért felelősséget vállaló szülő számára jelent lehetőséget a közösségi tevékenységre, és így integrációs erőt is biztosít. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy milyen jellemzőkkel írhatók le a szülői munkaközösségekben tevékenykedők, az alacsony elemszám azonban erre ezen az adatbázison nem ad lehetőséget. A korszpecifikus klubokban és főleg az érdekvédelmi szervezetek életében alacsony a részvétel.

Úgy tűnik tehát, hogy jobban ösztönzik a tagságra az embereket azok a közösségek, melyek jótékonyaságon alapulnak, vagy egyéni igényeket, szükségleteket szolgálnak ki.

A formalizált közösségeken kívüliek jellemzői⁶⁷

A csoporttagsággal rendelkezők és a formalizált közösségekben nem résztvevők között a főbb társadalmi, demográfiai jellemzők mentén a következő eltérések rajzolódnak ki. Nemek szerint nem találunk különbséget, vagyis sem a nők, sem a férfiak nem kötődnek jobban vagy kevésbé közösségekhez. Az „izolálódás” nem egy meghatározott életkori csoportra jellemző, ugyanis a két csoport átlagéletkora közötti eltérés elhanyagolható mértékű. Ugyanígy nem jellemző a nem csoporttagokra, hogy egészségi állapotuk akadályozná őket a közösségi részvételben, szinte nincs különbség ugyanis a kevésbé súlyos vagy súlyos egészségügyi problémákkal küszködők megoszlása között a formalizált közösségen kívüliek és a közösségi tagok csoportjában. Az egy főre eső jövedelem szerinti különbség közösségi tagok és nem tagok között csekély, nem szignifikáns,⁶⁸ érdemes azonban a jövedelem esetében felfigyelni a közösségi tagok körében tapasztalható magas szórásra.

	Egy főre jutó háztartási jövedelem átlaga (Ft)	Szórás (Ft)	N
Nem tartozik közösségbe	72349,87	53377,43	644
Tartozik legalább egy közösségbe	78272,47	64722,09	254
Összesen	74024,21	56840,00	897

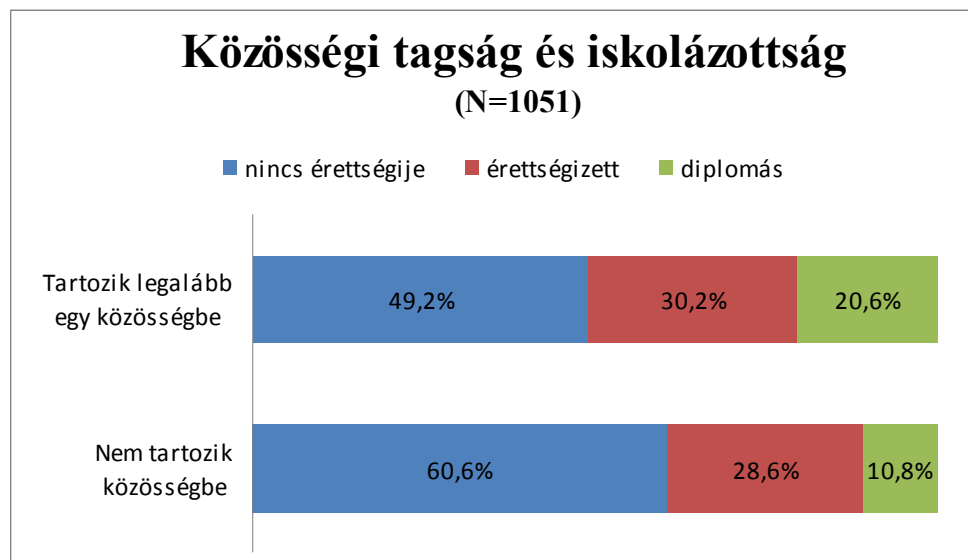
11. táblázat: Közösségi tagság és jövedelem

A formalizált közösségen kívüliek egy főre számított jövedelmének átlaga némileg elmarad a közösséghez tartozókéétól, a különbség azonban csekély. Láthatjuk ugyanakkor, hogy a szórás több mint 10.000 forinttal magasabb a közösségi tagok körében, ami arra utal, hogy azok jövedelmi helyzete között is nagy eltérések mutatkoznak, akik egy vagy több közösségnek tagjai.

⁶⁷ Az alacsony elemszámok miatt a közösségi tagság tekintetében csupán arra vállalkozom, hogy megpróbáljam feltárni azok különbségeit, akik tartoznak valamilyen közösséghez, és azokét, akik nem, vagyis formalizált közösségeken kívülinek nevezhetők. Nem áll módomban kitérni a meghatározott módon szerveződő, különböző céllal rendelkező közösséghez tartozók jellemzőire.

⁶⁸ t - értéke: -1,294, p= 0,196

A főbb társadalmi jellemzők közül egyedül az iskolázottság alapján mutatkozik különbség a közösségi tagok és nem tagok között.⁶⁹ E tényező mentén érhető csak tetten a formalizált közösségen kívüliek alacsonyabb társadalmi státusza. A közösségi tagsággal nem rendelkezők valamelyest alacsonyabban iskolázottak, körükben kisebb a diplomások és magasabb az érettségivel nem rendelkezők aránya.

1. ábra. Közösségi tagság és iskolázottság.

Az adatok tehát részben alátámasztják azt a más kutatásokban is tapasztalt tendenciát, hogy a közösségi kötődésekkel nem rendelkezők némileg alacsonyabb társadalmi státuszúak, mint a közösségi életben résztvevők. A közösségi kötelekkel bírók csoportja sem egységes azonban a társadalmi mutatók tekintetében, így nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a kedvezőbb életfeltételek között élők vesznek részt nagyobb eséllyel formalizált közösségek életében.

Motivációk

A közösségi tagságra irányuló motivációk megoszlása egészen más képet mutat, mint a tényleges részvétel. Azt látjuk, hogy a válaszadók nagy része tud olyan okot említeni, ami miatt csatlakozna egy szervezethez, egyesülethez.

A válaszadóknak mindössze 27%-a nem nevezett meg egyetlen okot sem, ami miatt részt vennének egy formalizált közösség életében. Az emberek többsége tehát rendelkezik igénnyel, motivációval a közösségi tagságra. A válaszadóknak több mint fele kettőnél több okot is említett, ami miatt csatlakozna egy közösséghez, a többség tehát fontosnak tartja a formális közösségek létét, és hajlandó lenne részt venni bennük meghatározott okok miatt. A későbbiekben ezen motivációknak a tartalmát is megvizsgálom, először azonban vegyük szemügyre azokat, akik motiválatlanok, vagyis nincs olyan ok, érték, ami egy formalizált közösségbe való belépésre ösztönöznék őket.

⁶⁹ Pearson-féle $\chi^2 = 20,296$, $p=0,000$

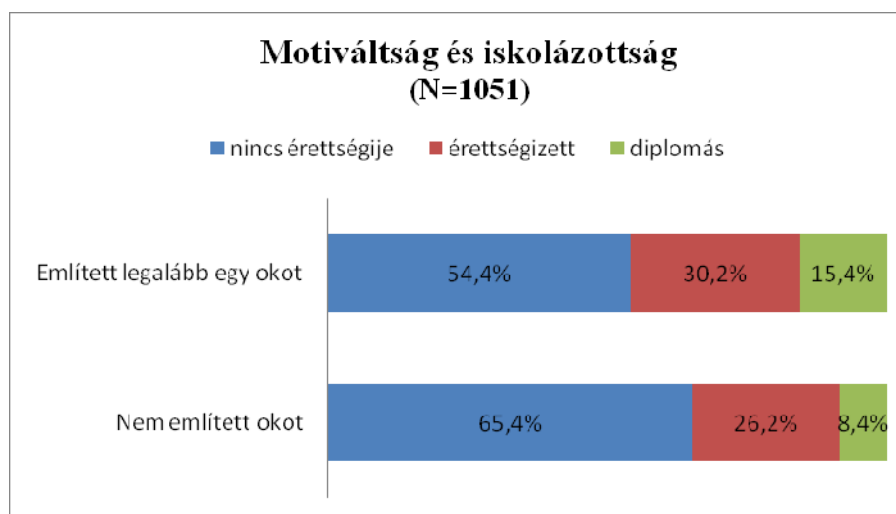
A motiválatlanok jellemzői ⁷⁰

A férfiak és a nők között nincs különbség a motiváltság terén, szinte ugyanakkora arányban fordulnak elő körükben motiváltak és motiválatlanok. Jelentősebb eltérés figyelhető meg azonban az életkor esetében.⁷¹ Úgy tűnik, hogy a motiválatlanok az idősebbek köréből kerülnek ki, átlagéletkoruk ugyanis 50,1 év, míg a motiváltak átlagéletkora 44,9 év.

	Átlagéletkor	Szórás	N
Nem említett okot	50,1	17,6	286
Említett legalább egy okot	44,9	16,8	765
Összesen	46,3	17,2	1051

6. táblázat: Motiváltság és életkor

Iskolázottság tekintetében is szignifikáns a különbség a két csoport között:⁷² a motiválatlanok alacsonyabban iskolázottak, mint a közösségi tagságra motiváltak. Felülreprezentáltak körükben az érettségivel nem rendelkezők, és alacsonyabb köztük az érettségizettek és a diplomások aránya.

2. ábra. Motiváltság és iskolázottság.

Az egy főre jutó háztartási jövedelem átlaga szerint szintén nem mutatkozik különbség a két kategória között, vagyis az anyagi helyzet nincs hatással a motiváltságra.

A legfőbb szocio-demográfiai jellemzők alapján történő összevetésből tehát az derült ki, hogy inkább az alacsonyabban iskolázott, idősebb emberek azok, akik nem tudnak egy olyan tényezőt sem említeni, ami motiválná őket a formális közösségi tagságra. A tanultabbaknak talán szélesebb a látókörük, kiterjedtebbek az igényeik,

⁷⁰ Ugyanúgy, mint a közösségi tagság esetében, szintén két csoport legfontosabb jellemzőit vetem össze: azokét, akik egy okot sem említettek, ami miatt csatlakoznának egy formális közösséghez, valamint azokét, akik legalább egy ösztönzőt megneveztek.

⁷¹ t-értéke: 4,377, p=0,000

⁷² Pearson-féle Chi² =13,145, p=0,001

immateriális szükségleteik, ami jobban motiválja őket a közösségi részvételre, az idősebb korosztály motivátlanságát pedig a fiatalos lendület, az új kapcsolatokra való nyitottság hiánya okozhatja.

A motivációk típusai

Láttuk tehát, hogy az emberek többsége rendelkezik motivációval a közösségi tagságra. Tekintsük most át, hogy mik jelentik a motivációk fő forrását.

	Igen (%)	N
Természet, állatvilág értékeinek megóvása	40,6	1022
Szegények és hátrányos helyzetűek segítése	39,4	1004
Szabadidő hasznos eltöltése	32,7	1026
Lakóhelynek, közvetlen lakókörnyezetnek segíteni	30,9	1023
Szórakozás, örömforrás	30,8	1022
Kötelességérzet, erkölcsi kötelesség	24,5	1023
Emberekkel találkozni, emberek között lenni	23,6	1025
Önmegvalósítás	19,5	1022
Hazaszeretetből	18,3	1018
Anyagi előnyök megszerzése céljából	15,6	1021
Vallásos hitből	13,2	1026
Társadalmi vagy politikai változást elősegíteni	8,3	1018
Társadalmi elismertség	6,0	1023
Környezet elvárása, pozíció miatt	5,9	1022
Egyéb	1,5	960

7. táblázat. Melyek azok az okok, amelyek miatt csatlakozott, illetve ha hívná valaki, csatlakozna valamely szervezethez, egyesülethez, közösséghez?

A legfőbb motivációt az olyan hagyományos és kollektivistikus értékek jelentik, mint a természet megóvása és a hátrányos helyzetűek segítése. Ezek után felváltva következnek individualisztikus és kollektivistikus motivációk. Legkevésbé azok az egyénhez kötődő tényezők jelentenek ösztönzést a formális közösségi tagságra, melyek számításból fakadnak, mint a társadalmi elismertség és a környezet elvárása. Ezeknél a válaszoknál azonban nem szabad elfeledkeznünk az attitűd kérdések esetében gyakran felmerülő problémáról, mégpedig a válaszadók „megfelelési kényszeréről”, hiszen válaszaikban visszatükröződhet az, hogy szerintük mi a társadalmilag elfogadott érték, mi az a válasz, amit a kérdezőbiztos, a kutató „elvár”.

Érdekes, hogy a vallásos hit mint motiváció csak a rangsor vége felé szerepel, míg korábban láttuk, hogy a közösséghez kötődők közül legtöbben vallási közösséghez tartoznak. Vallási közösség tagjai átlagosan 2,3 okot említettek a csatlakozásra, ezek között kiemelkedik a vallásos hit mint motiváció (76%-uk választotta), a szegények és hátrányos helyzetűek megsegítése (56%), valamint a kötelességérzet, erkölcsi kötelesség (46%).

A motiváltság és a tényleges részvétel ellentmondásai

A közösségi részvétel és a motivációk megoszlásának, tényezőinek vizsgálatánál már feltűntek bizonyos különbségek. Ha e két dimenziót összevetjük egymással, érdekes összefüggésekre és ellentmondásokra bukkanhatunk.

		Nem tartozik közösségbe	Tartozik legalább egy közösségbe	Összesen
Nem említett okot	N	264	22	286
	%	92,3%	7,7%	100,0%
Említett legalább egy okot	N	486	278	764
	%	63,6%	36,4%	100,0%
Összesen	N	750	300	1050
	%	71,4%	28,6%	100,0%

8. táblázat: Motivációk és a tényleges tagság

A változók összevetéséből két koherens és két inkoherens, ellentmondásos összefüggést találunk. Következetesnek nevezhető az az összefüggés, ha valaki nem említett okot a csatlakozásra és nem is tartozik közösségbe, illetve ha említett legalább egy okot és tagja is egy közösségnek. Ellentmondásos azonban a fennmaradó két kategória: ha valaki nem említett okot, de tartozik közösségbe (ennek aránya azonban nem nagymértékű), illetve ha valaki említett legalább egy okot, mégsem tagja formalizált közösségnek. Ez utóbbi kategóriában találjuk azon válaszadók majdnem kétharmadát, akik motiváltak a tagságra, ők a teljes mintának is számottevő részét, 46,3 %-át teszik ki. Érdekes tehát átgondolnunk, hogy vajon mi állhat a motivációk és a tényleges csatlakozás között. Miért nem válnak közösség, szervezet tagjává azok, akik igényt tartanának a közösségi részvételre, motiváltak a tagságra?

Csoportok	Százalék (%)	N
Nem motivált és nem tag	25,1	264
Nem motivált, de tag	2,1	22
Motivált, de nem tag	46,3	486
Motivált és tag	26,5	278
Összesen	100	1050

9. táblázat. Motiváltság és közösségi tagság alapján képzett csoportok

A feltett kérdések megválaszolásához főként a két alábbi csoport – a „motivált és tag”, valamint a „motivált, de nem tag” – összehasonlítására van szükség, hiszen itt kell tetten érni egy olyan tényezőt, amely a motiváltság és a csatlakozás között áll. Meghúzódhatnak-e bizonyos szocio-demográfiai tényezők a motiváltság és a tagság ellentmondása mögött? Az elemzés azt mutatja, hogy sem a nem, sem az átlagéletkor, sem az egy főre jutó jövedelem terén nem rajzolódik ki számottevő különbség a csoportok között.⁷³ Egy társadalmi tényező azonban befolyással lehet a formális közösséghez való csatlakozásra, mégpedig az iskolázottság. Azok, akik motiváltak, de nem tagjai közösségnek, alacsonyabban iskolázottak, mint akik rendelkeznek motivációkkal és közösségi kötődéssel. *Az iskolázottság tehát hatással van arra, hogy valaki ne csak fontosnak tartsa a közösségi létet, hanem ténylegesen részt is vegyen benne. A magasabb iskolázottság nem csupán az ismeretek, a tudás kiszélesítését eredményezi, hanem a kapcsolatok, a társadalmi tőke bővüléséhez is hozzájárul, így megkönnyítheti a formalizált közösségekhez való hozzáférést, csatlakozást.*

⁷³ A „nem motivált, de tag” csoport jellemzői az alacsony elemszám miatt (N=22) nem értelmezhetőek.

	Nincs érettségije	Érettségizett	Diplomás	Összesen
Nem motivált és nem tag	65,5%	26,5%	8,0%	100,0%
Nem motivált, de tag	63,6%	22,7%	13,6%	100,0%
Motivált, de nem tag	57,9%	29,8%	12,3%	100,0%
Motivált és tag	48,0%	30,8%	21,1%	100,0%

120. táblázat. Motiváltság és közösségi tagság alapján képzett csoportok iskolázottsága

A motiváltság és a tagság ellentmondása összefüggésben állhat továbbá a motivációk tartalmával. A „motivált, de nem tag” valamint a „motivált és tag” csoportok ösztönzőinek összevetése választ adhat arra, hogy mely okok, értékek ösztönzik inkább a közösségi részvételt. Milyen típusú motivációkkal rendelkeznek azok, akik nem tagjai formalizált közösségeknek? Tapasztalható-e különbség a motivációik sorrendjében azokhoz képest, akik tartoznak bizonyos formalizált közösségekhez?

	Választotta (%)
1. Természet, állatvilág értékeinek megóvása	56,1
2. Szegények és hátrányos helyzetűek segítése	54,0
3. Szabadidő hasznos eltöltése	42,7
4. Szórakozás, örömforrás	39,8
5. Lakóhelynek, közvetlen lakókörnyezetnek segíteni	37,8
6. Kötelességérzet, erkölcsi kötelesség	29,7
7. Emberekkel találkozni, emberek között lenni	29,0
8. Önmegvalósítás	25,1
9. Anyagi előnyök megszerzése céljából	21,9
10. Hazaszeretetből	21,0
11. Társadalmi vagy politikai változást elősegíteni	10,1
12. Vallásos hitből	9,8
13. Környezet elvárása, pozíció miatt	6,8
14. Társadalmi elismertség	5,9
15. Egyéb	1,3

131. táblázat. Motivációk sorrendje a nem közösségi tagok körében (N=486)

	Választotta (%)
1. Szegények és hátrányos helyzetűek segítése	57,2
2. Természet, állatvilág értékeinek megóvása	56,8
3. Lakóhelynek, közvetlen lakókörnyezetnek segíteni	51,5
4. Szabadidő hasznos eltöltése	50,1
5. Szórakozás, örömforrás	48,0
6. Kötelességérzet, erkölcsi kötelesség	41,8
7. Emberekkel találkozni, emberek között lenni	39,1
8. Hazaszeretetből	33,2
9. Vallásos hitből	32,7
10. Önmegvalósítás	30,4
11. Anyagi előnyök megszerzése céljából	21,4
12. Társadalmi vagy politikai változást elősegíteni	14,0
13. Társadalmi elismertség	12,5
14. Környezet elvárása, pozíció miatt	10,7
15. Egyéb	3,4

142. táblázat. Motivációk sorrendje a közösségi tagok körében (N=278)

A motivációk sorrendje között – a közösségi tagok és nem tagok körében – mutatkozik némi eltérés. *Mindkét csoportban olyan kollektivistikus értékek jelentik az elsődleges motivációkat, mint a természet védelme és a szegények megsegítése.* A kollektivistikus jellegű motivációk közül a lakóhely, lakókörnyezet segítése erős ösztönzőt jelent, hiszen a közösségi tagok körében a harmadik helyre lépett elő a motivációk sorrendjében. *Az individualisztikus jellegű ösztönzők közül mindkét csoportban azok szerepelnek a rangsor előkelőbb helyein, melyek egyéni szükségleteket, igényeket elégítenek ki.* Azok az individualisztikusnak tekintett motivációk, melyek presztízsvágyból fakadnak, kevésbé jelentik egy közösséghez csatlakozás mozgatórugóját. A két minta motivációinak sorrendje között feltűnő *a tradicionális értékekhez kötődő ösztönzők* – mint a hazaszeretet és a vallásos hit – elmozdulása, ezeket *a valamilyen formalizált közösséghez tartozók közül többen említették, vagyis jobban ösztönzik a közösségi részvételt.*

Következtetések és további kutatási irányok

A közösségi tagság és a motivációk külön-külön, majd pedig együttes vizsgálatából az alábbi következtetéseket lehet levonni: nagyon kevesen vesznek részt valamilyen meghatározott célú vagy szerveződési elvű közösség, klub, azaz formalizált közösség életében. Azok közül, akik tartoznak valamilyen formalizált közösségbe, legtöbben vallási csoport vagy sportklub életében vesznek részt, az érdekvédelmi szervezetekben való tagság a legalacsonyabb mértékű. Akik nem tartoznak egy közösségbe sem, azok inkább az alacsonyabb státuszúak köréből kerülnek ki, bár ez a tendencia csak az iskolázottság terén mutatkozik meg.

A motivációk vizsgálatánál más képet kaptunk, hiszen a válaszadók háromnegyede tudott olyan motiváló okot mondani, ami miatt csatlakozna egy közösséghez. Ezen motivációk között első helyen az olyan kollektivistikus tényezők állnak, mint a természet, az állatvilág megóvása és a szegények megsegítése. A motiválatlanság az alacsonyabban iskolázott, idősebb emberekre jellemző.

A két változó összevetése érdekes összefüggést mutatott, hiszen találtunk egy olyan csoportot, melybe tartozók tudtak említeni legalább egy motivációt a csatlakozásra, mégsem tagjai formalizált közösségeknek. Az ő motivációiknak összevetése a közösségi tagok motivációival arra enged következtetni, hogy *vannak olyan tényezők, melyek jobban ösztönzik a közösségi részvételt. Legfőképp a kollektivistikus jellegű motivációk indítják az embereket arra, hogy csatlakozzanak egy formalizált közösséghez, kivétel ez alól a társadalmi vagy politikai változás elősegítésén alapuló motiváció.* *Az individualisztikus motivációk közül inkább azok ösztönzik a közösségi tagságot, melyek belső egyéni szükségletekhez, nem pedig presztízsvágyhoz kötődnek.* Erős ösztönzőt jelentenek továbbá a formalizált közösségi részvételre a tradicionális értékek.

Az iskolázottsággal való összefüggés és az ebből felállított hipotézis, miszerint valójában a társadalmi tőke mértéke húzódik meg a motiváltság és a tagság ellentmondása mögött e tekintetben, egy további kutatás témáját képezheti. Érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy milyen egyéb tényezők, például személyiség-jellemzők húzódnak meg amögött, hogy egyesek a motiváltságuk ellenére nem csatlakoznak formalizált közösségekhez.

Felhasznált irodalom

- Füstös L. – Szakolczai Á. (1994) Értékek változásai Magyarországon 1978–1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. In *Szociológiai Szemle* 1994/1. 57–90.
- Hankiss E. (2004) *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Nárai M. (2004) A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. In *Educatio*. 4. szám, 616–634.
- Putnam, R. (2006) Egyedül tekézni: Amerika csökkenő társadalmi tőkéje. In Lengyel Gy.– Szántó Z. (szerk.) *Gazdaságsszociológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Aula Kiadó.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálójája. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2008) *Éltető kapcsolatok*. Budapest. Új Mandátum Kiadó.
- Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Feleky Gábor (szerk.) *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Utasi Ágnes:

Baráti közösségek és magántársaságok – a közélet iskolái

Az emberi közösségeket és közéletet vizsgálva a társadalomkutatók jelentős figyelmet szentelnek a formalizált civil szerveződéseknek, egyesületeknek és főleg a pártoknak, ám ritkán tesznek említést arról, hogy a közélettel kapcsolatos vélemények megalapozása, majd formálódása elsődlegesen a primer és informális közösségekben történik. Az első közösségi mintát és élményt, az első impulzust a „politikáról”, a hatalom működéséről, a környező közösség tagjai iránti szolidaritásról, a mások iránti felelősségvállalásról többnyire gyerekkorban, a származási család összejövetelein szerezzük, ahol a kommunikációból gyakran már az óvodáskorú gyerek is megismeri, leszűri a szülők „pártpreferenciáját”.

Ifjúkorban, majd felnőttként az őszinte, meghitt beszélgetések a környező és tágabb világról, társadalmi kérdésekről elsősorban nem az ifjúsági szervezetekben, pártokban, nem is a civil szervezetekben folynak, hanem informális összejöveteleken, szoros baráti körben. *A baráti és magántársasági összejövetelek* egyszersmind a *közéleti információcsere* szinterei, a közéleti kérdésekről folytatott *véleményformálás és véleménycsere* alkalmi, végső soron *a demokratikus közélet legközvetlenebb közösségei*.

A közösségek és a közösség iránti szükséglet kutatásakor tehát mindenképpen meg kell ismernünk a baráti társaságok, közösségek működését. Fontosnak tartjuk ezt azért is, mert a demokratikus közösségi életet, a társadalmi kapcsolatokat, a kapcsolati tőke működését elemző társadalomtudományi kutatások indokolatlanul kevés figyelmet fordítanak a bizalmas informális társaságok, baráti közösségek vizsgálatára.

A magántársaságok azonban korántsem csak a demokratikus közéleti participáció „elemi iskolái”, több funkciót is betöltenek a társadalom és az egyén életében. Elsősorban a közösségi integrációt biztosítják, megvédik az egyént az izolálódástól azáltal, hogy a közösségbe tartozó hasonlók segítik, támogatják, óvják egymást. Minden ember törekszik arra, hogy a társadalomban ne érje hátrányos megkülönböztetés származása, vagyona, bőrszíne, kulturális hovatartozása, életkora és megannyi más, akaratától független, ám az életre szükségképpen erősen ható jellemzők miatt. Ezt a vágyat a családon kívüli közösségek közül elsősorban a magántársaságok elégítik ki, ahol tudatosan a „rangok” egyenlőségét „játsszák” a résztvevők. Itt „... az egyén öröme teljesen attól függ, hogy a többiek is boldogok-e”. „De még a társadalmilag egy szinten állók esetében is társaságuk demokratikus jellege megjártott”. Mégis, akit a társaság már befogad, azt a körbe tartozók egyenlőnek tekintik, és szükség szerint támogatják (Simmel 1973: 461).

A magántársaságok láthatatlan szelekciós mechanizmusokkal státusz homogámiára törekednek. Ezáltal a társasági „játsszóterre” való bejutás esélye nagyon is egyenlőtlen. Az emberek mindennapi gyakorlata, személyes kapcsolattartása során a baráti társaságokban a státuszok szerinti szelekció eredményeként többnyire megvalósul a státusz homogámia. A mások megkülönböztetését a „hozzánk hasonlótól” a metakommunikáció számos jele segíti, ennek nyomán működik a megkülönböztető „deferencia” és preztízs-besorolás (Shils 1977, Sennett

2004).⁷⁴ A magántársaságok praxisában végül is szigorúan érvényre jut Max Weber rendi rétegződéséről kifejtett teóriája, amely szerint az emberek túlnyomó többsége társadalmi státuszának megfelelő hasonló köréből barátkozik (peer group), házasodik (házassági homogámia), a hasonló státuszúak számára fenntartja és azon belül osztja meg a (többlet)jövedelemszerzés kínálkozó lehetőségeit (Weber 1987). Más státuszúakkal, más kultúrába vagy szubkultúrába tartozókkal többnyire csak formalizált közösségi-szervezeti, intézményi együttműködést valósít meg, a *másokkal* folytatott interperszonális kommunikációt legtöbbször udvarias távolságtartás jellemzi. Más kultúrához, szubkultúrához tartozókkal csak ritkán tud létrejönni olyan bizalmas kötelék, amely képes lenne stabilizálni, folyamatosan szolidáris közösséggé formálni a kapcsolatokat.

Segíti, s egyszersmind bonyolítja is a státuszok szerint formálódó magántársaságok, baráti körök tagjainak kiválogatódását és összerendeződését az is, hogy a különböző kulturális, szubkulturális rétegekbe, csoportokba tartozók között az egymással szembeni elzárkózás és kizárás kölcsönösen működik, ezáltal zárják határaikat (Weber 1987, Parkin 1974). Az emberek – akár szegények vagy gazdagok, magas vagy alacsony státuszúak – többnyire nem kívánnak nagyon különböző státuszúakkal, eltérő kulturális körbe tartozókkal bizalmas viszonyt alakítani, még akkor sem, ha néha a *mások* élete iránti természetes kíváncsiság vagy a multikulturális toleráns értékűkövetés és az egyenlőség szemény jegyében el is vegyülnek az eltérő kulturális hagyományokat és értékpreferenciákat követő társaságokban.

A láthatatlan szelekció eredményeként végül is mindenki a hozzá hasonló státuszúakkal alkot legszívesebben bizalmas baráti társaságot. A társadalmi státusz számos dimenziója közül azonban a társasági befogadáshoz többnyire nem szükséges a státusz-hasonlóság egyszerre valamennyi státusz-dimenzióban, elegendő, ha az életfeltételek egyetlen dimenziójában fennáll a hasonlóság. A meggazdagodott, magas státuszra szert tett, ám iskolázatlan vállalkozót például vagyona révén az „elit” társaságai többnyire magas műveltség és diploma hiányában is befogadják; hasonlóképpen a magasán képzett, magas státuszú családban nevelkedett vagyontalanokat műveltségükhöz és/vagy származásukhoz kapcsolódó magas státuszuk alapján fogadják társaságukba a privilegizáltak (Mills 1960, Utasi 2010).⁷⁵

A magánkapcsolatokat alakító szelekciós mechanizmusokkal járó kizárás és befogadás – miután a homogámiát egyaránt igénylik a magasabb és az alacsonyabb státuszúak, valamint az eltérő kulturális körökhöz tartozók – csak ritkán sérti a valamely társaságból kizártak igazságérzetét, érzékenységét. Fájdalmasabb az, amikor a nagyon hátrányos, szűkös életfeltételek között élők számára a szegénység azt sem teszi lehetővé, hogy a hozzájuk hasonlókkal alakítsanak társaságot, ápolják kötelekeiket, hogy legalább időnként társasággal töltsék szabadidejüket. A legszegényebbek közül néhányan úgy kompenzálják a magántársaság otthoni kereteinek objektív hiányát, hogy közterületen (utcán, házak előtt, piacon) jönnek össze baráti társaságukkal, azaz nyilvános tereken

⁷⁴ Shils szerint a metakommunikáció révén az emberek képesek besorolni a másokat hozzájuk hasonló, alacsonyabb vagy magasabb státuszúnak, vagyis érzékelik a társadalmi különbségeket, s eszerint formálják közvetlen kapcsolatukukat. A mások, idegenek iránti kölcsönös elfogadásról lásd: Sennett 2004.

⁷⁵ Mills az elit neveltetésével kapcsolatban kifejti, hogy az elit iskolában a rangok egyenlőségére helyezik a hangsúlyt, kötelező az egyenruha. Versengeni nem egymással kell, hanem mindenkinek önmagával. Így a bekerültek között demokratikus látszat-egyenlőség közössége alakul. Később jelentős az „old boys” összetartás, annak megőrzését szolgáló klubok, ahova a belépőt a közös iskola jelenti. Akár jómódú (lesz, volt), akár nem, a volt iskolatárs ajánlólevelet kap az elit klubokba, mivel a társaságba lépés egy dimenzióját teljesítette. A fentieket igazolja a mai magyar társasági életben az Operabálok „társasági elitje”. Lásd: Utasi 2010.

teremtik meg maguk számára a közélet és az eszmecsere közösségi fórumait, valamint a társaság révén nyerhető szolidaritást és kapcsolati tőke-nyereséget.

Az egyének többségének van baráti társasága, magántársasága, vagyis olyan családon kívüli kisközössége, köre, amely belső szolidaritásával segít elviselni az élet nehézségeit, és biztosítja a személyes gondokról és a makrotársadalommal összefüggő kérdésekről folytatandó információ- és véleménycsere lehetőségét, s a társasággal rendelkezők többsége számára a primer közéletiség kereteit is.

Korábbi kutatásaink következtetéseiről győztük meg bennünket, hogy a társadalom atomizálódik, hogy napjainkban a szűk családi közösség szinte az egyetlen erős szolidaritás-közösség, miután a nagyipari fejlődés és az urbanizáció hatására felbomlottak vagy bomlóban vannak a tradicionális közösségek (Utasi 2002). Jelen vizsgálatunk azt valószínűsíti, hogy a szűk családon kívül a társadalom többsége számára létezik még egy kisközösség: a baráti és magántársaságok közössége, amely a szolidaritás és egyszersmind a közélet alapjait is biztosítja. Felül kell vizsgálnunk azt a közkeletű vélekedést, hogy általánosan individualizálódik és szétesik a társadalom. A közösségi hálók jelentős mértékben összetartják azt, az individuumnak mint

én-nek ugyanis szüksége van tükörként másokra, nem elégzik meg a szűk családi közösséggel. A korábban jelzett intézményes individualizálódás mellett a modern korban tehát létezik egy magántársasági-közösségi individualizálódás is. Az egyén itt individuálisan maga választja ki, teremti meg közösségét, bírja a választás szabadságát, miközben önkorlátozást is vállal az önként választott közösség érdekében.

Miért van az, hogy ennek ellenére sem működik a makro-közösségi társadalom, s az érdektelenség gyakran már a lokális közösségekben is ellehetetleníti a demokratikus közéleti participációt és a helyi információáramlást? Valószínűleg azért, mert – elsősorban a gazdasági szűkösség és a jogilag szabályozatlan, nem transzparens gazdaság miatt – változatlanul általános és nagymértékű a bizalmatlanság az idegenek, más státuszúak, más kultúrához tartozók iránt. Ilyen körülmények között nem tud működni, áttörni és szélesebbre tágulni a közösségi bizalom köre. Még a civil szervezetekig, egyesületekig is csak nagyon kevesen jutnak el. A magántársaságok ebben a helyzetben fokozott szerepet játszanak, hiszen a baráti társasággal rendelkezők szükségleti szintjébe már beépül a tágabb közösségi kapcsolatok igénye, és – kutatási hipotézisünk szerint – a közösség iránti szükséglet már megteremtheti a demokratikus közélet megújításának esélyét.

A magántársaság fogalmának kutatási célú operacionalizálása

A közösség kritériumai között alapvetőnek tekintjük a belső szolidaritást, a körhöz tartozók egymás közötti kölcsönös segítségnyújtását, amelyet a közösséghez tartozók iránti bizalom és mi-tudat hoz létre. A rendszeres közösségi összejövetelek, rituális alkalmak során erősödik a közösségi kohézió, a tagok megjelenésükkel kifejezésre juttatják összetartozás-tudatukat, s a jól sikerült, élvezetes összejövetelek megteremthetik az összetartozás spirituális élményét is (Hankiss 2004, Utasi 2009).⁷⁶

⁷⁶ Hankiss Elemér közösségre vonatkozó paraméterei nyomán fogalmazzuk meg a közösség kutatási célú definícióját.

A baráti körök és az informális magántársaságok többnyire a mindennapok során ismétlődő kapcsolatokból, közösségekből (lakóhelyi, munkahelyi, szomszédsági, iskolai stb.) vagy véletlen ismeretségekből deriválódnak és strukturálódnak. A *baráti közösség, baráti kör és baráti magántársaság* fogalmát e tanulmányban azonos jelentéssel használjuk, jóllehet tudjuk, hogy a baráti kör gyakran szorosabb, szűkebb kapcsolatkeretet jelez, míg a társaságot esetenként kibővítik különböző motivációval.⁷⁷

A magántársaságok, illetve baráti körök olyan informális kapcsolatkeretek, amelyek az élet számos helyszínén, különböző korábbi, közös együttműködések során létrejött kapcsolatokból (szomszédságból, munkahelyről, iskolából, véletlen ismeretségből, formális intézményi kapcsolatból stb.) szerveződnek, az ott létrejött kötelekekből szimpátia, érdek, közös cél vagy csupán a tradíció, megszokás révén kiválogatódnak és bizalmas szolidaritáskörre rendeződnek. Ezek a kisközösségek a családon kívüli legközvetlenebb közösségi lét és közélet alapjai, fundamentumai. A körbe tartozókkal kialakul az a bizalmas légkör, amelynek hatására a tagok felszabadultan beszélnek személyes gondjaikról, problémáikról, örömeikről, bánatukról, megünneplik egymás sikerét, kölcsönösen információt áramoltatnak a számukra fontos (magán, egzisztenciális és társadalmi) kérdésekről. Amikor kutatásunk során az egyének magántársaságait, baráti közösségeit kívántuk számításba venni, *a kutatási kérdéssel azt tudakoltuk, hogy van-e a megkérdezettnek olyan köre, magántársasága, akikkel együtt a magánszférában jól érzik magukat, akikkel gyakran együtt ünnepelnek, szórakoznak, kikapcsolódnak, eszmét cserélnek.*⁷⁸

Feltételeztük, hogy van az egyénnek olyan informális magántársaság, amelyiket tagjai csak „társasági játéktérnek” használnak, ahol a tagok kizárólag együtt szórakoznak, közösen „játszanak”. Ebben a magántársaságban nem vesznek tudomást a körben résztvevők esetleges eltérő vagyoni helyzetéről, a körön belül, a körbe fogadottak körében (látszat)egyenlőség uralkodik, a közösség tagjai egyformának tekintik egymást a közös játékban. (Simmel 1973)

A szociológiai kutatások meglehetősen ritkán foglalkoznak a baráti-társasági étellel, az én-network-ök alapján strukturálódó társadalmi-társasági státuszközösségekkel (peer groups). Ennek alapvető oka az, hogy az ilyen közösségeket nehéz tudományosan definiálni, határait nem lehet pontosan, jellemző paraméterekkel körülírni, operacionalizálni, e jelenségre a kutatások legfeljebb kutatási szintű definíciót képesek adni – mi sem tehetünk másképp. A kutatásokban többnyire azt tekintjük barátoknak, akit a válaszadó annak tart, és ezt a definíciós kitételek kisebb megszorításokkal érvényesnek kell tekintenünk a baráti-társasági közösségre is, vagyis a válaszadók szubjektív önmeghatározása alapján a baráti társaság tagjainak tekintjük mindazon kapcsolatokat, akiket a megkérdezett a társasága tagjainak tekint. A barátok, s így a baráti közösségek között is találunk dominánsan instrumentális céllal létrejött, érdek alapon szerveződött, vagy a hosszú együttlét során megerősödött és dominánsan

⁷⁷ A magántársasági összejöveteleken többnyire felerősödik a presztízszorientált motiváció, s olyan jelenlévőkkel bővítik a társaságot, akiket annak reményében hívnak soraik közé, hogy a velük töltött együttlét, együttes élmény később nyereséget hoz a kör számára.

⁷⁸ Az országosan reprezentatív felvétel (Közösségi kapcsolatok) a következő kérdéssel tárta fel a magántársasági kötelekeket: „Az embereknek kapcsolataik közül többnyire alakul baráti körük, asztaltársaságuk, »pletykakörük« is. Az ilyen kis körökben jól érzik magukat, megtárgyalják a legújabb híreket, közösen szórakoznak, vagy időnként leállnak egymással beszélgetni, eszmét cserélni. Gondoljon az ilyen kis köreire, magántársaságaira. Létrejött-e Önnek ilyen köre, társasága lakóhelyről, szomszédságból, munkahelyről, sportoló társak közül, véletlen ismeretségből, iskolatársak közül, internetes kapcsolatból, kulturális tevékenységi körből, etnikai-nemzetiségi származásából, vallási/hitközösségből, hobbira szerveződő együttlétből, klub-tagságból, ismétlődő utcai tevékenységből, étteremből, kocsmai törzsasztalból, tágabb rokonságból, kártyakörből.”

emocionális motivációval összerendeződött közösségeket, ám egyikből sem hiányozhat a bizalom és a tagok között szükség szerint elvárható kölcsönös szolidaritás. (Wellman 1992)

A tradicionális társadalmakban az eliten kívül a legtöbb ember baráti, társasági köre a lakóhelyi településhez kapcsolódik, a lokális közösségből ered. A modern nagyipari társadalmakban ezzel szemben az emberek magántársasága több korábbi kapcsolatkörből, közösségből, több helyszínről, az élet eltérő színtereiről, eltérő életrészekből datálódhat, tehát gyakran multilokális, multikulturális vagy internacionális. A tradicionális társadalmakkal összehasonlítva új elem, hogy belépett a technika, és szerepe a társasági kapcsolattartás területén is nőtt. A gépkocsi, a telefon és az internet nagymértékben csökkentette a távolságokat, és általuk a társasági kötelékek intenzitása még akkor is megmaradhat, ha az egyén egyes társaságaival, köreivel való közvetlen találkozás alkalmi ritkábbak. Az is jellemzi a modern társadalmakat, hogy az egyén többféle baráti társaságának számos tagja közül a felgyorsult életritmus, a távolságok miatt a baráti közösségekbe tartozók mindegyikével nem képesek azonos időben találkozni, vagyis a közösségi életre, társaságra fordítható időt felosztja közösségei között (Wellmann 2001).

A modern ipari társadalmakban ezáltal gyakrabban pluralizálódnak az egyének magántársaságai: egy időben több magántársaságunk lehet, s az egyének különböző magántársaságainak tagjai gyakran nem, vagy alig ismerik egymást, társaságaink közül pedig némelyekkel intenzíven találkozunk, másokkal ritkábban. Feltételezhető azonban, hogy a tradicionális kisközösségek felbomlásával párhuzamosan a városokban is mind többek életében megtalálhatók a baráti társaságok, kisközösségek, amelyek ma a család után a mechanikus szolidaritás leglényegesebb közösségei. A korábbi közösségek atomizálódását jelző, urbanizálódó makro-társadalomban a baráti társaságok a családhoz hasonlóan megvédhetnek az izolálódástól.

Az egyének én-központú kapcsolathálóijából, ego-networkjéből kiindulva vizsgáltuk a baráti társaságokat. Jeleztük, hogy a baráti körök és a magántársaságok többnyire fedik egymást, ám előfordul az is, hogy a baráti kör szűkebb, intenzívebb, intimebb, továbbá a társaságba több protokolláris kapcsolatot is bevonhatnak, mindazonáltal mi az egyén megjelölése alapján a hozzá legközelebb álló társaságról gyűjtöttünk információt. Kinek-kinek elhatározása alapján ezek több vagy kevesebb protokolláris elemet hordhattak magukban. A közösségi kapcsolatokat feltáró vizsgálatban tizenötféle (általunk előfordulhatónak ítélt közösségi, közös együttműködésre utaló) forrást soroltunk fel, amelyekből hipotézisünk szerint rekrutálódhat a válaszadók baráti köre, társasága.⁷⁹

Az ego-network alapján elérhető baráti társaságról azt feltételezzük, hogy lehet valakinek egyetlen baráti köre (munkatársi eredetű, szomszédsági, korábbi iskolatársak), vagy alakulhat társasága több baráti körből. Így minél több korábbi közösségből deriválódnak baráti körök, az egyén annál gazdagabb baráti társasággal rendelkezik, minden bizonnyal annál változatosabb életet él, annál több információhoz jut.

Az adatok szerint a válaszadók ötödének nincs baráti társasága (22,5%), újabb ötödének csak egy forrásból, egy körből van (22,9%), míg minden másodiknak több kapcsolatkörből, korábbi közösségből származnak baráti társaságai (54,7%).

⁷⁹ Alakult-e, létrejött-e társasága: lakóhelyről, szomszédságból, munkahelyről, sportoló társak közül, véletlen ismeretségből, iskolatársak közül, internetes kapcsolatokból, kulturális, etnikai, vallási, hobby közösségből, klubból, utcai ismeretségből, éttermi-kocsmai törzsasztalból, tágabb rokonságból.

Tehát a minta közel négyötödének van legalább egy baráti körből álló magántársasága. Ez a mintaarány meggyőzően igazolja, hogy *a mai társadalomban a családon kívüli közösségek közül a baráti társaság a leginkább általános.*

Ezzel szemben a *más közösségbe tartozók aránya kisebb a baráti közösségénél: Az összes politikai párt, politikai szervezet tagjainak egyesített aránya a minta adatai szerint a felnőtt korú lakosság 1,2%-át gyűjti, civil szervezeti tagsággal legfeljebb a minta ötöde (21,7 %) rendelkezik.* (OTKA, 2009, Közösségi kapcsolatok, N=1051, saját számítás).

A nemzetközi kutatások is felhívták a figyelmet arra, hogy a civil közösségekbe tartozók száma az utóbbi évtizedekben még az USA-ban is csökkent, ahol pedig a civil mozgalmak nagyon erősek voltak (Putnam 1995). Ezzel szemben Wuthnow (1994) a kisközösségek, a valamilyen közös érdeket követve egymás felé gravitáló kiscsoportok erősödésére hívta fel a figyelmet. Wuthnow szerint ilyen kisközösségekben többnyire közös érdekeiket, érdeklődésüket követve találkoznak rendszeresen az emberek, s a rendszeres együttlét során feléled bennük a közösségi érzés is. Hasonló érdeklődésű, hasonló életfeltételű emberek keresik így egymás társaságát, többnyire magáért az együttes élményért. A kisközösségekben az emberek úgy érzik, törődnek velük. Mint írja, „a kiscsoportok tagjai között kifejlődő összetartozás bizonyítja, hogy nem individualisták társadalma vagyunk, akik kizárólag maguk kívánnak érvényesülni, hanem képesek vagyunk összeállni a kölcsönös támogatás szövetségeibe.” (Wuthnow 1994, idézi Giddens 1998:95.p.)

Vizsgálatunkban ilyen kisközösségeknek tekintjük a baráti társaságokat, amelyek az együttes élményt, kapcsolati tőkét és szolidaritást meglehetősen egyenlőtlenül osztják szét a társadalomban. Már maga az a tény is egyenlőtlenséget jelez, hogy az egyén korábbi társadalmi-kapcsolati forrásai, közösségei közül képes többet megőrizni, vagy csak egyetlen forrásból származó baráti köre van.

Az életkori metszetben például a 60 éven felülieknek átlagosan feleannyi forrásból strukturálódik baráti társaságuk, mint a legfiatalabb korcsoportba tartozóknak. Hasonló különbséget találunk a magántársasági források átlagos számát és az iskolai végzettség szerinti hierarchia szélső kategóriáit összehasonlítva is, ugyanakkor az érettségizettek társasági-közösségi élete minden bizonnyal már kiterjedt, hiszen a diplomásokhoz hasonló arányuk rendelkezik több (korábbi) közösségi forrásból is eredő magántársasággal, baráti körrel.

Az életkor és az iskolázottság szélső kategóriáihoz képest kisebb, de így is nagy a különbség a nagyvárosokban és kis falvakban élők *magántársasági forrásainak száma* között. Ugyanakkor az is igaz, hogy a hagyományos családi, rokoni, közösségi összejövetelek ma is nagyobb gyakorisága többnyire kompenzálja a falvakban meglévő társaságok kisebb számát. Korábbi vizsgálatunk azt mutatta, hogy az emberek falvakban és városokban egyaránt jelentős társasági, szórakozási eseménynek, információcserének tekintik a családi generációk hétfégi, születésnap, névnapi összejöveteleit is, melyeket pedig a kisebb városokban, falvakban nagyobb gyakorisággal találunk (Utasi 2008).

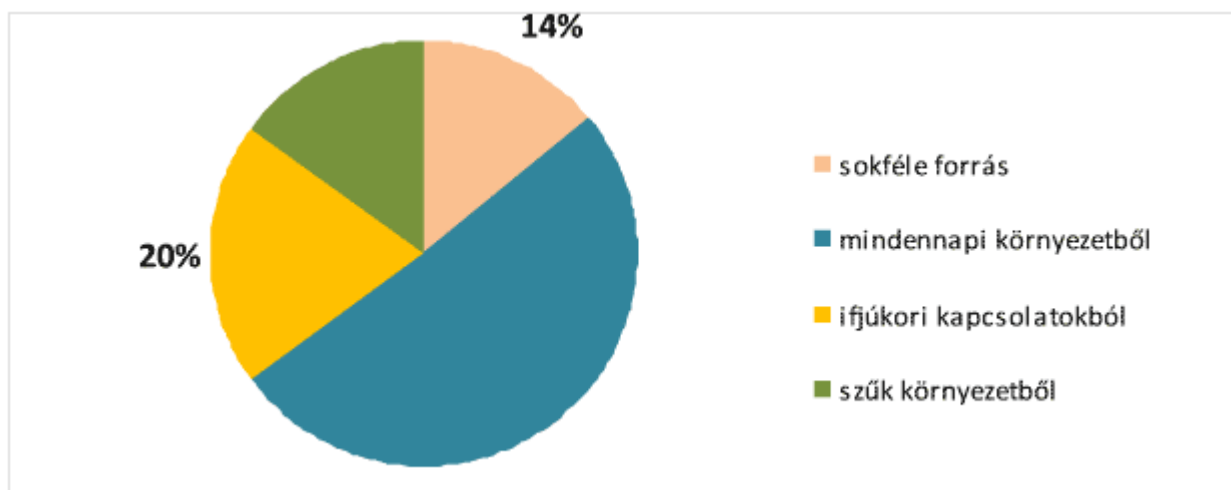
Vizsgálatunk adatai azt is jelzik, hogy a nőknek a férfiakhoz képest kevesebb forrásból származnak baráti társasági kapcsolataik, vagyis a nők szűkebb kapcsolatokkal, zártabban élnek, mint a férfiak.

A baráti társaságok olyan értéket, kapcsolati tőkét képviselnek, amelyek kedvezőbbé teszik az emberek életét. A társasági kötelékekkel nyerhető kapcsolati tőke transzferálható, más tőketípusokká is alakítható, s ezáltal gazdagítja az életet. Ennek fordítottja is igaz: a kedvező életfeltételek, a különböző javak bősége vonzza a baráti társasággal kiteljesedő élettevékenységeket, s jelentős kapcsolati tőke-nyereséget eredményez (Wellman–Frank 2001).

Hipotézisünk szerint tehát a baráti társaságok különböző korábbi kapcsolatból, korábbi közösségekből, közös együttműködésből alakulhatnak, eltérő forrásokból rekrutálódhatnak. A baráti társaságokat alkotó (korábbi) kapcsolati-közösségi források egyszersmind az embert körülvevő társadalmi, közösségi tér amplitúdóját is mutatják, a növekvő életkorral szűkülő, a jólét és státusz növekedésével táguló tendenciát jeleznek. Ezek a közösségi források összeolvadhatnak egyetlen „heterogén forrású” magántársasággá, de sokaknál a különböző körök, magántársaságok külön-külön megmaradnak, és plurális baráti, közösségi kapcsolatkereteket alkotva veszik körül az egyént.

*A domináns közösségi források száma és jellege szerint a baráti társasági struktúrát jelző csoportok négy variációját differenciáltuk a mintában:*⁸⁰

- a) Az első csoportba a rész minta közelítőleg tizede került, ők *sokféle korábbi közösségi forrásból strukturalódó* (munkahely, iskola, véletlen találkozás, klub, lakóhely stb.), gazdag társasági körrel rendelkeznek (13,5%).
- b) A megkérdezettek több mint felének magántársasága csak *a mindennapi környezetben élőkkel végzett közös tevékenységből* rekrutálódik, dominánsan *a lakóhelyről, és kisebb mértékben a munkatársak közül* (51,3%) kerül ki.
- c) Minden ötödik válaszadó magántársasága kizárólag a fiatalkor meghatározó közösségi együttlétét megőrizve dominánsan *iskolai kapcsolatokból* szerveződött (20,4%).
- d) Végül a maradék tized magántársasága a legszűkebb közösségi környezetből: *a közvetlen szomszédságból és tágabb rokonságból* alakult (14,8%).

7. ábra. A baráti társaságok források szerinti típusai (cluster-analízissel)
– a baráti társasággal rendelkezők részmintájában, N=815

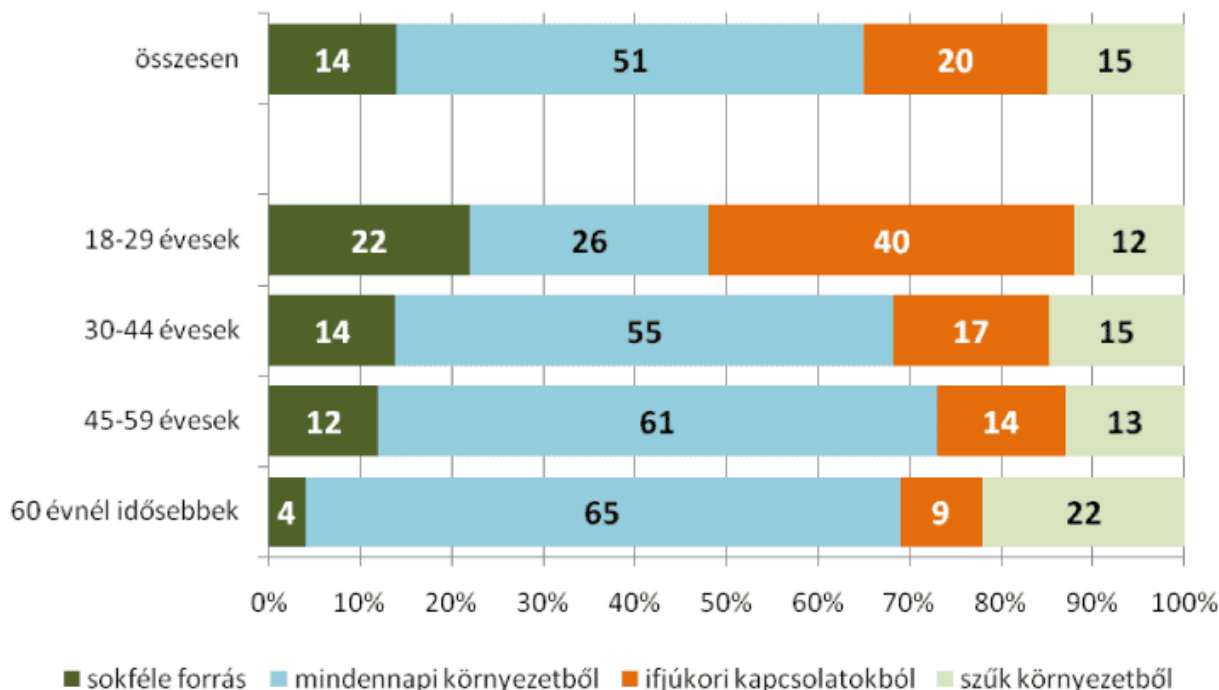
⁸⁰ A csoportosítást cluster-analízissel végeztük.

A vizsgálat adatai azt jelzik, hogy a társadalmi hierarchiát dominánsan alakító dimenziók mentén lefelé egyre szűkül a magántársasági köröket létrehozó korábbi közösségi források száma, s egyszersmind területileg is szűkül az a terep, ahonnan a magántársaság rekrutálódik. Minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a válaszadók, magántársaságuk annál nagyobb eséllyel az őket körülvevő szűk környezetből, elsősorban szomszédságból, lakóhelyről és a tágabb rokonságból strukturálódik. A kevesebb, mint nyolc osztályt végzettek esetében az ilyen szűk körből eredő baráti társasággal rendelkezők aránya 90% fölötti, a nyolc osztályt végzettekénél is közelíti a 90%-ot.

Sokféle (korábbi) közösségből, közös együttműködésből, kapcsolatkörből eredő magántársaságot leginkább a diplomások körében találunk, s ugyancsak a diplomások közül őrzik sokan az iskolatársi eredetű kapcsolatokat is. Ugyanakkor az is szembetűnő, hogy az érettségizettektől felfelé minden iskolázottsági csoportban a baráti társaságok legalább negyedét az iskolai eredetű kapcsolatok adják. Ez arra utal, hogy az érettségit adó középiskolai végzettséggel rendelkezők kategóriáitól felfelé minden iskolatípus kifejleszt, létrehoz és megerősít olyan tartós közösségi kötelékeket, amelyek képesek megalapozni a későbbi bizalmas baráti köröket, társasági kapcsolatokat. Azt is valószínűsíthetjük, hogy a legalább érettségizett népesség számára a 15–18 éves életkor alkalmas leginkább az erős barátságok megalapozására, jöllehet az évek múlásával, az öregedés folyamatával halványulnak, lazulnak ezek a kapcsolatok, és arányuk a magántársaságon belül is csökken.

Az életkorcsoportok közül elsősorban a fiatalok rendelkeznek több forrásból strukturálódó, változatos összetételű és eredetű magántársasággal. A társasági kapcsolatok forrásai alapján tipizáló (cluster) változó szerint a legfiatalabbak ötödének baráti társasága (20%) származik sokféle közösségből, kapcsolatkörből, intézményi kötelékből. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a fiatalok ezen kapcsolatkörei státuszukat tekintve is heterogének lennének, csupán az idősebbekéhez képest általánosan változatosabb, dinamikusabb, több aktivitást jelző, kedvezőbb életfeltételekre utalnak.

A többféle korábbi közösségből, intézményből, különböző forrásokból származó baráti társasággal élők aránya az életkor növekedésével fokozatosan csökken, s a 60 év felettiek körében arányuk már csak néhány százalék (2,5%). A legfiatalabbak körében mérthez képest tehát tizedére zsugorodik a változatos baráti társasággal élők aránya a legidősebbek korcsoportjában. A trend jól jelzi a növekvő életkorral fokozatosan szűkülő élettereket és a korosztályok közötti növekvő egyenlőtlenséget, amelyek hatására redukálódnak a kapcsolatkörök, a magántársaságok közösségi forrásai, s növekszik a szélső korcsoportok közötti társadalmi egyenlőtlenség.

8. ábra. Domináns magántársasági források az egyes életkorcsoportokban, N=815

A legfiatalabbak kivételével minden korcsoportban a többség baráti társasága a **lakóhelyi közösség** tagjai közül származik, de különösen így van ez a legidősebbek korcsoportjában. A magántársasági kapcsolattal rendelkező idősök négyötödének társasága már ez utóbbi, szűk mozgástérre utaló társadalmi térből szerveződik. Pozitív megközelítéssel ez arra utal, hogy a társaság még az idősök számára is megmarad a lokális közéleti érdeklődés, az információcsere terepének, legalábbis azok számára, akik rendelkeznek baráti társasággal.

Az iskola értelemszerűen a legfiatalabbak körében domináns magántársasági forrás. Az életkor növekedésével párhuzamosan általában lazulnak az iskolai kötelek, csökkennek a fiataalkori közösségi forrásokból eredő kapcsolatok, s az évek számával fokozatosan csökken az iskolában létrejött kötelek aránya a magántársaságokban is.

A közvetlen szomszédság és a tágabb rokonsági kapcsolatok hasonló arányban találhatók minden életkorcsoport magántársaságában, de különösen felerősödnek azokban az életciklusokban, amelyekben a közvetlen közelben lakókkal történő összefogás, szolidaritás nélkülözhetetlen, amikor az otthonhoz kötöttség kényszere erős, például a kisgyermekes életciklus idején és még inkább az egyre kisebb mozgásra képes hatvanon túliak életében.

A státusz homogámia dominanciája

A baráti társaságok státusz-összetételére vonatkozó hipotézisünket a rendi összetartozást jelző homogámia-elmélet nyomán valószínűsítettük (Weber 1987). Az adatok megerősítették a weberi rendi rétegződéssel kapcsolatban jól ismert hipotézist. A baráti társasággal rendelkezők szubjektív önbesorolását követve, *háromnegyedik társasága kizárólag a saját „társadalmi osztályába tartozók” köréből* szerveződik (75%). Ötöde vegyes összeté-

telúnek tekintette társaságát, vagyis ez utóbbiak szerint a válaszadóéhoz hasonló osztály-hovatartozású tag(ok) mellett más osztálybeliek is találhatóak (20,6%).⁸¹

A válaszadókéhoz képest alacsonyabb (0,8%) vagy magasabb társadalmi osztályba tartozók aránya (3,5%) a magántársaságokban az előzők után természetesen elenyésző. Ha a kérdezett társasága kizárólag a sajátjától eltérő státuszú, vagyis a kérdés megfogalmazása szerint „eltérő társadalmi osztályba tartozók” köréből strukturálódik, akkor társaságaiban „inkább magasabb státuszú, magasabb osztály-hovatartozásúak” találhatóak, vagyis az ilyen válaszadók többsége „felfelé választó”. A „felfelé” választók számára a magántársaság – legalábbis vágyaik szerint – többlet-információt és nyereséget hoz, vagy azt az érzést keltheti, hogy személyes státuszuk emelkedik a hozzájuk képest magasabb státuszú társaság révén.

Az iskolai fokozatok szignifikáns együtt járást mutatnak a baráti társaságok státusz homogenitásának mértékével. A vegyes státuszösszetétel hasonló arányban fordul elő valamennyi iskolai szinten, arányuk kissé alacsonyabb a legalsó fokozatban, ám minden szinten kiemelkedően magas a hasonló státuszú társaságok aránya. Másként fogalmazva az adat megerősíti azt a hipotézist, hogy az emberek az iskolai szintekkel jól szimbolizálható státuszhierarchia minden szintjén ragaszkodnak a hozzájuk hasonlóhoz, meglehetősen erős a szinteken belüli összetartás, de a másoktól elzárkózás is. Ez pedig meglehetősen hierarchikus, rendiesen tagolt társadalomra utal.

Az eltérő korcsoportba tartozók baráti társaságainak státusz-összetételében nem található szignifikáns kapcsolat, minden korcsoport háromnegyede a saját státuszához hasonlók köréből szervezi társaságát. Ismeretes ugyanakkor az életkorok szerinti elkülönülés, szegregálódás is, ami azt jelenti, hogy a korcsoportok hasonlósága és a státuszok hasonlósága mintegy kettős elzárkózást, bezárkózást eredményez a baráti társaságokban, ezáltal is növelve a társaságok homogenitását.

Az életfeltételek különböző dimenzióját vizsgálva a magántársaságok státusz-összetétele a településtípusok metszetében mutatja a legjelentősebb különbséget. Kiemelkedően magas *arányban van vegyes státuszú magántársasága a Budapesten élő válaszadóknak (37,45%)*, miközben a kisebb településtípusok felé haladva fokozatosan növekszik a magántársasági körök homogenitása, a kis falvakban élők magántársaságainak már több mint négyötöde homogén státusz-összetételű. Úgy tűnik, hogy a nagyvárosokra inkább jellemző multikulturális lakosság és a plurális értékpreferenciák hatására nagyobb arányban alakulnak vegyes státusz-összetételű magántársaságok is, mint a tradicionálisabb értékekhez ma is szigorúbban ragaszkodó, kulturálisan is homogénebb kistalvokban.

Ugyancsak a fővárosi válaszadók közül – más településtípuson élőkhez képest – jelentősen többen választanak „felfelé”, vagyis itt magasabb az aránya az *inkább magasabb osztályba tartozókat gyűjtő magántársasággal rendelkezőknek: Budapesten a minta átlagához képest kétszer annyian jelezték*, hogy magántársaságukban nagyobb részt *magasabb osztályba tartozók vannak (7,7%)*. Az is igaz, hogy ez a mintaarány a státusz-homogén társaságok döntő arányához képest még így is nagyon alacsony. Minden településtípuson, így a fővárosban is

⁸¹ A kérdőív ugyan a „társadalmi osztályra” kérdezett rá, ám mi ezt a tanulmányban gyakran azonosítottuk a szubjektív státusz-besorolással.

domináns tehát a magántársasági státusz-homogenitás, s kismértékű heterogenitással elsősorban a nagyvárosokban találkozunk.

Az emberi kapcsolatok akkor működnek stabilan és maradnak erősek, ha gyakori találkozás során folyamatosan megerősítik őket. Az informális társaság tagjai is összejöhetnek rendszeresen, a társaságnak ilyenkor lehetősége van a mindennapi problémák, gondok folyamatos megbeszélésre. A gyakori találkozással rendszeresen megerősített, intenzív együttlétet alkalmat nyújt az egyéni és közéleti, közösségi kérdések megtárgyalására, a szűkebb és tágabb társadalmi környezet dolgainak folyamatos értékelésére is. Vannak persze olyan magántársaságok is, amelyek csak nagy események, ünnepi alkalmak idejére jönnek össze tagjaikkal, ezeknek a működése jórészt protokolláris. A ritka összejövetelek többsége csak arra alkalmas, hogy a tagok demonstrálják az együvé tartozást, ilyenkor mintegy meggyőzik egymást a társaságon belüli összetartozásról, szolidaritás, s arról, hogy potenciálisan számíthatnak egymásra. Ugyanakkor a baráti társaságok tagjai közül néhányan, esetleg csak ketten-hárman meglehetősen gyakran találkoznak egymással, ilyenkor az információcsere a tágabb társasághoz tartozókhoz csak áttételesen jut el, láncszerűen működik.

A vizsgálat során meggyőződünk arról, hogy *a megkérdezettek túlnyomó többsége intenzív közvetlen vagy közvetett kapcsolatot tart a hozzá legközelebb álló társaságával*. A baráti társasággal rendelkező válaszadók *két-harmada naponta, de legalább hetenként többször kapcsolatban áll* (63,1%) baráti körével, illetve annak tagjaival.⁸² *A baráti kör tagjaival havonta többször találkozókkal (23,4%), kontaktust tartókkal együtt a válaszadók több mint négyötöde kétségtelenül intenzív baráti, társasági közösségi életet él*. A baráti társasággal rendelkező válaszadók tizede havonta jön össze (10,4%), illetve tart kapcsolatot közösségével. A vizsgálat tehát egyértelművé tette, hogy *a baráti társasággal rendelkezőknek nem csak igénye, de praxisa is az intenzív társasági, közösségi élet*. A családon kívüli privát közösségi élet tehát a társasági kapcsolattal rendelkezők – azaz *a minta háromnegyede – életében intenzív társasági-közösségi együttléttel jár, alkalmas keretet biztosítva a mindennapi gondok, egyéni és társadalmi kérdések megbeszélésére, a közéleti lét formálására*.

Kutatásunk alapkérdése a közösségi kapcsolatok igényének feltárása. Azt feltételeztük, hogy a közösségi kapcsolatok iránti igény közel viszi az egyént a közéletiséghez, a közéleti participáció igényéhez is. Az adatok alapján bizonyítható, hogy a társadalom háromnegyedének szükségletében már megjelent a családon kívüli tágabb közösségi kör iránti igény, s ez a közéleti kérdések megbeszélése nyomán esélyt jelenthet a lokális közösségek iránti demokratikus participáció megjelenésére, bővítésére.

A baráti társaság hiányával élők

A magántársasági kötelékkel rendelkező, közösségi igénnyel és praxissal élő háromnegyeddal szemben *a minta közel negyedének nincs baráti társasága* (22,8%). Vannak közöttük, akiknek nem is igénye a tágabb közösség, mások közösség iránti vágyuk, igényük ellenére kimaradnak a baráti társasági, közösségi élet praxisából. Az adatok szerint a társaság nélkül élők körében magas azok aránya, akik számára kizárólag a családdal töltött idő nagyon fontos igény (67,1%). A baráti társaság nélküliek körében a minta átlagához képest magasabb azok aránya is, akik számára senki – még a család sem – nagyon fontos (13,1%, a minta-átlagban=10 %). E két kategóri-

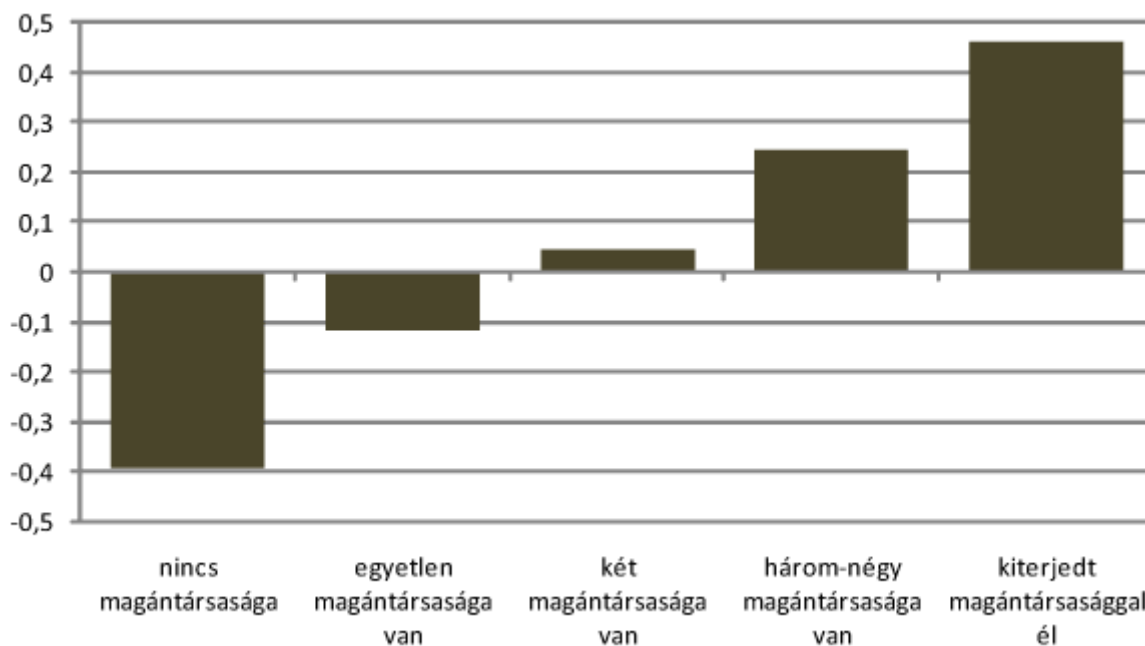
⁸² Akinek több magántársasága volt, a válaszadóhoz legközelebb álló magántársasággal tartott kapcsolat intenzitását mérte a kérdés, s a továbbiakban mindenütt a válaszadók által kiválasztott magántársaságra vonatkozóan kérdeztük.

át együtt szemlélve azt látjuk, hogy a baráti társaság nélküliek négyötöde számára (80%) nem kialakult szükséglet a tágabb közösségi lét. Vagyis a *magántársaság nélkül élő népességi negyed többsége családba zárkózó életet él, számukra a közösség iránti igényt kielégíti – akinek van – a család, akiknek pedig a család sem nagyon fontos, azok elvonulnak a közösségtől, izolálódnak.*

A baráti társasággal nem rendelkezők többsége alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, nem érettségizett (60%), közel harmaduk kistelepüléseken él (30%), nincs közöttük fiatal, mindenki 45 év feletti, többségük idős, kicsit magasabb a nők, mint a férfiak aránya. Vagyis a baráti társasággal nem rendelkezők mintanegyedében döntően valamilyen társadalmi hátrány található, feltételezhető, hogy ez közrejátszik abban, hogy ők megrekednek a családon kívüli közösségi szükségletek igényének és praxisának alacsony szintjén.

A társadalmi hátrányok közül a tágabb közösségtől való megfosztottságot nagymértékben katalizálja a szegénység. Egy 18 féle vagyontárgy birtoklását szintetizáló *vagyoni index*⁸³ és a társasági élet praxisa, illetve elutasítása között szignifikáns kapcsolatot találtunk. A rossz vagyoni helyzet sokakat még a hasonlókkal kialakítandó és fenntartandó baráti, társasági életre sem készítet. Ezen kívül a szegények nem kis aránya eleve nem kíván senkivel társasági kapcsolatot alakítani, minden bizonnyal elsősorban éppen azért nem, mert a vagyoni szűkösség mellett nem képes vagy nem hajlandó a hozzá hasonlókkal olyan társasági-közösségi elköteleződést vállalni, amely a kölcsönös szolidaritás etikai normáját is elvárná (Castel 1993). A nagyon szűkös vagy hiányzó javakat már alig lehet tovább osztani, a nagyon kevésre nem lehet potenciálisan törlesztendő magántársasági-közösségi kötelezettséget vállalni. A szűkösség és nincstelenség szintjén élők a nehézségeket – ha van családjuk – családon belül oldják meg, a szolidaritás is családon belül marad, a magántársaság és a baráti társasági élet ezen a szinten alig jöhet számításba.

⁸³ Kábeltévé, színes TV, vezetékes telefon, mobiltelefon, mosogatógép, automata mosógép, házi mozi vagy DVD, személyi számítógép, laptop, internet csatlakozás, digitális fényképezőgép, személygépkocsi, műkincs, nyaraló, saját lakás-ház, másik lakás-ház, föld-mezőgazdasági ingatlan.

9. ábra. Magántársaságok száma és a vagyoni javak összefüggése – Z-score átlagok, N=1501

A vagyoni javakat összesítő index és a magántársaságok számát jelző változó szemléletesen mutatja, hogy a magántársaság nélkül élők messze az átlag alatti vagyoni javakat birtokolva élnek. A vagyoni index átlaga alatti értéket találunk azoknál is, akiknek egyetlen forrásból van magántársaságuk. Ezt követően azonban a magántársaságok számával növekszik a család által felhalmozott vagyoni javak mértéke is.

A magántársasági közösségi élet szinterei

Társadalmi rétegenként meglehetősen differenciált a baráti társasági összejövetelek szintere, objektív kerete, ahol a közösség tagjai találkoznak, ahol meghitt körülmények között folyhat a kötetlen beszélgetés, eszmecsere, vagy más, a társasági tagok által kedvelt tevékenység.

A baráti társasággal rendelkező válaszadók közül minden második legtöbbször valakinek a lakásán találkozik. A lakás az emberek számára az idegenek elől leginkább elzárt, őrzött privát szféra. A nem társaságbeli, nem magánéleti látogatókat (postás, díjbeszedő, stb.) az emberek általában csak a bejárati ajtóig, előszobáig engedik be lakásukba, ott beszélgetnek velük, míg a baráti társaság tagjait a lakás belső tereibe, gyakran még az intim részébe is bebocsátják. A válaszadók emlékezete meglehetősen szelektív a találkozás színhelyével kapcsolatban: a válaszok szerint kétszer gyakrabban fordult elő olyan eset, *amikor a válaszadó vendégfogadó volt (37,2%),* mint ahányszor *valamilyik más társasági tag lakásán találkoztak (17,4%).* A meglepően nagy különbség oka lehet az, hogy a vendégfogadás emlékezetesebb, több energiát igényel, miközben a másoknál töltött idő színhelye az emlékezetben kisebb nyomot hagy. Másrészt a baráti társaság tagjaival történő találkozás esetenként protokolláris, megeskik, hogy beugranak egymáshoz valamilyen fontos eseményt megbeszélni, s ez utólag másként marad meg az egyének emlékezetében, mint az étkezéssel, ünnepléssel összefüggő együttlét.

Étteremben, presszóban (13,8%) vagy klubhelyiségben (10,4%), vagyis nyilvános szórakozóhelyen a baráti társasággal rendelkezők mintegy negyede találkozik. A nyilvános szórakozóhely elsősorban az egyedülállóknak találkozóhelye.

Minden hatodik válaszadó társasági összejövetelének színtere *valamilyen közterület* (lépcsőház, piac, bolt, stb.). Ilyen helyeken a mintából kicsit többen találkoznak baráti körükkel, s tartanak „véget nem érő eszmecsere”, információcserét (15%), *mint ahányan étteremben, presszóban találkoznak.*

Az éttermi beszélgetés és az utcasarki, piaci, folyosói, ház előtti kispadon folytatott eszmecsere között a társasági élet objektív kerete, színtere tekintetében ugyancsak jelentős a különbség, ám –hipotézisünk szerint jórészt *más-más társadalmi rétegek számára – mindegyik terep, mindegyik színhely képes biztosítani az együtt töltött idő hasznosságát, boldogságát, a közösségi közéleti információcserét, és létrehozhatja a tágabb közösség iránti igényt.*

Az életfeltételek még azoknál is behatárolják a magántársasági találkozás színterét, akiknél már kialakult és erős az igény a társasági-közösségi együttlétre. Legáltalánosabb találkozási hely a *lakás*, ám akinek nincs lakása (elsősorban fiatalok), kényszerűségből is más *lakásán, nyilvános szórakozóhelyen vagy közterületen* találkoznak társaságuk tagjaival. *A lakáson történő találkozás az objektív létfeltételek miatt leginkább a középkorúak és az idősek társasági életére jellemző.* A települések közül *főképpen a budapestiek és a kis falvak lakói találkoznak lakáson.* A partnerrel élők túlnyomó többségének van lakása, ők is kissé nagyobb eséllyel tartanak társasági összejövetelt valamelyikük lakásán, mint az egyedülállók.

*Az étteremben és/vagy klubban történő találkozást leginkább a magasabb státuszú fiatalok (31,4%), a fővárosban élők (33%), iskolázottság szerint pedig elsősorban a diplomások (25%) részesítik előnyben, a nemek közül a férfiak (32%) kétszeres eséllyel, mint a nők (16,7%), és azok gyakorlatában átlag feletti még az arány, akik *anyagi gondok nélkül élik életüket* (30%).* Vagyis a magántársasági kapcsolattartás szórakozóhelyi formái elsősorban a magasabb státuszúak, a kedvező életfeltételekkel, vagyoni javakkal rendelkezők által elérhetőek és preferáltak.

A közterület tradicionális társadalmakra jellemző, egykori időket idéző társasági életét néhány faluban ma is őrzik a ház előtti kispadok. A legtöbb helyen ezek már eltűntek, de még mindig vannak olyanok, akik számára a közterületek teszik lehetővé az izgalmas társasági együttlétet, a véget nem érő eszmecsere. A ház előtti beszélgetés, a piac vagy templomlátogatás utáni információcsere elsősorban a falusi társadalmakban volt általános, de szerepe városokban is jelentős. Vizsgálatunk szerint most is általánosabb a kisebb településeken (17–22%), miközben a fővárosban alig (2,6%) van szerepe, pedig szépirodalmi művekben fennmaradt a bérházak gangjain folyó társasági élet emléke is. Ezek szokása feléledt, a fővárosban kevésbé, inkább nagyobb városokban a tömbházak, sorházak, kertvárosi otthonok előtt, utcán, folyosón, piacon, játszótéren. Napjainkban *a közterület* elsősorban az *idősek (60 feletti 20,3%-a), a nem fővárosiak (17-22%-uk) és a jövedelmükből nehezen élők (20%-uk) által preferált találkozási, társasági eszmecsere színhelye.*

	a lakáson/ lakásunkon	más lakásán	étteremben, presszóban, kocsmban	Klubhelyiségben, más intézményben	közterületen	máshol	nem tudja
Budapest	32	29	19	15	3	3	
Megyei jogú városok	30	18	13	9	21	9	
5000 fő feletti települések	36	16	13	9	17	8	1
5000 fő alatti települések	45	9	12	9	19	6	

15. táblázat. A személyes találkozás helye településtípusok szerint – baráti társasággal rendelkezők almintája, N=815, %

A baráti társaságot összetartó tevékenységek és értékpreferenciák

Gyakran látszólag ellentétes értékrendszerű emberek alkotnak társaságot, barátkoznak egymással, s ilyenkor nehéz megérteni, hogy az emberi kapcsolatokat milyen erők kohézionálják. Nehéz feltárni azt is, hogy a hasonló életfeltételekből eredő közösségi szolidaritáson kívül elsősorban mi tartja össze a baráti-társasági közösségeket, a hasonlóak közül éppen azokat a személyeket, akik több-kevesebb rendszerességgel keresik egymás társaságát. A kapcsolatokat összetartó jellemző motivációs erők elsősorban a *közös értékek, érdekek, célok, érzelem és a közös múltból eredő tradíciók*. Minden bizonnyal elsődlegesen ezeknek a motivációknak nyomán alakul a kötőerők segítik a magántársaságok működését is. A felsorolt motivációk a legtöbb emberi kapcsolatban előfordulnak, ám rendszerint kiemelkedik közülük valamelyik motiváció, és dominánssá válik a társaságokban is (Weber 1987).

Akinek több baráti köre van, rendszerint ezeknek a motivációknak nyomán differenciálódik. Lehetnek olyan körei az egyéneknek, akikkel elsősorban a közös gondolkodásmód, közös értékpreferenciák kötik össze, míg más baráti köreivel a kapcsolattartást elsősorban gazdasági vagy presztízsértékek motiválják. Ilyen esetben az egyén eltérő motivációval kialakult baráti körei ritkán találkoznak egymással, gyakran nem is ismerik egymást, ám az információáramlás ilyen esetben sem kizárt.

	N	%	%
a közös múlt emléke (pl. volt iskolatársak, munkatársak)	153	19	19
hasonló érdeklődés	462	57	59
az élet dolgainak hasonló megítélése (pl. hasonló vallás)	91	11	12
közös célok (pl. azonos hobbi)	38	5	5
a segítségnyújtás, közös munkavégzés kölcsönös érdeke	33	4	4
Egyéb	12	1	2
nem tudja	1	0	0
nincs válasz	25	3	
összesen	815	100	100

16. táblázat. Véleménye szerint elsősorban mi tartja össze baráti társaságát?

A vizsgálat kérdőívében általunk feltételezett, válaszvariációként felsorolt magántársasági kötőelemek közül⁸⁴ a válaszadók közül legtöbben a *hasonló érdeklődést és a dolgok hasonló megítélését* jelölték (együtt: 78,%) *legfontosabb társaságot összetartó erőnek*. Ez a társasággal rendelkezők többségének hasonló értékpreferenciájára

⁸⁴ Véleménye szerint mi tartja össze ezt a magántársaságot? (1) A közös múlt emléke (2) hasonló érdeklődés (3) az élet dolgainak hasonló megítélése (4) közös célok, azonos hobby (5) a segítségnyújtás, közös munka

utal. Az érték hasonlóság – mint korábban jeleztük – a társasági státusz homogámiát megteremtő hasonló kulturális-műveltségi szint, a hasonló kulturális értékpreferenciák következménye.

A hasonló érdeklődés és ennek nyomán a hasonló értékpreferenciák baráti közösséget összekapcsoló ereje az iskolázottsági hierarchián felfelé haladva fokozódik, mind többek társasági kapcsolatait erősíti, s a diplomások körében már minden második válaszadó a hasonló érdeklődést és életszemléletet jelölte társaságot összetartó motivációként.

A településtípusok metszetében leginkább *a fővárosiak társaságát erősíti a közös érdeklődés*, az itt élők kétharmada indokolta ezzel, hogy magántársasága jól működik.

A válaszadók közel ötödének válasza szerint magántársaságukat *a közös múlt emléke, a sorsközösségből eredő tradicionális kötőelem – mint a közös iskola, vagy az ugyanazon lakóhelyi-szomszédsági közösségben nevelkedés* – kapcsolja össze (19,4%). A közös múltból eredő értékek és szokások magántársaságot összeháró erőként leginkább *az alacsony iskolai végzettségűek és az idősek körében jellemző.*

Évtizedekkel ezelőtt a baráti kapcsolatok legnagyobb aránya a közös munkavégzéssel alakult, s minden bizonyosul így formálódtak a magántársaságok is (Utasi 1990).⁸⁵ Akkor a közös munka, főleg a többletmunka elsősorban az anyagi hiányt kompenzáló szükségszerűségként erősítette a kötelékeket. A munkakapcsolatból eredő magántársaságok jelentős aránya ugyanis a második gazdasági munkavégzéssel, a kalákában végzett munkával erősödött Magyarországon. Az együttműködés biztosította a többletjövedelmet, csökkentette a kiadásokat, és a közös munka során a résztvevők megismerték egymást, ezáltal erősödött közöttük a kölcsönös bizalom, s a munkaközösség lassan átalakult magánéleti kapcsolattá, baráti közösséggé is.

Napjainkban a piaccgazdaság viszonyai között már csak a válaszadók kis aránya jelzi, hogy társaságát elsődlegesen *a közösen végzett munka, a segítségnyújtás* (4,2%-a) tartja össze. A baráti társaság ma inkább a szórakozás, a közös kedvtelés, az eszmecsere vagy a látszólagos semmittevés terepe lehet, a közös munka korábbihoz hasonló funkciója, célszerűsége és érdekmotivációja háttérbe szorult, emiatt nagyobb arányban kerülhet élre az értékek, a közös érdeklődés hasonlósága, illetve azonossága.

Némileg árnyalta a magántársaságot összetartó erővel kapcsolatos válaszokat *a társasággal töltött idő domináns tevékenységeinek számbavétele*.⁸⁶ A felsorolt tízféle társasági tevékenység közül legtöbbször „a személyes dolgok megbeszélését” (63%) jelölték gyakori magántársasági tevékenységüknek. Ez megerősíti a közös érdeklődés, közös értékpreferenciák összekötő elemként korábban jelzett elsődlegességét. Ezt követi a lakóhelyi ügyekről történő társalgás, ami részben a közéleti érdeklődést is tükrözi (31,4%). Sokan említették az ünnepléssel, étkezéssel, iszogatással lakáson töltött együttlétet (28,3%) mint a közös kikapcsolódás, szórakozás gyakori kultikus tevékenységét.

⁸⁵ Az ISSP1986-os felvétele alapján a barátságok túlnyomó többsége munkahelyi eredetű, közös munkából eredő kapcsolatból erősödött meg.

⁸⁶ A kérdőívben felsorolt társasági tevékenységek: (1) személyes dolgok megbeszélése, (2) társalgás lakóhelyi ügyekről, (3) beszélgetés politikáról, (4) az ország-világ fontos dolgainak megbeszélése, (5) ünneplés, étkezés, iszogatás valakinek az otthonában, (6) ünneplés, étkezés, iszogatás étteremben, kávéházban, (7) közös kirándulás, sportesemények közös látogatása, (8) közös kulturális érdeklődés, kulturális rendezvények látogatása, (9) közös munkavégzés, (10) egyéb.

A baráti közösségeket összekötő értékeknél számításba vett preferenciák sorrendje után meglepő módon – meglehetősen széles csoport közös tevékenységében – szerepelt gyakori közös időtöltésként a közös *munkával* töltött idő (19,6%) is. Érdekes, hogy a negatív póluson, azaz a felsorolt tevékenységek közül magántársaságukban „szinte soha” nem végzett tevékenységek között is elsősorban *a munkát* találjuk (47,3%), s alig kisebb arányban *az ünnepléssel, étkezéssel, iszogatással lakáson töltött időt* (44,4%).

Tevékenység	gyakran (%)	ritkán (%)	szinte soha (%)
Személyes dolgok megbeszélése	63,0	31,7	5,2
Társalgás lakóhelyi ügyekről	31,4	46,8	21,8
Beszélgetés politikáról	16,1	47,3	36,7
Az ország-világ fontos dolgairól	21,7	50,6	27,7
Ünneplés, étkezés valaki otthonában	28,3	48,2	23,5
Ünneplés, étkezés étteremben, kávézóban	18,0	37,6	44,4
Közös kirándulás, sportolás, társasjáték	15,8	44,7	39,5
Közös kirándulás, érdeklődés	16,6	40,7	42,7
Munkavégzés	19,5	33,3	47,2

17. táblázat. *Jellemző magántársasági tevékenységek, N=815*

Az ünneplés és munka tehát sokaknál a gyakran végzett, míg a másik póluson hasonlóan magas aránynál a sohasem végzett társasági tevékenységek rangsorában emelkedett ki. A látszólagos ellentmondás alapvető oka az, hogy az eltérő életfeltételekkel élő társadalmi rétegek társasági tevékenységei között ez a két tevékenység fordul elő gyökeresen eltérő arányban.

Az éttermi, kávéházi ünneplés, szórakozás gyakori tevékenységként elsősorban az egyetemi diplomások társasági életére jellemző (31,4%), miközben ugyanez a tevékenység a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezőknek csupán néhány százalékára (8%). Ezzel szinkronban étteremben szinte sohasem tart társasági összejövetelt a legfeljebb nyolc osztályt végzetettek kétharmada (64%). Jelentős a különbség e tekintetben a korcsoportok között is: a legfiatalabbaknak csak negyedét találjuk azok között, akik szinte soha nem járnak társaságukkal étterembe, kávéházba, miközben a legidősebbeknek kétharmadát. Vagyis az éttermi, kávéházi ünneplés dominánsan a kedvező életfeltételekkel élők magántársasági tevékenysége.

Összességében tehát a fiatalok és a magas végzettségűek, elsősorban az egyetemi diplomások által preferált társasági tevékenység az éttermi, kávéházi ünneplés, közös szórakozás, velük szemben az idősek és az alacsony iskolai végzettségűek, az alacsony státuszúak hasonló céllal szinte soha nem járnak ilyen helyekre a társaságukkal.

A közös munka mint társasági tevékenység aránya a szélső kategóriákban az előzőhöz hasonló trendet mutat, ám bonyolultabb összefüggést jelez. A nyolcosztályos végzettséggel rendelkezők társasági összejövetelein korántsem gyakori a közös munka, jóllehet a második gazdasági munkavégzés idején éppen körükben volt a legáltalánosabb. Ma csupán néhány százalékuk társaságában kapcsolódik gyakran (9%) a társasági összejövetel és a munka. A közös munka ma elsősorban az egyetemi diplomások magántársasági tevékenységei között gyakori (44,4%).

A fizikai munkát végzők körében csökkent a munkakölcsönöz, munkacseréhez szorosan kapcsolódó második gazdasági és kalákás közös munkavégzés társasági baráti szokása. Helyette a közös munka társasági tevékenysége átkerült a társadalmi hierarchia felső régiójába. Talán a szolgáltatások nagyon magas ára miatt fognak össze a többnyire fiatal, egyetemi diplomás értelmiségiek a ház körüli apróbb munkák elvégzésére? A modern társadalom így rákényszeríti tagjait a ház körüli munkatevékenységek „csináld magad” „társas” végzésére? (Gershuny 1978) Leggyakrabban a munkában is leginkább „csereképes” fiatalok teszik ezt, miközben az idősek kétharmada szinte soha nem köti össze társasági együttlétét közös munkavégzéssel.

Közéleti eszmecsere, a demokratikus közélet iskolája

A kutatás hipotézise szerint a legtöbb baráti társaságban valamilyen rendszerességgel sor kerül társadalmi, közéleti, politikai kérdések megvitatására is. Úgy véljük, hogy a bizalmas magántársaság a közéleti kérdésekről folyó eszmecsere fontos színtere, következésképpen a közéletiség igényének megalapozója is lehet. A baráti közösségben folyó eszmecsere nagy eséllyel fokozza, legalábbis felkelti a társasági ember közéleti érdeklődését, s ezzel kialakíthatja, katalizálhatja a lokális közösség, majd a makro-társadalom iránti tenni akarás igényét is.

Az iménti hipotézist ellenőrizendő azt kerestük, hogy a magántársasági együttlét során milyen eséllyel kerül sor közéleti témákkal összefüggő véleménycserére.⁸⁷ A felvétel adatai szerint minden harmadik válaszadó *gyakran beszélget* baráti társasági összejövetelein *lakóhelyi ügyekről*

(31%), *kevesebben* (2) *politikáról* (16%), és (3) *az ország-világ fontos dolgairól* (21,7%). Ezeknek a társadalmi-közéleti kérdéseknek a gyakori megvitatása a közéleti problémák iránti meglehetősen intenzív érdeklődésre utal. A vizsgálatban kérdezett három közéleti téma társasági megbeszélésének gyakoriságát mérő skála szintetizálásával készített index segítségével mértük a magántársaságokban folyó közéleti eszmecsere intenzitását. Ennek segítségével választ tudunk adni arra a kérdésre, hogy a magántársaságok milyen arányának praxisában folyik meglehetősen intenzív közéleti társalgás. Tágabb perspektívában ez választ ad arra is, hogy a baráti társaságok milyen arányánál alakult ki a közéletiség igénye, szükséglete.

A felsorolt három közéleti kérdés információanyagát szintetizáló index alapján azonban megállapítottuk, hogy a baráti együttléteken az iménti témák a társaságok kétharmadában nem *gyakran vetődnek fel*. Vagyis csak minden harmadik társasági válaszadó (32,6%) szerint *kerül gyakran terítékre közéleti kérdés*.

A magántársasági összejöveteleknek azonban korántsem egyetlen, sőt nem is elsődleges célja a közéleti kérdések megbeszélése. A baráti körök fő feladata az, hogy a tagok kikapcsolódjanak, közösen jól érezzék magukat, megajándékozzák egymást az együttlét élményével, ezért nem szükségszerű, hogy programszerűen gyakran közéleti kérdések kerüljenek a társalgási témák fókuszába. Amikor azonban a magántársaságban folyó eszmecsere kutatva azt vizsgáltuk, hogy egyáltalán (*gyakran és/vagy ritkán*) szóba kerülnek-e helyi ügyek, az ország, a világ, az emberiség sorsát érintő társadalmi-politikai kérdések, akkor a *válaszadók harmadára csökkent azok aránya, akik*

⁸⁷ Milyen gyakran töltik az időt a következő tevékenységekkel *társalgás lakóhelyi ügyekről, politikai kérdésekről, ország-világ más fontos dolgainak megbeszélésével* (gyakran, ritkán, soha)

soha nem társalognak az iménti kérdésekkel jelképezett közéletről. Vagyis a társaságok kétharmada – még ha csak ritkán is, de – beszélget összejövetelein közéleti kérdésekről.

Az adatok azt is jelzik, hogy a baráti társaságokban a közéleti társalgás azok számára is társasági praxis, akik civil szervezetben, pártban soha nem vesznek részt, sőt azok számára is, akik önmagukról azt állítják, hogy nem érdekli őket a „politika”, és „soha nem politizálnak”.

A politika iránt saját véleményük szerint „egyáltalán nem érdeklődőknek” is negyede beszélget közéleti kérdésekről, társasági körben „politizál”. A politika iránt érdeklődők természetesen érdeklődésük mértéke szerinti intenzitással használják magántársasági együttléteiket is arra, hogy közéleti kérdésekről beszéljessenek.

Figyelemreméltó és meglepő következtetése volt kutatásunknak, hogy *a politika iránt intenzíven érdeklődők harmada baráti társaságban soha nem beszél a számára egyébként fontos, sokuk számára talán nagyon is fontos társadalmi kérdésekről. Az okokat keresve azt feltételeztük, hogy a politika iránt intenzíven érdeklődők számára a magántársaság inkább olyan közösségi „játéktér”, amelyet elsősorban a szórakozás, kikapcsolódás terepének tekintenek. Számukra a közéleti kérdések megoldása gyakran a mindennapi élet részét képezi, részben a munkájuk. A baráti körben kikapcsolódni vágyunk, s tudatosan távol kívánnak maradni a hasonló kérdésekről folytatott eszmecserektől.*

Az adatok szerint a korosztályokat összehasonlítva *legintenzívebben a 30–44 évesek társasági praxisában folyik társalgás közéleti kérdésekről, míg legkevésbé a legidősebbek társaságaiban. A lakóhelyi település mentén U-alakú görbét leírva a Budapesten élők és főként a kis falvak magántársaságaiban gyakori a közéleti kérdések megjelenése a társasági összejöveteleken. A kis lélekszámú településeken, ahol a helyi hatalom és közélet szereplőivel közvetlenebb kapcsolatban állnak az ott élők, és ahol a döntésekről több és jobban átlátható információval rendelkezhetnek, ott a magántársasági témák között a nagyobb településekhez képest gyakrabban megjelenik a közélet kérdése. Az is igaz, hogy a közéleti kérdések közül itt elsősorban a „lakóhelyi ügyek” megbeszélésére fókuszálnak. Ez egyúttal azt igazolja, hogy a közéleti demokratikus participáció igényét elsőként a lokális közösségi problémák képesek felkelteni.*

A társas szórakozás és a társasági játék

A baráti közösségben a szimbolikus társasági játéktéren a legjellemzőbb tevékenységek: (1) az otthoni, *lakáson belüli közös szórakozás, közös étkezés, ünneplés, iszogatás*, (2) ugyanez nyilvános szórakozóhelyen, *étteremben, presszóban*. Jellemző közös szórakozás a (3) *közös kirándulás, sportolás, társasjáték*, (4) esetleg valamilyen *kulturális esemény közös látogatása*. A magántársasági szórakozás vizsgált négy formája közül legalább egy „gyakran” megtalálható a baráti társasággal rendelkezők harmadánál (34,5%). Kisebb intenzitással („gyakran és/vagy ritkán”) a kérdezett variációk közül valamilyen területen közösen szórakozók között találjuk a társasággal rendelkezők mintájának kétharmadát (67,4%).

A magántársasági szórakozást mérő előző szakaszban jelzett négy kérdés információanyagát szintetizáló index mentén a gyakran szórakozó társasági férfiak átlaga magasabb, mint a társasággal rendelkező nőké. A társaság-

gal rendelkezőket összehasonlítva az iskolai fokozatok közötti különbség a szórakozás területén meglehetősen kicsi. Az alacsony végzettségűek egyértelműen alig kisebb intenzitással szórakoznak, mint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező társaik. A lakóhely jellege a társasági közös szórakozás területén ugyancsak viszonylag kis különbséget mutat. Ennek oka éppen a baráti társasági együttlét fő céljában keresendő, hiszen az emberek elsősorban a társaság, a közös együttlét öröme miatt keresik egymás társaságát, ehhez pedig szükséges a közös szórakozás, kikapcsolódás valamilyen formája is.

A társasági szórakozás területén az életfeltételi dimenziók közül az életkorcsoportok között található a legmeghatározóbb különbség. Ha csak a magántársasággal rendelkező különböző korúakat hasonlítjuk össze, kétségtelenül a legfiatalabbak és a legidősebbek között található a legnagyobb különbség, ám a szórás értéke a leginkább aktív középgenerációnál (45–59 éves korcsoport) a legnagyobb. A „szendvics-generáció” családi lekööttsége a leginkább heterogén, sokan közülük a fiatalok és öregek gondozását is ellátják a munka mellett, így ők nagyon sok terhet viselnek a társadalomban, míg másoknál hasonló gondok nem jelentkeznek. Vagyis a társasági élet polarizáltsága elsősorban az életfeltételek szélsőséges differenciáltságát tükrözi ebben a korosztályban.

A válaszadók túlnyomó többsége számára élvezetet jelent a társasági élet, legtöbbjüknek *örömet okoz az együttlét*, és elenyésző azok aránya, akik szerint a társasági összejövétel kellemetlen. Sajátos csoportként vizsgáltuk azokat, akik „is-is” választ adtak, *akik csak részben lelik örömeiket a társasági életben*. Különösen magas az ambivalensek aránya a fővárosban (22%), a megyei jogú városokban a fővárosiakhoz képest feleannyi, s a kisebb lélekszámú települések felé haladva még tovább csökken a baráti társaságban résztvevő „fanyalgók” aránya (6,5%).

A társaságukban csak mérsékelten örömet lelők feltehetően valamilyen cél érdekében vállalják, vagy kötelességnek tekintik a közösségi együttlétet. Kérdéses, hogy a nagyvárosokban miért magasabb azok aránya, akik csak részben örülnek a társaságnak. A vizsgálat adatbázisa alapján erre nem kapunk pontos választ. Az okok között a nagyvárosi tevékenységi lehetőségek bőségebb kínálatát feltételezhetjük, hiszen ez a bőség a választás tágabb lehetőségével időzavart is okozhat a társasági ember számára. Másfelől a nagyvárosban élők társasága összetettebb, differenciáltabb, többféle korábbi közösségből rekrutálódik, a fővárosiak átlagosan több társasági körrel rendelkeznek, mint a kisebb települések lakói. A magántársaságok egy része a nagyvárosokban bizonyára többféle motivációval is szerveződött, s főleg a magas státuszúak a bőséges kínálatból esetenként nehezen választanak. Itt található a tagok státusza és presztízse tekintetében heterogén társaságok legmagasabb aránya is, s ez esetenként ugyancsak nehezíti a különböző státuszú társaságok egységének folyamatos őrzését, fenntartását.

Magántársasági szolidaritás

Minden közösség létrejöttének és fennmaradásának domináns kritériuma a közösséghez tartozást erősítő, kohéziót teremtő belső szolidaritás. A „körön belül” elvárt kölcsönös segítségnyújtás természetes módon alakul, mert a túlnyomórészt azonos vagy hasonló státuszúak között könnyebben, nagyobb bizalommal létrejöhét a szolidaritás reciprocitással, illetve elnyújtott reciprocitással alakuló formája. A körön belüli segítségnyújtás befektetett kapcsolati tőkeként fokozhatja a tagok közötti bizalmat, a bizalom pedig erősíti a társasági-közösségi kohéziót. A mindennapi segítségnyújtásra, reciprocitásra és elnyújtott reciprocitásra vonatkozó kutatási adatok jól jelzik,

hogy a magántársaságokban a bizalom és a közösség tagjainak szolidaritásába vetett hit rendkívül erős, mértéke hasonló ahhoz, amit a válaszadók a szűk családtagoktól remélnék.

A baráti társaságok tagjainak többsége a kutatási adatok szerint úgy véli, hogy a mindennapi problémák megoldásában nagymértékben támaszkodhat társasága tagjainak segítségére, illetve közülük valakire. Több mint négyötödük bízik abban, hogy ha betegen nem tudna kimozdulni, akadna valaki a baráti társaságából, aki bevásárolna számára. Ha szerelőt várna, de más elfoglaltsága miatt nem maradhatna otthon, akkor reménye szerint akadna valaki a társaságából, akire rábízhatná lakása kulcsát. Ugyancsak négyötödük úgy véli, hogy ha hirtelen kisebb pénzösszegre lenne szüksége, lenne olyan, aki kiségitené, s problémája megoldásához tanácsért is hasonló arányuk fordulhatna valakihez baráti közösségéből. Ha lelki válsághelyzetben lenne szüksége érzelmi támogatásra, megértésre, szintén több mint négyötödük bízik benne, hogy baráti társaságából találna lelki támaszt nyújtó társat.

Szintetizálva a magántársasági tagoktól remélt mindennapi szolidaritás, segítségnyújtás skáláit egy ötfokú indexen azt tapasztaltuk, hogy az életévek számának növekedésével a válaszadók a mindennapokban mind kevésbé várnak segítséget társaságuk tagjaitól. Ugyanakkor a korcsoportok átlaga azt is jelzi, hogy még a legidősebbek többsége is több mint két területen bízik társasága tagjainak esetleges segítségében a kért ötféle segítségnyújtási variáció közül.

Minél tőkeerősebb, minél magasabb jövedelemmel rendelkezik a megkérdezett – illetve a közösségi-társasági homogámia miatt a társasága tagjai is –, annál több területen remélhet segítséget. A család vagyoni helyzetét jelző, vagyoni javakat szintetizáló indexből előállított kvintilisek mentén *az átlag alatti vagyonnal rendelkezők kategóriájától lefelé szembenőően és radikálisan csökken* a magántársasági körön belüliektől remélt mindennapi segítség mértéke. A népesség átlagánál csekélyebb vagyoni jóléttel rendelkezők anyagi forrásai nagyon szűkösek, tartalékkal nem rendelkeznek, s így körükben a szükségleteket fedező többletjövedelem megszerzése a szabadidő fokozott „eladására” készíti őket. A szűkös jóléttel rendelkezők emiatt úgy érzik, hogy idő és/vagy javak hiányában képtelenek lennének társaságuk más tagjait megsegíteni, emiatt azt sem remélik, de nem is várják, hogy társaságukból bárki segítséget nyújtson számukra mindennapjaikban, igyekeznek maguk megoldani problémáikat, de legalábbis szűk családon belül.

A virtuális térből valós baráti közösségbe kerülés esélye

A mintába kerültek közül minden második válaszadó használja az internetet (49,7%). Egyre több kapcsolat szövődik a háló segítségével, s a virtuális kapcsolatoknak egy része a virtuális térből áthelyeződhet a valós térbe, valós kapcsolathálóba is. Az internethasználók harmada (35,5%) az interneten létrejött kapcsolata vagy kapcsolatainak segítségével bekerült valamilyen valós társaságba, közösségbe is.

Az adatok szerint ugyanakkor az interneten létrejött kapcsolatok közvetítésével nyert valós társaságba kerültek háromnegyedének eleve volt valós baráti társasága. Ez pedig arra utal, hogy az internet is túlnyomórészt a valós társasági kapcsolattal rendelkezők társasági forrásait erősíti. Vagyis aki a valós társadalmi térben nem rendelkezik magántársasági kapcsolattal, kis eséllyel képes arra, hogy a virtuális térben alakítson köteléket, baráti kapcsot.

latot, magántársaságot. Mindazonáltal az internet esélyt jelent a baráti társaságok bővítésére, új tagokkal, új véleménnyel történő színesítésére. Másrészt az internet, főleg az e-mail, a telefon mellett segíti a kapcsolatok megerősítését, intenzitásának fokozását. Egyesek nagy reményt fűznek ahhoz is, hogy a közéleti véleménycsere, a közéleti kérdésekről történő szavazás mind nagyobb területét veszi át majd az internet, ám erre vonatkozóan még kevés információval rendelkezünk.

Összefoglaló következtetések

Kutatásunk egyik célja annak vizsgálata volt, hogy a társadalom milyen arányának vannak szűk családján kívül is közösségi kötelékei, vagyis a megkérdezettek milyen arányánál található meg a közösségi kapcsolatok iránti igény. Azt feltételeztük, hogy a tágabb közösség iránti igény nélkül a társadalomban nem létezhet a közéleti participáció, nem újulhat meg a demokrácia. Korábbi kutatásaink azt jelezték, hogy a társadalom tagjainak többsége nem kapcsolódik semmilyen civil közösséghez, s így azt feltételeztük, hogy a családi közösség nélkül élők atomizáltan élnek.

Vizsgálatunk az ego-network-ök segítségével feltárta, hogy a családon kívül is létezik egy bizalmas kisközösség: a baráti társaság, amely a családhoz hasonló mértékben képes integrálni a társadalom tagjait, s erős szolidaritást, intenzív együttléttel közösségi identitást alakíthat. Praxisában különböző súllyal, de egyaránt megtalálható a magánéleti problémák és a társadalmi-közéleti kérdések megvitatása. Információ-áramoltatással képes ráirányítani az egyének figyelmét tágabb társadalmi kérdésekre is, s ezáltal mintegy a közéletiség iskolájává válhat.

A baráti társaságot – a barát fogalmához hasonlóan – a válaszadók önbesorolása és öndefiníciója alapján vizsgáltuk. Azt kérdeztük, hogy a családon kívül van-e egy vagy több

olyan kapcsolatkörük, amelynek tagjaival közösen szórakoznak, ünnepelnek, megtárgyalják a legújabb híreket, eszmét cserélnek. A munkadefiníció szerint baráti társasága azoknak van, akik a felsorolt paraméterek mentén rendelkeznek szolidaritást fejlesztő közösségi kötődéssel. E munkadefiníció mentén baráti társasága a minta háromnegyedének van. Akinek van baráti társasága, azoknak négyötöde bízik abban is, hogy a mindennapokban segítséget kaphat e kisközösség tagjaitól, tehát e körökben a szolidaritás erős. Ennek alapvető oka, hogy az ilyen közösségekre a vizsgálati adatok szerint erős státusz homogámia jellemző, a hasonlók között pedig könnyebben alakul a bizalom, amely megkönnyíti a közösségbe tartozók körén belüli reciprocitást és elnyújtott reciprocitást. A hasonlóság, a bizalom és a kölcsönös szolidaritás nyomán pedig a baráti közösségekben kialakul a mi-tudat.

A baráti társaságok az embert körülvevő közösségekből, (korábbi) közös együttműködésből, különböző motiváció hatására alakulnak, esetleg megerősödő másodlagos kötelékekből formálódhatnak. A kutatás azt jelezte, hogy minél kedvezőbb életfeltételekkel rendelkezik valaki (fiatal, vagyonos, magas státuszú), annál nagyobb eséllyel van baráti társasága, s annál nagyobb az esélye annak is, hogy társasága több forrásból, több baráti körből strukturálódik.

A társaságok döntő többsége ma a vizsgálat szerint az értékek hasonlósága, a kölcsönös megértés alapján strukturálódik a hasonló életfeltételekkel élők köréből. A modern társadalomban az élet több színben zajlik, mint a

modern ipari társadalmat és a nagymértékű urbanizációt, globalizációt megelőzően, ezért a társaságok tagjai időben és lokálisan is több forrásból származnak. Ennek hatására vannak, akiknek azonos időben több társaságuk is alakul, akik egymástól messze, eltérő településen, néha más országban is élnek. Az egyén különböző társaságainak tagjai gyakran nem is ismerik egymást, ám az információcsere az egyén minden társaságával zajlik, s egy láthatatlan szálon keresztül valamennyi baráti közössége birtokába kerül a hozzá kerülő fontos információk többsége.

Távol élő baráti köreivel, társaságaival azonban az egyén többnyire csak kisebb intenzitással tudja tartani a kapcsolatot. Ennek ellenére a baráti társasággal rendelkezők túlnyomó többsége a hozzájuk legközelebb álló társaságukkal legalább heti gyakorisággal találkozik, a kapcsolattartást pedig nagyban megkönnyíti a technika (telefon, internet) is. Az interneten keresztül azonban a kutatás szerint elsősorban olyanok tesznek szert baráti társaságra, akiknek eleve van valós baráti köre, s ezáltal a virtuális kapcsolatok a már baráti társasággal rendelkezők társaságát gyarapítják, s kevesek számára biztosítanak vadonatúj forrást, lehetőséget a közösségi életre.

A társaságok találkozási helye, a közösségi élet színtere különböző lehet. A jómódúak, a lakás nélküli fiatalok és az egyedülállók gyakran szórakozóhelyen (étteremben, kávéházban) találkoznak, a legtöbben valamelyik társasági tag lakásán, mások--elsősorban az alacsony státuszúak-- közterületen.

A vizsgálat egyértelműen jelezte, hogy a baráti társasági körök száma és az egyén birtokában lévő vagyoni javak mértéke szignifikáns kapcsolatot jelez. A minta közel negyedének nincs baráti társasága, ennek a csoportnak kétharmada családba zárt életet él, számukra csak a családi közösséggel töltött idő nagyon fontos, más közösségre többségük nem is vágyik. A minta közel tizede számára pedig semmilyen közösség, még a családi közösség sem nagyon fontos. A baráti társaság nélkül élő minta-negyedbe tartozók többsége alacsony iskolai végzettséggel és olyan szűkös vagyoni javakkal rendelkezik, hogy nehezen tudnák javaikat tovább osztani a baráti közösségben elvárt kölcsönös szolidaritás szellemében, ők pedig többnyire nem kívánnak „adósok” maradni.

A kutatási eredmények alapján meggyőződhetünk arról, hogy a társadalom tagjai számára a család után következő legáltalánosabb közösség a baráti társaság, amely jelentős az egyének életében, s az általa nyerhető kapcsolati tőke más vagyoni javakkal együtt elsősorban a legkedvezőbb életfeltétellel rendelkezők vagyont növeli. Van esélye annak, hogy a baráti társaságok összefüggésében folyó beszélgetés, a lokális közösségről folyó eszmecsere során az általános információáramlás hozzásegíti a baráti társaságokat, közösségeket ahhoz, hogy tagjaik közéleti érdeklődése kiterjedjen a tágabb társadalomra is, s fokozódjék – elsősorban a helyi-települési ügyek alakítása iránti – tenni akarásuk. Ez ott várható, ahol transzparens a helyi önkormányzati vezetés, ahol az egyének anyagi biztonsághiánya nem gátolja a közösségi igény kialakulását, ahol a szabályozott, átlátható viszonyok mellett a helyi baráti közösségek tagjai kellő információval rendelkeznek. A magántársasági baráti közösségek tagságával rendelkezők magas aránya jelzi, hogy a tágabb közösség iránti igény a társadalom legalább háromnegyedében él, kialakult, és esélyt jelent a tágabb közéletiségre is.

Felhasznált irodalom

- Castell, R. (1993) A nélkülözéstől a kivetettséig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 3. sz.
- Gershuny, J. I. (1978) *After Industrial Society. The Emerging Self-service Economy*. London, Macmillan.
- Giddens, A. (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Polity Press.
- Hankiss, E. (2004) *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, Osiris.
- Mills, C. (1960) *The Power Elite*. New York, Oxford University Press.
- Parkin, F. (1974) Strategies of Social Closure in Class Formation. In Parkin, F. (ed.) *The social analysis of class structure*. London, Tavistock.
- Putnam, R. (1995.) Bowling Alone. America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6.
- Simmel, G. (1973) *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- Shils, E. A. (1977) Deferencia. In Léderer P. (szerk.) *A foglalkozások presztízse*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 241–249.
- Sennett, R. (2004) *Respect. The formation of Character in an age of inequality*. Penguin Books.
- Simmel, G. (1973) A társaság. In Simmel, G. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok* (szerk. Somlai P.). Budapest, Gondolat Kiadó, 453–472.
- Utasi Á. (1990) Baráti kapcsolatok. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport. TÁRKI* (475–486).
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum.
- Utasi Á. (2008) *Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Utasi Á. (2009) A közösségi kapcsolatok és közélet. In Feleky G. (szerk.) *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Utasi, Á. (2010) Attitudes towards high-tech entrepreneurs and company heads in Hungary. In Malach-Pines, A. and Özbiling, M. F. (eds.) *Handbook of Research on High-Technology Entrepreneurs*. Cheltenham, UK – Northampton, MA, Edward Elgar.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Wellman, B. (1992) Men in Networks. Private Communities. Domestic Friendships. In Nardi, P. (ed.) *Men's Friendships*. Sage Publications

Wellman, B.(2001) *The Persistence and Transformation of Community: From Neighbourhood Groops to Social Networks*. [http:// www.chaas.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm](http://www.chaas.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm) (2009. 08. 10.)

Wellman, B.– Frank, K. (2001) Network Capital in a Multi-Level World. In Lin, N. – Burt, R.–Cook, K.(eds.) *Social Capital. Theory and Research*. Chicago. Aldine De Gruyter.).

Wuthnow, R. (1994) *Sharing the Journey*. New York, Free Press. Idézi: Giddens, A. (1998) *A harmadik út*. Budapest, Agóra Marketing Kft., 94–95.